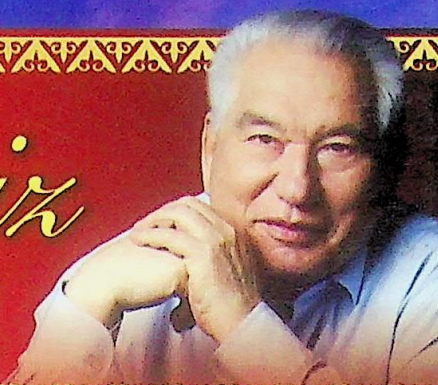

Chingiz
AYTMATOV

Sohil bo'ylab
chopayotgan olapar

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

**CHINGIZ
AYTMATOV**

*SOHIL
BO‘YLAB
CHOPAYOTGAN
OLAPAR*
(qissa)

«Ilm-ziyo-zakovat»
TOSHKENT – 2020

UO'K: 821.512.154-31

KBK: 84(Qir)

A-39

Chingiz Aytmatov. «Sohil bo'ylab chopayotgan Olapar» / qissa/
ruschadan: **Asil RASHIDOV** tarjimasida / «...» turkumi – T.: «Ilm-ziyo-
zakovat», 2020. – 96 b.

Nashrga tayyorlovchi, qo'shimcha
iqtibos va izohlarni kirituvchi:
Ergashboy MATYOQUBOV.

Atoqli adib Chingiz Aytmatovning «Sohil yoqalab chopayotgan Olapar» qissasining mazmuni juda teran va serqirra. Asar yer yuzining hamma tarafini suv qoplab olgan, hali biror parcha quruqlik bo'lmagan zamonlar to'g'risidagi rivoyatdan boshlanadi.

Qissada shimolda yashovchi nivxlarning bir necha avlodi taqdiri haqida gap boradi. Nivxlar bir qayiqda cheksiz ummonda dahshatli zulmat qo'ynida qolib ketishadi va hayot-mamot olishuvi boshlanadi. Hurmatli o'quvchi, bu olishuv nima bilan tugashini asarni o'qib bilib olasiz.

Asarning ushbu nashrida (kitobxonlarining talab va iltimoslarini hisobga olgan holda) ruscha so'zlar, yoki baynalmilal jumlar imkoni boricha o'zbekchalashtirildi; asar tarjimasiga qo'shimcha iqtiboslar va izohlar kiritildi va hozirgi o'zbek adabiy tili qoidalari asosida qayta tahrirlandi.

UO'K: 821.512.154-31

KBK: 84(Qir)

ISBN:978-9943-5770-6-0

© Chingiz AYTMATOV
© «Ilm-ziyo-zakovat» nashriyoti

Rutubatli, izg'irinli, qop-qorong'i tun qo'ynida hayhotdan yastanib yotgan Oxota dengizi sohillarida tabiatning ikki qudratli kuchi – quruqlik bilan dengiz o'rtasida azaliy, tinimsiz kurash davom etadi: quruqlik dengizning asov to'lqinlariga to'sqinlik qilishga intiladi, dengiz esa quruqlikka hujum qilishda tinim bilmaydi.

Dengiz to'lqinlari zulmat qo'ynida guvullab, o'kirib, shiddat bilan qoyalarga kelib urilib, parchalanib ketadi. Dengiz ham-lalarini qaytaraverib tosh-metin bo'lib ketgan qirg'oq xo'rsinib, uf tortadi.

Olam olam bo'lib yaralganidan buyon, tun kundan tug'ilgan, kun tundan tug'ilgan zamonlardan buyon ahvol shu – ikki qudratli kuch o'rtasidagi olishuv davom etadi: bundan buyon ham kun-u tun, tun-u kun, toki yer bilan suv bor ekan, ular abadulabad shunday kurashaveradi.

Kun-u tun, tun-u kun... Shunday kechalardan yana biri o'tdi. Dengiz oviga jo'nash arafasidagi kecha edi bu. Bola shu kecha uxlo olmay chiqdi. Umrida birinchi marta uxlay olmadi, umrida birinchi marta tunni bedor o'tkazdi. Qani endi, tezroq tong ota qolsa, dengizga, ovga chopqillab keta qolsa. U nerpa¹ terisi ustida yotarkan, ostidagi yer dengiz zarbalaridan bilinar-bilinmas titrayotganini sezar, ko'rfazdagi to'lqinlarning bir-biriga urilib, o'kirayotganini elas-elas eshitar edi. U tun bo'yi sergaklanib uxlay olmadi...

Qadim-qadimlarda ahvol butunlay boshqacha edi. O'sha vaqtlarni endi tasavvur qilib bo'lmaydi, qadimgi o'rdak voqeasi haqida hozir hech kim hech narsa bilmaydi, bilish u yoqda tursin, hatto bu hodisani xayoliga ham keltirmaydi, mabodo o'sha qadim zamonlarda Luvr degan o'rdak bo'lmaganida olam alla-

¹ Nerparlar (Pusa) – tyulensimonlar oilasi urug'i. Ba'zan oddiy tyulenlar oilasiga kiritiladi. Gavdasining uzunligi 1,5 mtergacha gacha, vazni 100 kilogramgacha.

qanday, boshqacha tarzda tuzilib, hozirgiday, quruqlik suvga, suv esa quruqlikka qarshi turmagan bo'lardi. Axir, olamning boshlanishida – azal-azallarda – tabiatda quruqlik u yoqda tursin, hatto gard ham yo'q edi. Butun atrof suvdan, faqat suvdan iborat edi. Suv o'z-o'zidan qorong'i tubsizliklardan, cheksiz girdoblardan paydo bo'lgan, so'ng atrofga tarqala boshlagan. Shundan boshlab, to'lqinlar to'lqinlarga urilib, tarafsiz olamning hamma taraflariga oqa boshlagan: suvning qayoqdan kelib, qayoqqa borishini hech kim bilmagan.

Luvr o'rdak esa, ha, hozir ham har kuni tepamizdan g'ag'il-lab to'dasi bilan uchib o'tadigan o'sha o'rdak ilgari dunyoda yolg'iz, yakka o'zi yashardi. U samoda tanho uchib yurarkan, tuxum qo'yishga ham tangaday joy topolmasdi. Chunki olamda suvdan boshqa hech bir narsa, uya qurish uchun hatto birorta xas ham yo'q edi.

Luvr o'rdak qo'nadigan joy topolmay faryod chekar, chidol-mayman, tuxumimni tubsiz girdobga tushirib yuboraman, deb yuragi shuvullardi. O'rdak qayoqqa yo'l olmasin, qay tarafga uchmasin, qanotlari ostida shovullab yotgan to'lqinlarni ko'rardi – chor-atrofni hadsiz-hududsiz, avvali-yu oxiri yo'q mahobatli suv qoplab olgan edi. Uchaverib holdan toygan, majolsiz o'rdak uya qurish uchun butun olamda biror parcha yer yo'qligiga ishonch hosil qildi.

Shunda o'rdak suv ustiga ko'ndi-da, ko'ksidagi patlardan tumshug'i bilan yulib olib, o'ziga uya qurdi. Xuddi mana shu suzib, qalqib yuruvchi uyadan yer paydo bo'la boshladi. Bora-bora yer kengayib, asta-sekin uning ustida turli jonivorlar paydo bo'ldi. Jonivorlar ichida inson hammasidan epchil, abjir chiqib qoldi. U qor ustida chang'ida uchishni, qayiq yasab suvda suzish-ni o'rganib oldi. Hayvonlarni, baliqlarni ovlashni o'rgandi, shu-lar bilan tirikchilik qilib, o'z naslini ko'payтира boshladi.

Butun olamni qoplab olgan suv o'rtasida quruqlikning paydo bo'lishi qanday oqibatlariga olib kelishini Luvr o'rdak bilmagan edi. Chunki yer paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, dengiz tinchini yo'qotdi; mana endi o'shandan beri dengiz – quruqlikka, quruqlik dengizga qarshi jang qiladi. Bular o'rtasiga tushib qol-gan insonga oson tutib bo'lmaydi, u dengiz bilan yer o'rtasida, yer bilan dengiz o'rtasida azob chekadi. Odamlar ko'proq yerga

bog'lanib qolganliklari uchun dengiz ularni xush ko'rmaydi...

Tong bo'zara boshladi. Yana bir tun o'tdi. Yana bir kun dunyoga keldi. Bo'zara boshlagan tong g'ira-shirasida dengiz bilan qirg'oqning quturib olishayotgani kiyik labidan uchgan hovurday elas-elas ko'zga chalinadi. Dengiz shunday nafas oladi. Dengiz va qirg'oqning qizg'in to'qnashuvlaridan hamisha pag'a-pag'a sovuq hovur ko'tarilib turadi. Yastanib yotgan sohil bo'y-lab, hamma yerda o'jar to'lqinlarning shovqini eshutiladi.

To'lqinlar o'jarligini qo'ymaydi, o'rkach-o'rkach to'lqinlar qirg'oqning muzday yonbag'irlariga, suv yalab silliqlab yuborgan toshlar uyumiga jon-jahdi bilan, bor kuchi bilan hamla qiladi, keyin esa taqdirga tan berganday xo'rsinib, majolsizlanib, iziga qaytadi. Ortida o'tkinchi ko'piklar va chayqatilgan o'to'lanlarning chirkin hidi qoladi.

Bahorda okean harakati bilan allaqayerlardan kelib qolgan muz parchalari goh-gohida o'rkach-o'rkach to'lqinlar kuchi bilan qirg'oqqa chiqib qoladi. Qum ustiga uloqtirib tashlangan bu bevosh muz parchalari darhol dengizning to'ng'ib qolgan ojiz zarralariga aylanadi. Keyin kelgan to'lqinlar tezda ortga qaytib, ularni ham o'z og'ushiga olganicha yana dengiz bag'riga eltadi.

Zulmat chekinib tong ota boshladi. Qirg'oq ohista ravshanlashdi, dengiz ohista yorisha boshladi.

Tungi shamol qo'zg'atgan oq yolli o'rkach-o'rkach to'lqinlar hamon qirg'oqqa talpinib, shovqin solib turgan bo'lsa-da, dengizning olisdagi teran joylari endi insofga kelganday tinchlanib, qo'rg'oshin singari xira ko'kish rang tortib, vazmin mavjlanib yotardi.

Dengiz ustidagi bulutlar qirg'oqdagi tepaliklar sari siljiy boshladi.

Dengizning xuddi o'sha qismida, Olapar qo'ltig'iga yaqin yerda dengiz tomon yarim orol shaklida qiyalab turtib chiqqan tepalik – qoya bo'lib, u olisdan qaraganda haqiqatan ham sohil bo'ylab chopib borayotgan kattakon olapar itni eslatardi.

Yonbag'irlarida u yer-bu yerda turli-tuman butalar o'sib, chakalakzorga aylanib ketgan va yozning eng issiq kunlarida ham boshidan qori arimagan qismi shalpaygan kattakon quloqqa o'xshaydigan, «chotida» – soyada qolgan pastkam joyida ham oq qashqasi bo'lgan Olapar qoyasi dengiz tomondan qaraganda

ham, o'rmondan qaraganda ham olis-olislardan ko'zga tashlanib turadi.

Mana shu Olapar ko'rfazidan erta tong payti quyosh ikki terak bo'yi ko'tarilganda bir nivx¹ qayig'i dengizga tushdi. Qayiqda uch ovchi bilan bir bola bor edi. Yoshroq va norg'ulroq ikki yigit to'rt eshkakni eshib borishardi. Qayiq quyrug'ida yuzi qo'ng'ir tus olgan, ozg'in, kekirdagi turtib chiqqan, manglayi va ayniqsa bo'yinlarini taram-taram ajin bosgan, qo'llari ham yirik, suyakdor panja bo'g'inlari yong'oqday shishib chiqqan keksa ovchi tamaki trubkasini so'rganicha, rulni boshqarib borardi. Sochlariga oq oralagan, butunlay oq desayam bo'ladi. Qoraygan yuzida oqish qoshlari ko'zga aniq tashlanardi. Cholning yoshlanib, qizargan ko'zlari odatdagiday hamisha qisilgan – umr bo'yi quyosh nuri tushib ko'zni qamashtiruvchi suv yuziga qarayverib o'rganib qolgan, u ko'rfazda qayiqni go'yo ko'r-ko'rona haydayotganga o'xshardi. Qayiqning narigi tumshuqqinasida o'n bir-o'n ikki yoshlardagi qora ko'z bola sug'urday cho'nqayib o'tirib olgan: ahyon-ahyonda kattalarga qarab qo'yar, joni ichiga sig'masdan o'zini zo'rg'a tutib o'tirar, xo'mrayib o'tirgan qariyani koyitmaslik uchun hadeb tipirchilayverishdan o'zini tiyib turardi.

Bola qattiq hayajonda edi. Hayajondan burun kataklari kerilgan, yuzidagi bilinar-bilinmas sepkillar sirtiga tepib chiqardi. Onasi ham shunaqa, juda xursand bo'lib ketsa yuzidagi sepkillar bo'rtib turardi. Bolaning hayajonlanishiga sabab bor edi. Bugungi ov bolaga atalgan, bolaning dengiz bilan birinchi marta ellashuviga atalgan edi-da! Shuning uchun Kirisk sug'urga o'xshab dam u yoqqa, dam bu yoqqa qiziqib qarardi. Bola umrida birinchi marta chinakam ovchilar bilan ochiq dengizga chiqishi, urug'lariga tegishli rostakam katta qayiqda, katta o'lja olish maqsadida chinakam katta ovga chiqishi edi. Bolaning o'midan turib ketgisi, eshkakchilarni tezroq eshinglar, deb qistagisi, o'zi qo'liga eshkak olgisi, kuchining boricha eshib, dengiz hayvonini ovlagisi, katta ov boshlanadigan orollarga tezroq yetgisi kelardi. Lekin bu go'daklarcha istaklar kattalarga kulgili tuyulishi mumkin edi. Shundan hadiksirab, bola iloji boricha sir bermaslikka harakat qilardi. U baxtiyorligini sira yashirolmasdi – qoramag'iz

¹ Nivxlar (o'zlarini – nivx deb atashadi; eski nomlari — gilyaklar) – Rossiya Federatsiyasidagi xalq, Amur daryosi quyi oqini bo'ylari (Xabarovsk o'lkasi) va Saxalin orolining tub aholisi.

tarang yonoqlari yal-yal yonardi, hammadan ham uning chaqnaq porlab turgan ko'zlarida qalbidagi quvonch va g'urur sezilib turardi. Oldinda dengiz, katta ov kutardi uni!

O'rxon bobo bolaning dilidagini sezardi. U qisiq ko'zlari bilan dengiz ufqiga boqar ekan, shodligini yashirolmay toqat-sizlanayotgan bolaning ruhiyatini ham sezib turardi. Cholning ko'zlarida mayinlik balqidi— eh, bolalik ekan-da. Biroq u kulim-sirashdan o'zini tiyish uchun chala yongan tamaki trubkasini bosib-bosib so'ra boshladi. Miyig'idagi kulgini bolaga sezdir-masligi kerak. Ular oralarida qayiqda o'tirgan bolani ermak uchun olib ketayotganlari yo'q-ku, axir. U chinakam dengiz ovchisi bo'lishga chog'langan. Bola bu hunarni dengizda bosh-lab, qachonlardir, ehtimol, yana dengizda tutatar. Dengiz ovchi-sining qismati shu: zero dengiz ovidan mushkulroq va xavfliroq ish dunyoda bo'lmasa kerak. Bolalikdan o'rganish kerak bu hunarni. Shuning uchun ham eskilar: «Bola — boshdan, hunar yoshdan», — deb bejiz aytishmagan. Yana deganlarki, «Yomon ovchi yo'ldoshin yo'ldan ozdirar». Shundan ayonki, erkak odam ro'zg'or tebratish uchun bolalikdan kasb o'rganishi kerak. Kiriskka ham hunar o'rganish vaqti keldi. Bolani o'zlari bilan birga dengizga olib chiqish, uni ovga o'rgatish vaqti yetdi.

Olapar qoyasidagi Ona baliq jamoasi yashaydigan butun qishloq aholisi bugungi ov safari Kirisk uchun, bo'lg'usi ovchi va ro'zg'or boshlig'i Kirisk uchun uyushtirilganini bilishardi.

Azaldan shunday erkak bo'lib tug'ilgan har bir odam yosh-ligidanoq dengiz bilan do'stlashuvi, og'a-ini tutinishi lozim, chunki dengiz uni bilib qo'ysin, odam xam dengizni do'st bilib hurmatlaydigan bo'lsin. Xuddi shuning uchun jamoa oqsoqoli O'rxon boboning o'zi bosh bo'lib, yana eng yaxshi ovchilardan ikkitasi — bolaning otasi Emrayin bilan tog'asi Milxunni yoniga olib, kattalarning kichiklar oldidagi, bu gal esa kichikintoy Kirisk oldidagi muqaddas, ezgu burchlarini bajarish uchun safarga chiqishdi. Bola shu kundan boshlab, umrining oxirigacha, qu-vonchli kunlarda ham, kulfatli kunlarda ham dengiz bilan do'st tutinishi kerak edi.

Kirisk hozir bola, og'zidan ona suti ketmagan go'dak bo'lsa ham mayli, u kelgusida ishga yaraydimi, yo'qmi, hozir gap bunda emas. Kim bilsin, ehtimol, bir kun vaqt kelib yoshi ulug'lar

holdan toyib, keksayib qolganlarida, mana shu bola jamoaning kuniga yarar, uning tayanchi bo'lib qolar. Shunday bo'lishi kerak ham. Avloddan avlodga o'tib kelayotgan azaliy hayot qonuni bu. Hayot shu asosga qurilgan.

Qayiqdagilar shularni o'ylashar, ammo hech kim bu haqda churq etib og'iz ochmasdi. Bunday fikrlar odamning dilidan kechadi-yu. tiliga kamdan kam ko'chadi. Shuning uchun ham Olapar sohilida yashovchi Ona baliq – Suv parisi jamoasining odamlari Kiriskning birinchi ovga chiqishiga unchalik e'tibor berishgani yo'q. Aksincha, qabiladoshlar bolaning katta ovchilar bilan dengizga chiqib ketayotganiga ahamiyat bermaganday ko'rsatar edilar o'zlarini. Go'yo bu voqea e'tiborga arzimaydigan edi.

Bolani faqat onasi kuzatib qo'ydi. U ham bo'lajak safar to'g'risida churq etmadi, qo'ltiqqa yetmasdanoq o'g'li bilan xayrlasharkan, «Endi o'rmonga boraver!» dedi u aniq eshittirib, hech narsadan xabari yo'qday. Ona dengizga emas, o'rmon tomonga qarab qo'shib qo'ydi: «Ehtiyot bo'l, olib kelgan o'tinlaring quruq bo'lsin, o'zing o'rmonda adashib qolmagin!» Ona bu so'zlarni bolani kinrlar – jin-ajinalardan asrash uchun, yovuz ruhlarni chalg'itish uchun aytdi. Ona Kiriskning otasi Emrayin to'g'risida ham og'iz ochmadi. Go'yo ovga ota-bola emas, tasodifiy odamlar birga borayotganday edi. Bu ham jinlarni chalg'itish uchun; jinlar Emrayin bilan Kiriskning ota-bola ekanligini bilishmasin. Chunki otalar bilan bolalar birga ovga chiqishlarini jinlar yoqtirishmaydi. Agar bilib qolishsa, ota-boladan birortasini, halok qilishlari mumkin. Ota yoki boladan birortasi o'lsa, tirik qolgani vahimaga tushsin, qayg'ursin, azob chekib, ikkinchi dengizga chiqmayman, boshqa o'rmonga kirmayman, deb qasam ichsin, deyishadi. Kinrlar ana shunaqa yovuz, makkor bo'lishadi, odamlarga ziyon yetkazish uchun har doim payt poylab turishadi.

Kiriskning o'zi yovuz kinrlardan qo'rqmaydi-ya. Endi go'dak emas, axir. Ammo onasi qo'rqadi, qo'rqqanda ham bolamga biron falokat yopishmasin, deb juda qo'rqadi. Kirisk hali yosh, uni halok etish jinlar uchun qiyin emas, deb o'ylaydi. Onaning aytganlarida ham jon bor-da! Eh, nimasini aytasan, bu la'nati kinrlar bolalarga ozmuncha azob keltirdimi – bolalar ulg'ayib,

ovchi bo'lib yetishmasin, deb ularga turli kasalliklarni ilashtirishadi, ziyon-zahmat yetkazib, mayib-majruh qilib qo'yishadi. Bunday nogiron odamlarning kimga ham keragi bor? Shuning uchun odam ayniqsa go'daklikda kinrlardan o'zini asrash kerak. Odam ulg'ayib, oyoqqa turib, o'zligini tanib olganidan keyin har qanaqa jin-pinlardan qo'rqmaydi. Bunday odamga jinlarning kuchi yetmaydi, ular bunday kuchli kishilardan hayiqishadi.

Ona-bola shunday xayrlashishdi. Ona bir lahza jim qoldi; bu sukunat zamirida onaning tashvishli iltijosi, umidlari yashiringan edi. Shundan so'ng u bir marta ham orqasiga o'girilmay qaytib ketdi. Dengiz tomonga biron marta ham qayrilib qaramadi, otasi to'g'risida ham churq etmadi, ota-bolaning qayoqqa borishidan zarracha xabari yo'qday edi. Qiziq, bir kun avval ularni safarga shaylagan, uch kunlik dengiz safariga oziq-ovqat tayyorlab bergan edi-ku. Endi bo'lsa xuddi ularni tanimayotganday ko'rsatardi o'zini. Bolasiga biror nima yopishmasin, jinlar biror narsani bilib qolmasin, deb qo'rqqanidan tashvishlarini yuzaga chiqarmasdi.

Shunday qilib, ona qo'ltiqqa yetmasdan xayrlashdi. Bola esa onasi tayinlaganday, butalar orasida ko'rinmas jinlardan izlarini yashirgan bo'lib, birpas aylandi va shundan so'nggina uzoqlashib ketgan kattalarga yetib olish uchun halloslab yugurib ketdi.

U birpasda kattalarga yetib oldi. Ular qo'llarida miltiq, har hil tugun, yelkalarida to'rlarni ko'targancha bamaylixotir borishayotgandi. Oldinda jamoa oqsoqoli O'rxon bobo, keyinidan gavgali va daroz, keng yag'rinli sersoqol Emrayin, uning ketidan esa kaltabaqay kelgan, dum-dumaloq va chayir Milxun chayqalib borardi. Ular ustlariga boshdan oyoq sovuq va nam o'tkazmaydigan po'stinlarini kiyib olgan edilar. Kirisk ularga qaraganda bayramdagiday yasanib olgandi. Onasi anchadan beri uni dengiz safariga shaylab, kiyim-kechak hozirlab yurgandi. To'rga hamda ustki kiyimlarining yenglari yaxshilab hoshiyalangan. Aslini aytganda, dengizda bunday hashamning hojati yo'q. Ammo ona onaligini qiladi-da.

– Eh-ha, biz seni endi qoldi, qo'lingdan yetaklagancha uyga olib ketishdi, deb o'ylabmiz, – masxaraomuz hayratlandi Milxun, bola unga yetib olganida.

– Nega endi? Men umrimda bunday!.. – ranjiganidan bo‘g‘ilib gapirdi Kirisk.

– Bo‘ldi, bo‘ldi, hazilni ham tushunmaysan, – deb tinchlantirdi uni Milxun. – Xafa bo‘lma! Dengizda bir-birimiz bilan gapirishmasak, kim bilan gapirishamiz. Yaxshisi, manovini olib yur, – deya bolaga vinchesterini¹ uzatdi. Bola bundan mamnun bo‘lib, ular bilan birga shaxdam odimlab ketdi.

Qayiq-larga yuk ortish va qirg‘oqdan siljish vaqti ham keldi. Shunday qilib ovchilar dengiz tomon suzib ketishdi. Biroq agar ov baroridan kelib, boy o‘lja bilan uylariga qaytib kelishsa, unda butunlay boshqacha bo‘ladi. Ana o‘shanda bolani qanday izzat-hurmat qilishganini ko‘rasiz. Yosh ovchini kutib olish bayramga aylanadi, dengiz saxovati haqida qo‘shiq-lar aytiladi: dengizning xayol yetmas chuqurliklarida baliqlar va boshqa hayvonlar urchib ko‘payadi, ular kuchli, jasur ovchilarga nasib etadi. Qo‘shiq-larda qabila odamlarini dunyoga keltirgan Suv parisi madh etiladi. Nog‘oralarni zarang² daraxtidan yasalgan tayoq-chalar bilan urib chalishadi. O‘yin tushayotganlar ichida eng donosi – shomon³, u Yer va Suv bilan suhbatlashadi. Yangi yosh ovchi Kirisk to‘g‘risida gaplashadi. Ha, shunday, shomon yosh ovchiga hamisha xayrixoh, mehribon bo‘linglar, deb Yer, Suvga iltijo qiladi. Yerda va Suvda shu bola ulug‘ mergan bo‘lib yetishsin, u doimo topgan o‘ljalarini yosh-u qariga odillik bilan ulashib berib tursin, deb duo qiladi. Dono shomon yana zikr tushib, Kirisk ulg‘ayib, bola-chaqa ko‘rsin, ulug‘ Suv parisi – Buyuk Ona baliq avlodi ko‘paysin, hamisha avlodiga avlod qo‘shilsin, deb duo-iltijo qiladi:

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?

Sening qaynoq pushtingdan – mangu hayot boshlangan.

Sening qaynoq pushtingdan – undik dengiz bo‘yida.

Sening qaynoq bag‘ringdir – ochunda eng go‘zal joy.

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?

Xuddi nerpa boshiga o‘xshaydi oppoq siynang,

Bizni boqdi dengizda xuddi shu oppoq siynang.

¹ Vinchester – ov miltig‘ining bir turi.

² Zarang (tojikcha) – tanasi o‘ta darajada qattiq daraxt, klyokning bir turi!

³ Shomon – ba‘zi qoloq xalq va qabilalarda; ruhoni, tabib, sehrgar.

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?
Eng devkor, alp erkak suzib borar sen tomon.
Sening pushting, urug'ing gullab-yashnasin debon,
*Yer yuzinda avlodning unib-ko'paysin debon...*¹

Bayramda o'yin-kulgi, shovqin-suron bilan shunday qo'shiqlar kuylanadi. Ana shu bayramda Kirisk taqdirida yana bir muhim voqea yuz beradi. Jazava bilan raqsga tushayotgan shomon ovchi Kirisk taqdirini osmondagi yulduzlardan biriga topshiradi, bolaga «hamisha panoh bo'lgin» deydi. Axir, har bir ovchining o'ziga tegishli, o'z panohida saqlaydigan yulduzi borda. Kiriskning taqdiri qaysi yulduzga topshirilganligini hech kim, hech qachon bilmaydi. Buni faqat shomon-u o'sha noma'lum panohkor yulduz biladi. Boshqa hech kim bilmaydi. Osmon to'la yulduz bo'lsa...

Albatta, bu bayramda onasi bilan singlisi hammadan ko'ra ko'proq sevinishadi, hammadan ko'ra baland kuylab, hammadan ko'proq raqsga tushishadi. Otasi Emrayin esa hammaning oldida ota deb ataladi, u bundan quvonib, g'ururlanadi. Hozir esa u ota emas. Dengizda ota-bola degan gaplar bo'lmaydi, dengizda hamma birdek, yoshi ulug'ining aytganiga bo'ysunishi kerak. Yoshi ulug'ning aytgani aytgan, degani degan. Ota o'g'ilning ishiga aralashmaydi.. O'g'il ham otasiga shikoyat qilmaydi. Udum shunday.

Aytmoqchi, bayramda yana bir qizaloq – Muzluk rosa xursand bo'lsa kerak. Kirisk u bilan go'dakligidan birga o'ynab, birga o'sishgan. Endi ular kamdan kam birga o'ynaydigan bo'lib qolishdi. Bundan bu yog'iga umuman o'ynashmasa kerak: ovchiga o'yin qayoqda deysiz.

* * *

Qayiq to'lqinlar ustidan bilinar-bilinmas chayqalib, yengilgina suzib borardi. Olapar qo'ltig'i allaqachon ortda qoldi. Ular uzun burundan o'tib dengizga chiqishgach, to'lqinlar bu yerda ko'rfazdagiga qaraganda unchalik kuchli emasligini ko'rishdi. To'lqinlar bir me'yorda tebranib turardi. Bunday to'lqinlarda suzish ancha oson bo'ladi.

¹ She'rlarni shoir Azim Suyun tarjima qilgan.

Bahaybat terak tanasidan o'yib yasalgan qayiq ravon, chaq-qon suzardi. U to'g'ri to'lqinlarda ham, ko'ndalang to'lqinlarda ham rul izmidan chiqmay, bemalol borardi.

O'rxon chol o'chib bo'lgan trubkasini so'rganicha, qayiq-ning erkin suzib borayotganidan huzur qilar, ko'nglida muzday suvga to'sh urgancha olg'a borayotgan qayiq – go'yo cholning o'zi bo'lib tuyulardi; u o'zini eshkaklarning bir maromdagi harakati bilan, tirkakdan chiqayotgan g'ychillagan sadoga jo'r bo'lib poyonsiz dengizda suzib ketayotgan qayiq o'rnida ko'rardi; go'yo uning o'zi o'tkir tumshug'i bilan qarshidan kelayotgan to'lqinlarni yorib, suv zarbalari va zarb laridan yengil chayqalib suzayotganday edi. Qayiq bilan birday harakat qilish sezgisi g'alati xayollarga olib borardi cholni. Uning qayiqdan ko'ngli to'q, hatto juda mamnun edi, axir uni o'zi randalagan, o'zi o'yib yasagan; terakni birgalashib yiqishdi, bir odam uni eplay olmasdi, to'rt kishiga ham og'irlik qilardi bu ish. Lekin u yog'iga bir o'zi ishladi – xodani uch yoz quritdi, yo'ndi, o'sha vaqtdayoq bilgan edi – umrida yasagan qayiqlari ichida eng yaxshisi shu bo'ladi. Chol shu haqda o'yladi-yu, beixtiyor ko'ngli g'ash tortdi: yopiray, ishqilib, bu oxirgisi bo'lmasin-da. Yana bir necha yil yashasaydi. Yana bir necha bor dengiz oviga chiqsaydi. Hozircha ko'z nuri, qalb ko'ri borligida yana bir juft qayiq yasasaydi.

Chol shularni o'ylar ekan, xayolan qayiq bilan gaplashardi. «Seni yaxshi ko'raman va senga ishonaman, inim, – derdi u qayiqqa. – Sen dengizning tilini bilasan, to'lqinlar fe'lini bilasan! Kuchli ekanliging ham shunda-da. Sen munosib qayiqsan, yasagan qayiqlarim ichida eng dilbarisan. Sen ulkan qayiqsan – ikkita laxtak, yana bir nerpa sig'adi senga. Sen bizga rizq-ro'z berasan. Shuning uchun seni hurmat qilaman. O'ljalarimizni arang ko'tarib kelayotganingni, hatto yuking og'irligidan suvga botay-botay deb qirg'oqqa qaytayotganingni ko'rib hammamiz seni qanchalar sevamiz. Shunda seni kutib olish uchun sohilga hamma yugurib chiqadi, mening qadrdon qayig'im, inim!

Agar men o'lib ketsam ham, sen uzoq yillar suzaver, o'ljaga boy suvlarda suzaver. Agar men o'lib ketsam, yosh va kuchli ovchilar bilan suzib yuraver. Agar men o'lib ketsam, ularga ham menga xizmat qilganday xizmat qilaver. Ha, inim, tumshug'ing-

da boshini likillatib, joni ichiga sig'may o'tirgan anavi bola ham o'sib, voyaga yetguncha kutgin, sen bilan uzoq-yaqinlarga ovga boradigan bo'lgunicha kutgin. Bolaning g'ayratiga qara, qarshisida suv emas, yer bo'lganda hozir chopqillab borib, qanday ov qilishni ko'rsatardim, deb turibdi uning ko'zlari. Bugun bolaning birinchi marta biz bilan dengizga chiqishi. Axir bir kun chiqishi kerak edi ham. O'rgansin. Biz ketamiz. U qoladi. Uzoq yashaydi. Otasi Emrayinga o'xshasa durust odam bo'ladi. Qandaydir safstaboz bo'lmaydi. Emrayin hozirgi ovchilar ichida eng zo'ri. Zabardast yigit, ishiga puxta. Bir vaqtlar men ham shunday zabardast edim. Ayni kuchga to'lgan paytim edi. Ayollar meni yaxshi ko'rishardi, men bo'lsam umr bo'yi shunday bo'laveradi, deb o'ylabman. Lekin hamisha shunday bo'lavermasligini kech tushundim. Yoshlar esa buni tushunishni istashmaydi. Manavi Emrayin bilan Milxun ham qarilikni xayoliga keltirmasa kerak. Hay, mayli. Hali vaqt bor ularga. Eshkak eshishga kelganda ular boplashadi, zalvar bilan eshishadi. Milxun bilan Emrayin bir-biriga mos tushishgan. Ishonsa bo'ladigan, chidamli sheriklar. Qayiq o'z-o'zidan bermalol suzib ketayotganday tuyuladi. Aslida unday emas. Dengizda axir qo'l bilan yuriladi. E-he, hali oldinda qanchalab eshkak eshishga to'g'ri keladi. Xo'sh, bugun qosh qorayguncha, Uchinchi siynaga yetib borish mumkin. Ertaga erta tongdan to qosh qorayguncha suzib yana orqaga qaytamiz. Goh unisiga, goh bunisiga dam berish uchun navbat almashib, eshkak eshaman. Ammo-lekin eshkaklar bilan butun dengizni chayqaltirib chiqish hazilakam ish emas. O'lja bilan qaytsak, bayram qilamiz.

Eshityapsanmi, so'zlaringa tushunyapsanmi, inim? Sen bizni Uch siyna orollariga olib borasan, katta ov o'sha yerda bo'ladi. Hozir shu yoqqa qarab boryapmiz. O'sha yerdagi sohilda, qumloqlarda nerpani ko'ramiz. Hademay ular bolalashadi, orollarda to'da-to'da nerpa yig'iladi.

So'zlaringa tushunyapsanmi, inim? Tushunasan, albatta. Sen bilan gaplasha boshlaganimda hali dengizni ko'rmaganding, ona qornida yotganday, o'rmondagi buyuk terakning qornida yotgan eding. Men seni daraxtning qornidan chiqardim, mana endi dengizda birga suzib yuribmiz.

Dunyodan ko'z yumib ketganimda ham meni unutmagin,

qadrdonim. Dengizlarda charx urib suzayotganingda meni ham esla...»

O'rxon bobo qirg'oqdagi belgi – Olapar qoyasidan dengiz tomonga qayiqni to'g'ri yo'naltirar ekan, ko'nglidan shu o'ylar o'tdi. Dengiz safariga chiqqanlarning hammasi Olapar qoyasining ajoyib xosiyati borligi to'g'risida gapirishadi. Havo ochiq kunlari qayiqlar dengiz qirg'og'idan qancha uzoqlashsa, Olapar ham shunchalik kattayib, go'yo ortda qolib ketishni istamay ularning ketidan kelayotganday bo'ladi. Qancha uzoqdan qarasang ham Olapar sira ko'zdan yo'qolmaydi. Qayiq uzoqlashgandan so'ng ham ancha vaqtgacha ko'rinib turadigan Olapar, suvning qaysidir muyulishida birdan ko'zdan g'oyib bo'ladi. Demak, Olapar uyga qaytib ketdi, qirg'oq juda uzoq-uzoqlarda qolib ketdi desa bo'ladi...

Ana shu vaqtda Olapar qaysi tomonda qolganligini, shamol qayoqdan esayotganligini, quyosh qoyaning qaysi tomonida ekanligini eslab qolish, eslab qolganda ham yaxshilab eslab qolish zarur, havo ochiq bo'lsa, bulutlarga e'tibor berish va shundan so'nggina dengiz safarini davom ettirish, orollargacha suzib borish kerak. Poyonsiz dengizda yo'ldan adashmaslik uchun xayolan Olaparning qayerdaligini mo'ljallab suzish kerak.

Ovchilar taxminan bir kunlik masofadagi orollarga yo'l olishdi. Kimsasiz, huvullagan, kichik tosh orolchalar qirg'oqsiz, hadsiz-hududsiz dengiz o'rtasida uch qoramtir siynaday suvdan turtib chiqib turishardi. Shuning uchun orolchalarni Kattasiyna, O'rtasiyna, Kichiksiyna deb atashardi. Ulardan o'tgandan so'ng, agar yana olishlab suzib ketishaversa, okeanga – ummon yo'liga chiqib qolishar, bu ummonning had-hududini ham, nomini ham bilmas edilar. Mana shu mangu, buyuk, kimsasiz, noma'lum, sirli ummon olam yaralganidayoq o'z-o'zidan paydo bo'lgandi. O'sha qadimgi Luvr o'rdak in qurish uchun kaftday yer topolmay faryod chekib, charx urib, giryon-u sargardon bo'lib yurgan vaqtlarda ham ummon bor edi. Ana shu orollarda, dengiz va ummon sarhadida mana shu bahor kunlari nerpalar bozori qiziydi. Ana shularni deb shu yoqqa o'tlanishgan, ana shularni deb shu yoqqa kelishayotgan edilar...

Bola dengizni ko'rib, hayratlarga g'arq bo'ldi, dengiz Olapar yonbag'irlarida o'ynab yurganida tasavvur qilganiday

emas ekan. Qayiqda ko'rfaz bo'ylab suzib yurganlarida ham dengiz boshqacha ko'rinar edi. Bola ko'rfazdan chiqishlari bilan qarshisidagi manzarani ko'rib lol qoldi: dengiz birdan yoyilib, ko'z ilg'agan va ilg'amagan samolargacha butun borliqni egalab, olamning yakka-yu yagona, poyonsiz bir butun mohiyatiga aylanganida hayratdan hang-u mang bo'lib qoldi.

Ochiq dengiz Kiriskni esankiratib qo'ydi. Bunaqa manzarani xayoliga ham keltirmagandi u. Atrofda qo'rg'oshin tusdagi vahimali chayqalib turgan suvdan boshqa narsa yo'q, zumda paydo bo'lib, zumda yo'qoladigan tezkor to'lqinlar, qora-ko'kish tortgan dahshatli tubsizlig-u osmon-u falakda yengilgina suzib yurgan oppoq bulutlarga hukmron edi olamga. Olam boshdan oyoq dengizdan iborat edi, cheksiz dengizdan boshqa na qish, na yoz, na tepalik, na sayhonlik – hech narsa yo'q edi.

Olamni u chekkasidan-bu chekkasigacha suv qoplab olgandi.

Qayiq esa avvalgiday to'lqinlarga sho'ng'ib hamon suzib borardi. Haqiqiy, katta ovni kutib qayiqda ketayotgan bola o'z quvonchi va o'y-xayollari bilan band edi. Ammo u suv va suv yuzida ko'rayotganlariga hozir unchalik e'tibor bermas, bayramda yurganday diqqatini yig'olmas, butun vujudi, fikr-u zikri kutilayotgan o'zgacha taassurotlar bilan to'lib-toshgan edi. Boshqa vaqt bo'lganda suv sathini har lahzada ming tusga – nim rang binafshadan qora-ko'kishgacha, qora-ko'kishdan to qayiq ko'lankasidagi tim qora ranggacha tovlanayotgan to'lqinlarning tinimsiz jimirlashi bolaning diqqatini o'ziga jalb etardi; to'satdan qayiq yonida paydo bo'lib qolgan, har narsaga qiziquvchan baliqlarni ko'rib, ichiga sig'may sevinardi, qayiqqa to'qnashgan bir to'da baliqlarning tarqalib qochish o'rniga qo'rqqanlaridan battar bir joyga to'planishib, suvdan yuqoriga sakrayman, deb chalqancha yiqilib tushishlari kulgili bo'lardi.

Bola bularning hammasiga unchalik e'tibor bermas, bular mayda-chuyda narsalar, eng qizig'i oldinda, deb o'ylardi. Orol-larga tezroq yetib olsaydik, tezroq ish boshlasaydik, deb toqatsizlanardi.

Ammo ko'p o'tmay, bolaning ko'ngli g'ashlana boshladi, biroq u buni sezdirmasdi. Ularning qayig'i yerdan uzoqlashganida, ayniqsa Olapar to'satdan to'lqin mavjlari ortida ko'rin-

may qolganida bolaning ko'ngli qandaydir xavf-xatarni ilg'ay boshladi. Dengiz xatarli ekanligini, endi dengizga bog'lanib qolishganligini, buyuk tabiat qudrati oldida o'zlarining zarraday kichikligini va zarraday o'jizligini payqay boshladi.

Bu uning uchun yangilik edi. Shunda u ilgari e'tibor bermaydigan Olaparning naqadar azizligini tushundi. Olapar qoyasi yonbag'irlarida cho'chimasdan huzur qilib chopqillab o'ynab yurgan kezlari qayerda ekanligini o'ylab o'tirmasdi. Olaparning o'z o'rnida qanchalik kuch-qudratga ega ekanligini, qanchalik matonatli va saxiy ekanligini, hamisha o'rnidan jilmay, dengizning har qanday hamlalariga bardosh berib turganligini endi tushundi.

Quruqlik bilan dengizning farqini bola endigina angladi. Odam yerda yurganida yer to'g'risida o'ylamaydi ham. Dengizda bo'lganingda esa mudom dengiz to'g'risida o'ylaysan. Xayolingda boshqa narsa kezsa ham dengizni o'ylayverasan. Shuni anglagach, bola hushyor tortdi. Dengiz doim meni o'ylanglar, deb zo'rlaydi. Mana shu zo'rlik ostida qandaydir sirli, qaysar va hokim kuch bor edi...

Shunga qaramay, kattalar xotirjam edilar. Emrayin bilan Milxun hamon bir zaylda, go'yo bir odamday, baravar qulochlab, baravariga eshkak surishar, to'rtala eshkak suv yuziga birdaniga tushib tortilganda qayiq yengil va erkin suzardi. Ammo bunday tinimsiz harakat eshkakchilar uchun juda og'ir ish edi. Eshkakchilar o'girilib o'tirishgani uchun bola ularning yuzlarini ko'rmasa-da, harakatdan bo'rtib chiqqan yelka va bilaklarini ko'rib turardi. Ular ahyon-ahyonda bir-biriga so'z qotib qo'yishardi. To'g'ri, otasi gohida bolaga o'girilib, «Qalay o'tiribsan?» deganday, miyig'ida jilmayib qo'yardi.

Ular shu asnoda suzishda davom etardilar. Kattalar o'zlariga ishonganlaridan xotirjam va tetik edilar. O'rxon boboku, pinagini buzmasdi. U hamon trubkasini so'rgancha o'tirgan joyida qayiqni boshqarib borardi. Shu zaylda har kim o'z ishi bilan band bo'lib, olg'a siljishardi. To'g'ri, Kirisk bir-ikki marta, goh Milxun bilan, goh otasi bilan sherik bo'lib eshkak eshishga urindi. Kattalar sen ham eshib ko'r, deb unga eshkaklarni tutqazishardi. Axir, u ham mehnatga o'rgansin-da. Garchi Kirisk ikkala ko'li bilan yopishib, bor kuchi bilan eshsa-da, baribir, bu

ish unga og'irlik qildi, uning uchun qayiq ham, eshkak ham zilday og'ir tuyuldi. Ammo hech kim Kiriskka eplay olmayap-san, deb o'pkalamasdi.

Olapar qoyasi to'satdan g'oyib bo'lganida, negadir, hamma-lari jonlanib qolishdi:

– Olapar uyga qaytib ketdi! – xitob qildi otasi.

– Ha, qaytib ketdi, – ta'kidladi Milxun.

– Yo'g'-e! To'g'ri, qaytib ketganga o'xshaydi, – o'sha tomonga qaradi O'rxon bobo. – Unday bo'lsa, ishlar chakki emas. Hoy, Kirisk, – u bolaga quvlik bilan qarab qo'ydi, – Olapar-ni chaqirsang, qaytib kelmasmikin?

Hamma kulib yubordi. Kirisk ham. So'ng u o'ylanib turib, baland ovoz bilan dedi:

– Unday bo'lsa, orqaga suzishimiz kerak, ana shunda Olapar qaytib keladi!

– Ho, bilag'on ekansan! – xitob qildi O'rxon bobo jilmayib.

– Yaxshisi, ke, ish qilaylik. Yonimga o't. Dengizga hadeb qarayverma. Qaraganing bilan oxirigacha ko'rolmaysan, baribir.

Kirisk qayiq tumshug'idan turdi. Oyoq ostidagi narsalarni – bug'u terisiga o'ralgan ikkita vinchester, nayza, arqon o'rami, suvli bochka, oziq-ovqat solingan to'rva va yana qandaydir tugun va kiyim-kechaklarni bosib, qayiqning quyrug'iga o'tdi. Qayiq chetini ushlab eshkaklarning dastasi ustidan hatlagancha o'tar ekan, ovchilarning bo'yni-yu yelkalaridan chiqqan ter va tamaki hidini tuydi. Uyda otasining kiyimidan shunday o'tkir hid kelar, otasi ovga ketgan paytlarda esa oyisi uning eski charm kamzulini suyib hidlar, yuziga bosar edi.

Otasi o'g'lini bosh irg'ab, yelkasi bilan biqiniga salgina turtib erkalatgan bo'ldi, ammo eshkakni qo'lidan qo'ymadi. Ammo Kirisk otasining beixtiyor erkalatishiga erib ketmadi, qayrilib ham qaramadi. Ha-da, dengizda hamma birday. «Kema-ga tushganning joni bir», deb bekorga aytmaganlar. Dengizda ota, bola degan gap bo'lmaydi. Dengizda faqat darg'aning gapi – gap. Uning buyrug'isiz qayiqda biror cho'pni u yerdan-bu yerga olib bo'lmaydi...

– O'tir, mana bu yoqqa, – dedi O'rxon bobo unga joy ko'r-satib, uzun, sertomir qo'llarini bolaning yelkasiga qo'yar ekan. – Ozgina cho'chiding-a? Avvaliga xotirjam o'tirding, keyin esa...

Kirisk xijolat tortganday bo'ldi: demak, O'rxon bobo uning qay ahvolda o'tirganini sezganga o'xshaydi. Biroq shunga qaramay u e'tiroz bildirdi:

– Yo'g'ay, atkichx¹, sirayam cho'chiganim yo'q! Nimadan cho'chirdim!

– Har holda dengiz safariga birinchi chiqishing...

– Nima bo'пти, birinchi chiqsam? – Bo'sh kelmadi Kirisk. – Men hech narsadan qo'rqmayman.

– Bo'пти, bo'пти. Men esa birinchi bor dengiz safariga chiqqanimda, bunga juda ko'p yillar bo'ldi, rostini aytsam, qo'rqib ketganman. Bir vaqt qarasam, qirg'oq allaqachon ko'rinmay qolibdi, Olapar it ham allaqayoqqa qochib ketibdi. Qayoqqa qarasam, to'lqin... O'shanda darrov uyga qaytib ketgim keldi. Ana, Umrayin bilan Milxundan ham so'rab ko'r-chi, birinchi marta dengizga chiqqanlarida qanday bo'lgan ekan?

Ular javob berish o'miga tushunganday bosh irg'ab kulib qo'yishdi-yu, yana eshkakka zo'r berishdi.

– Men esa qo'rqmadim, – deb gapida turib oldi Kirisk.

– Demak, botir ekansan, – tinchitdi uni O'rxon bobo. – Qani endi, aytgin-chi, Olapar qaysi tomonda qoldi?

Kirisk kutilmaganda bir zum o'ylab turdi-da, so'ng qo'li bilan ko'rsatdi:

– Hov anov yoqda!

– Rostdanmi? Negadir qo'ling sal qaltirayotibdi-ya?

Qo'lining titrog'ini bosishga uringan bola sal o'ngroq tomonni ko'rsatib:

– Anov yoqda! – dedi.

– Mana endi to'g'ri aytding! – dedi O'rxon bobo. – Agar qayig'imizning tumshug'i manavi tomonga burilib turgan bo'lsa, Olapar shunda qaysi tomonda qoladi?

– Anov yoqda!

– Agar shamol qayiqni bu yoqqa burib yuborsa-chi?

– Anov yoqda!

– Agar chap tomonga qarab suzsak-chi?

– Unda mana u tarafda bo'ladi.

– Yaxshi, endi aytgin-chi, qanday aniqlayapsan, axir to'rt

¹ Atkichx (nixcha) – bobo.

tarafimiz faqat suvdan iborat bo'lsa? – o'smoqchilab so'radi O'rxon bobo. – Shuni aytib bera olasanmi?

– Meni boshqa ko'zim ham bor, – javob berdi Kirisk.

– Qanaqa ko'z u?

– Bilmadim. Qornimda bo'lsa kerak. Ana shu qornimdagi ko'zim yumuq tursayam ko'raveradi.

– Qornida ko'zi bor ekan! – kulib yubordi hamma.

– Aytganicha bor, – dedi uning gapini ma'kullab O'rxon bobo. – Odamda shunaqa ko'z ham bo'ladi. Ammo u qorindamas, boshda bo'ladi.

– Mening ko'zim qornimda, – o'zinikini ma'qullab turib oldi Kirisk, garchi bunday ko'z qorinda emas, balki boshda bo'lishiga ishonayotgan bo'lsa ham.

Oradan sal o'tib, chol yana Kiriskni sinovdan o'tkaza boshladi, bolaning dengiz tomonlarini yaxshi bilishiga ishonch hosil qilgach, xotirjam bo'lib o'zicha g'udurladi:

– Yaxshi, qorningdagi ko'zlaring chakki emas ekan.

Maqtovdan ko'ngli o'sgan Kirisk o'ziga-o'zi savollar berib, ularga o'zi javob topishga harakat qildi. Dengiz biroz tinchlanib turgan paytda bu jumboqlarni yechish uncha qiyin emasdi. Kirisk qayerda bo'lmasin, qayerda turmasin, sadoqatli va ulug'vor Olapar qoyasini o'ylagan vaqtda u har gal xotiridan o'chmay, beixtiyor ko'z o'ngida paydo bo'lar va bolani o'ziga chorlayotganday qaysi tarafdiligini eslatib turardi. Hatto yonbag'irlaridagi to'qayzorlar, yuqoridagi qoyalar-u poyidagi qashqa qorlargacha, hamisha tinim bilmay to'lqin urib oqqan tik jarliklarigacha go'yo butun borlig'i bilan xayoliga kelib turadi. Bola Olapar qoyasini ko'z oldiga keltirar ekan, uning atrofidagi boshqa tepaliklarni ham o'ylamasligi mumkin emas edi. Shuningdek, u beixtiyor o'z uyini ham o'ylay boshladi. Ko'z oldiga qirg'oqdagi tepaliklar orasidan kichik vodiy keldi, u yerdagi o'rmon chetida, anhor bo'yida joylashgan manzildagi kesilgan yog'och uyumlari, g'alla omborlari, itlar, tovuqlar, baliq qoqlanadigan ilgaklar, mo'ridan chiqayotgan tutunlar, odamlarning g'ala-g'ovuri, oyisi va singlisi Psulk paydo bo'ladi. Bola ularning shu damda nima qilishayotganini ham ravshan tasavvur etardi. Oyisi, albatta, Kiriskni, otasini, dengiz oviga chiqqanlarning hammasini ko'nglidan o'tkazyapti. Ha, hozir ham shubhasiz ular haqida

o'ylayapti. Uylayapti-yu, «Yovuz ruhlar fikrlarimni, qo'rqayotganimni bilib olishmasin», deb hadiksiraydi. Kiriskni yana kim ham o'ylardi, ehtimol, Muzluk o'ylasa kerak. Shu damlarda Muzluk ularning uyiga, go'yo Psulk bilan o'ynagani kelgan bo'ladi. Agar u bilmasdan dengizga, ovga ketganlar to'g'risida gapirib qolsa, oyisi, «Sen nimalar deb vaysayapsan, ularni o'rmonga o'tin tergani ketganidan bexabarmisan», deb koyib berishi turgan gap. Qizaloq birdan xato qilganligini bilib, uyalib jim bo'lib qoladi. Kirisk: «U meni o'ylasa qanday yaxshi bo'lardi», – deb orzu qilar, ammo o'zi uni deb qizning ta'na-dashnom eshitishini aslo istamasdi.

Qayiq esa hamon avvalgiday, to'lqinlarga sekin to'sh urib, yengil suzib borardi. Atrofda kuchsiz to'lqinlar quyosh nurida mavjlanib, dengiz yuzi ko'piklanib yotardi. Nivxlar choshgoh-gacha, hech bo'lmasa, kunbotishgacha birinchi orolga, eng yaqini, Kichiksiynaga yetib olishni, ishlari o'ngidan kelsa, ovni boshlab yuborishni mo'ljallagan edilar. So'ng iloji bo'lsa qorong'i tushmasidan orollardan ikkinchisiga – O'rtasiynaga yetib borib, tunab qolishmoqchi edi: u yerda qayiqni qo'yish uchun qulay joy bor edi. Ertasiga ertalab yana dengizga otlanishardi. Shu kunning o'zida ovlari baroridan kelib, uchta nerpani saranjomlashsa, hayallamay, tongdayoq orqaga qaytishlari mumkin edi. Nima bo'lsayam, kunning birinchi yarmida, quyosh ikki terak bo'yi ko'tarilgan paytdan kechikmay yo'lga chiqishsa tuzuk bo'ladi. Dengizdan qanchalik tez qaytilsa, shunchalik yaxshi bo'lishini hamma biladi.

O'rxon bobo shularni nazarda tutib, hamma ishlarning hisob-kitobini olib qo'ygan edi. Uning yordamchilari Emrayin bilan Milxun ham Uch siyna orollariga birinchi borishlari emasdi. O'zlari ham ishning ko'zini bilishadi. Eng muhimi – havoning avzoyi yaxshi bo'lsa, shuningdek, hayvonlarni vaqtida topishsa bo'lgani. Qolgani ovchilarning o'ziga, har birining abjirligiga bog'liq.

O'rxon bobo dengiz safariga faqat tirikchilik uchungina chiqmasdi. To'g'ri, tirikchilik – tirikchilik, dengiz ne'matlarisiz yashab bo'lmaydi. Bundan tashqari, dengiz cholni har doim ohanraboday o'ziga tortar, poyonsizligi O'rxon boboning dilidagi muqaddas, ezgu o'ylariga erk berardi. Ha, cholning dilida sir

saqlaydigan, ezgu o'ylari bor edi. Quruqlikda ko'p narsalarni o'ylashga fursat topilmaydi, mayda-chuyda kundalik tashvishlar vaqtni oladi. Dengizda bu narsalarni o'ylash mumkin, dengizdagina O'rxon boboni buyuk o'ylaridan hech kim chalg'itilmasdi. Bu yerda u o'zini Dengizga va Osmonga yaqin sezardi.

Cheksiz kenglik qarshisida qayiqda o'tirgan odamning hech nimaga arzimasligini chol yaxshi tushunardi. Lekin inson o'ylari bilan Dengizga va Osmonga tenglasha oladi. Shu o'ylari bilan u tabiatning abadiy qudrati oldida o'zining mavjudligini isbotlaydi, shu bilan inson koinotning teranligi va yuksakligiga munosib bo'la oladi. Shuning uchun ham inson hayot ekan, u ruhan dengizday qudratli, ruhan osmonday cheksiz: chunki o'y-xayotning cheki yo'q. Agar inson o'lsa, uning o'y-xayollarini boshqa bir inson davom ettiradi, u ham o'lsa, keyingisi va hokazo, bu hodisa cheksiz davom etaveradi... Shuni anglaganidan chol chidab bo'lmas achchiq qismatga chidash kerakligini his qilib, taskin topar edi.

U hayot bor yerda o'lim ham haqligiga ishonardi. O'zining ham vaqti soati kelib umri tugashini bilardi. O'lgandan keyin hammasi bir pul, lekin shunday bo'lsa-da, nima uchundir qalbi-ning to'ridagi ezgu niyatlari, Suv parisi haqidagi g'aroyib tushlarining abadiyligiga, o'lganidan keyin ham yashashiga ishonardi. U ko'rgan tushlarimni boshqalarga qoldirishim mumkin emas, tushni birovlariga qoldirib bo'lmaydi, shuning uchun ham ular izsiz yo'qolib ketmasligi kerak... Ha, yo'qolib ketishi mumkin emas. Buyuk Suv parisi mangu yashaydi, demak, u haqdagi tushlar ham manguligicha qolishi kerak-ku.

Dengiz safarida chol mana shular to'g'risida juda ko'p o'ylardi. Shunday paytlarda u uzoq sukutga botar, o'zi bilan o'zi bo'lib, yo'ldoshlariga bir og'iz so'z qotmas edi. Dengizga boqib, kimga murojaat etayotganini o'zi ham bilmay faqat bir narsani — buyuk Suv parisi yashaydigan tushlarini asrashni iltijo qilardi. Axir odamning tushlari o'zi bilan narigi dunyoga ham birga ketishi, u tushlar egasi bilan abadiy birga bo'lishi mumkin emasmi? U bunga javob topa olmagach, iztirobda o'y surib, «Aslida shunday bo'ladi, tushlarimdan abadiy ayrilmayman», deb o'zini ishontirishga urinardi.

...Qachonlardir juda qadim zamonlarda, Olapar qoyasi sohi-

lida uch aka-uka yashardi. To'ng'ichi – ildam, tepaliklarga yugurib chiqadigan, istagan yog'iga bir zumda yetib boradigan chaq-qon yigit edi. U bir bug'uboqar odamning qiziga uylanibdi, hisobsiz bug'uga ega bo'libdi-da, tundra tomonlarga ko'chib ketibdi. Kenja o'g'il iztopar va mergan yigit bo'lib, u ham o'rmonchi odamlardan birining qiziga uylanibdi va o'rmon tomonlarga ko'chib ketib, ovchilik bilan kun kechira boshlabdi. O'rtancha o'g'il oqsoq bo'lib tug'ilgan ekan. Erta turib, kech yotsa ham ishi yurishmas, bug'ularni quvib yetolmas va o'rmonda biror hayvonni tutolmas ekan. Shuning uchun ham tevarak-atrofdagi odamlar unga qizini bermabdi. Akasi bilan ukasi ham uni tashlab ketishibdi. Moviy dengiz bo'yida oqsoq yigit yolg'iz o'zi qolibdi. Shu tariqa u mayda-chuyda baliq tutish bilan tirikchilik qila boshlabdi. Ammo bu bilan o'tgan kun o'zingizga ma'lum...

Bir kuni tolesiz yigit o'z qayig'ida dengizga qarmoq tashlab o'tirgan ekan birdan qarmog'ining ipi yulqina boshlabdi, shunda u ovi baror kelishini his qilib quvonib ketibdi. Asta-sekin torta-torta baliqni qayig'iga yaqinlashtiribdi.

Bir vaqt mo'jizaga ko'zi tushibdi! Qarmoqqa ilingan joni-vor ayol qiyofasidagi baliq ekan! U jon-jahdi bilan suvni shaloplatib, har tomonga to'lg'anib sapchib qochishga urinibdi. Suv parisining husni jamoli ta'rifga sig'mas emish. Badani sip-silliq, sutday oydin kechadagi soy toshlari singari kumushday tovlanadi, oppoq siynalarining qoramtir uchlari qarag'ay yong'o-g'iga o'xshab bo'rtib turar, ko'zlari yashil uchqun sochib porlardi. Yigit Suv parisini dengizdan ko'tarib chiqarib olgan paytda u ham yigitning bo'ynidan quchoqlagancha ikkalasi ham qayiqda yotib qolishibdi. Bunday baxtdan oqsoq yigitning boshi aylanib, esankirab qolibdi. Nazarida, qayiq birdan osmonga sapchib ketgan emish. Shunda dengiz ham osmonga sapchib, osmon dengizning ustiga yopirilib tushganday bo'libdi. So'ng bo'rondan keyin bo'lganidek hamma yoq birdaniga jimib qolibdi va Suv parisi shu zahotiyog qayiqdan sakrab tushib suzib ketibdi. Yigit olg'a tashlangancha Suv parisini chaqirib, qayta qol deya yalinib-yolvoribdi. Lekin Suv parisi ovoz bermay, dengiz qa'rida g'oyib bo'libdi...

Kimsasiz dengiz bo'yiga tashlab ketilgan bechora oqsoq yi-

gitning boshiga ana shunday savdo tushgan ekan. Suv parisi o'sha ketgancha qaytib kelmabdi. Oqsoq yigit esa shu kundan boshlab, Suv parisi hijronida telbanamo bo'lib qolibdi. Shu kundan boshlab u kun-u tun sohilda ko'z yosh to'kib Suv parisini izlab yurar, atigi uzoqdan bo'lsa ham bir ko'rsam, deb yalinib-yolvorib so'rar ekan.

Vaqt-vaqti bilan dengiz toshganda u suv bo'yiga chiqib:

Qayda suzib yurasan, ey Buyuk Ona baliq!

– deb kuylar ekan.

Suv qaytganda esa yana:

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq!

– deb kuylarkan.

Oydin kechalarda kezar va kuylarkan:

Bu dengiz sog'inchimdir,

Bu suvlar ko'zim yoshi.

Qorong'i kechalarda kezar va kuylarkan:

Yer esa – yolgiz boshim...

Qayda suzib yurasan, ey,

Buyuk Ona baliq!..

Suv toshganda kezar va kuylarkan, suv qaytganda kezar va kuylarkan... Shu orada qish ketib, izidan bahor ham o'tibdi. Yoz kunlari baxtiqaro yigit sohilda maymoqlanib, giryon kezib yurar, tizzasigacha asov to'liqlarga botib, Suv parisi ko'rinib qolar-mikin, sado berarmikin, degan ilinjda dengizga uzoq-uzoq tikilar ekan. Ana shunday kunlardan birida yigit dengizning qirg'oq yaqinidagi sayoz joyida bola yig'isiga o'xshash ovozni eshitibdi. Bola emas, hozirgina tug'ilgan norasida chirillab yig'layot-ganday ovoz eshitilibdi. Yigit u yerga chopib boradi-yu, o'z ko'ziga o'zi ishonmay qoladi – suvning sayoz yerida, to'liqlar ichida goh ko'rinib, goh ko'rinmay faryod chekib o'tirgan qip-yalang'och chaqaloqqa ko'zi tushadi.

Go'dak: «Mening otam kim? Qani mening otam?» – deb chirqirab yig'larmish. Oqsoq yigit buni ko'rib, hayratdan hang-mang bo'lib qolibdi. Chaqaloq esa uni ko'rishi bilan: «Dadajon, men sizning o'g'lingizman! Meni bu yerdan olib keting!» – debdi.

Qarang, qanday ajoyib-g'aroyib voqealar yuz bermaydi deysiz! O'sha odam o'z bolasini bag'riga bosib uyiga olib ketibdi.

Bola tez o'sib, ulg'ayibdi. Dengizga ovga chiqadigan bo'libdi. Jasur va kuchli ovchi degan nom chiqaribdi. Tolei baland bo'lib tug'ilgan ekan: dengizga to'r tashlasa – g'ij-g'ij baliq chiqar, yoydan o'q otsa, dengiz hayvonining bo'g'zini teshib o'tar ekan. Uning shuhrati uzoq-uzoqlarga, o'rmonlar-u tog'lar ortiga ham taralibdi. O'rmon qabilasidan bo'lgan esli-hushli bir qizni barcha rasm-rusmlari bilan unga olib berishibdi. Farzandlar tug'ilibdi. Shunday qilib, Suv parisi – Ona baliq avlodi ko'payib, dunyoga, tarqalibdi. Bayramlarda aytiladigan qo'shiq o'shandan qolgan ekan:

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?
Sening qaynoq pushtingdan – mangu hayot boshlangan,
Sening kaynoq pushtingdan – undik dengiz bo'yida,
Sening kaynoq bag'ringdir – ochunda eng go'zal joy.
Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?
Xuddi nerpa boshiga o'xshaydi oppoq siynang,
Bizni boqdi dengizda xuddi shu oppoq siynang
Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq!
Eng devkor, alp erkak suzib borar sen tomon,
Sening pushting, urug'ing gullab-yashnasin, debon,
Yer yuzinda avloding unib-ko'paysin debon...

* * *

Qudratli kuch ta'sirida cheksiz Yer yuzi – ummon tublaridan chiqib kelib, qirg'oqlarni, maysalarni, qumtepalarini bosib, sehrli og'ushiga olgan dahshatli suv ko'tarilishi va qaytishidek mana shu tush ham o'z-o'zidan quyilib kelaverardi.

Har gal mana shu tushni ko'rganida O'rxon bobo uzoq vaqtgacha gangib yurardi. Tushining rostligiga u qattiq ishonardi. Biroq Suv parisi bilan ko'rishganlarini biror jonzotga aytmasdi. Bunday voqea tushida emas, o'ngida, shunday yashab yurgan paytda yuz berganida ham, albatta, hech kimga aytmagan bo'lardi.

Mana shu voqea cholning tushlariga tez-tez kirib turar, uni ham quvontirib, ham qayg'uga solib, ruhan azoblardi. Bu tushning ajoyib-g'aroyib xosiyati shunda ediki, u har gal O'rxon boboga o'zining mohiyati, ma'nolari va ishoralarining teranligi va aql bovar qilmas darajadagi turlanishlari bilan lol qoldirardi.

Chol ko'rgan tushlarining hayot bilan allaqanday mavhum, sezilar-sezilmas sirli munosabati haqida o'y surardi. Bu aloqaning sirli ekanligi va mavhum alomatlari odamni hamisha azobga solardi. O'rxon bobo beixtiyor shuni his etdiki, ko'ngli har qancha alg'ov-dalg'ov bo'lsa ham, u o'sha tushida ko'rganlarini yana va yana ko'rgisi kelaverar, doimo buyuk Suv parisi visol sog'inch bilan yashardi.

O'rxon Suv parisi bilan dengizda uchrashardi. Uning paydo bo'lishini kutib, huvullab yotgan kimsasiz qumloq sohilda, botib borayotgan quyoshning so'nik nurlari shu'lasida uzoq vaqt kezib yurardi. Biroq qumdagi oyoq izlari ko'rinmasa ham quyosh botib ketgandan so'ng uning harakatsiz ko'lankalari ko'zga tashlanib turardi. Bu ko'lankalar qop-qora qorni eslatardi, yurakni o'rtovchi, g'ayriinsoniy sog'inch butun vujudini qamrab olgan. O'rxon ana shu qop-qora qor ustida giryon kezardi. Vujudi ishq dardi, umid va istak dardi bilan to'lib-toshar, ammo yaydoq dengiz esa parvoyi falak sukut saqlab turardi. Mana shu hayhotday yolg'izlik olamida na g'ir etgan shabada, na bir inson ovozi, na bir sharpa sezilardi. Chol esa dengizdan ko'z uzmay mo'jiani, parini orziqib kutardi.

Qirg'oqqa urilgan unsiz to'lqinlar yo'liga bodroqday oppoq ko'piklardan poyandoz solishini ko'rib yuragi g'am-g'ussaga to'lardi. Boshi uzra sassiz oqchorloqlar laylakqorday bezovta charx urib uchishardi. Mana shu gang va gung makonda o'zini qayoqqa sig'dirishni bilmay, ko'ngli ozayotganini sezar, hijron-da vaqt o'tgan sari uning tiyiqsiz, ayovsiz sog'inchi tobora qalbini o'rtab, azob berib, kuchaygandan kuchayib borar edi; hatto tushlarida ham Suv parisini ko'rmasa, ayol oldiga kelmasa, yashayolmasligini, yolg'izlik sahrosida xarob bo'lishini his qilardi. Ana shunday paytlarda u ovozing boricha qichqirib, Suv parisini yo'qlab chaqirishga kirishar, ammo u o'z ovozi farqlay olmasdi, chunki bu g'alati tushdagi hamma narsalarning ovozi o'chgan va o'zi ham ovozdan mahrum edi. Dengiz hamon sukut saqlardi. O'rxon faqat o'zining og'ir-og'ir, uzuq-yuluq harsillab nafas olishini, o'z yuragining qinidan chiqib ketguday bezovta dukullashini, chakkalarining nihoyatda lo'qillab, zirqirab aks sado berishini eshitardi, xolos. Mana shulargina uni ta'qib etardi. Bu tovushlar uni asabiylashtirardi, u o'zining yuragidan chiqqan

ovozlardan qayoqqa qochib ketishini bilmay, g'ashlanardi. Cho'-kayotgan odam qutulishga qanday jon-jahdi bilan intilsa, u ham Suv parisiga shu qadar ehtiros va telbalik bilan intilardi. O'rxon faqat Suv parisigina baxt taqdim eta olishini bilar va u so'nggi nafasigacha uni kutardi.

Nihoyat, Suv parisi shiddat bilan to'liqlar orasidan chiqib yalt-yult etgancha u tomonga qarab suzib kelayotganda birdan tilsiz dunyo soqovligidan qutulib, tilga kirar, olam shovqini ko'chkiday bosib tushar, u olamning yana o'z holatiga kelganini quvonib, qiyqirib qarshilar, yana borliqni qirg'oqqa urilayotgan to'liqlarning shovullashi, shamolning guvullashi hamda boshi uzra charx urib uchayotgan oqchorloqlarning g'ala-g'ovuri bosib ketardi. U sevinganidan qiyqirib, o'zini dengizga otar, tezsuzar nahangsimon allaqanday maxluqqa aylanib qolardi.

Suv parisi esa uning kelishini kutib, charx urib aylanar, o'zini suv ustiga otib, talpinib, to'lg'anib, bir lahza havoda muallaq osilib qolardi. Shunday paytda u to'satdan dengizga tushib qolgan haqiqiy xipecha bel ayolday aniq ko'zga tashlanardi.

O'rxon Suv parisi yoniga suzib borar, so'ng ikkalasi ummon sari yo'l olishardi.

Endi ular birga suzishar, bir-birlariga tegib-tegmay, tobora shiddat bilan oldinga intilishardi! U xuddi mana shunday lahzalar nusib qilar degan umidda sarxushlik, sog'inch azobida qovrilar edi.

Mana, nihoyat ular bir-birlarining visoliga noil bo'lishdi. Ular aql bovar qilmas kuch va shiddat bilan tungi okeanning tubidan chiquvchi ajoyib-g'aroyib shu'la bilan jimirlayotgan ufqning tayinsiz hududi tomon intilishardi. Ular qarshilaridan tinim bilmay ko'pirib kelayotgan o'rkach-o'rkach to'liqlarni g'aydalar bilan yorib, goh balandga, goh pastga parvoz qilishdan cheksiz lazzat olib o'qday uchishardi. Ularning yonginasidagi oy esa shoshilayotgan to'liqlar tizmasidan ortda qolmay ko'zgu shu'lasini yanglig' bir yerda turmasdan ikkalasining izidan mudom kuzatib borardi. Shu lahzalarda yolg'iz oy bilan yolg'iz ular – u bilan Suv parisi va cheksiz ummon kengligi hokim edi borliqqa. Olamda faqat ular-u faqat ummon bor edi! Mana shu lahzalarda ularning baxtiyorligi, shodonligi arshi a'loga yetmoqda edi. Bu erk lazzati, visol tantanasi lazzati edi...

Ular shiddat bilan tinim bilmay suzishar, olamda faqat o'zlariga atalgan olis maskanga tezroq yetib borish, u manzilga tezroq yetib, qovushish ehtirosida sarkash suzishar, nihoyat, chaqinday birgina lahzada hayotning ibtidosi-yu intilhosining butun lazzati-yu butun alamachchig'ini totish nasib etadigan manzilga tezroq yetishish orzusida tinimsiz talpinishardi.

Shu asnoda ular tilaklariga tezroq yetishish orzusida jonjahdlari bilan tinim bilmay, to'xtovsiz suzib borishardi.

Ular qanchalik tez suzishsa, bir-birovlariga yaqinlashish tuyg'usi shunchalik alangalanib borardi. U charchash nimaligini bilmay, jonholatda suzar, urchish manziliga intilib, butun kuchquvvatini, eng oxirgi, eng mayda tomchisigacha sarflaydigan losos balig'iday holdan toyguncha suzar edi. U ishq yo'lida o'limdan ham tap tortmay suzar edi. Sirli Suv parisi esa to'liqlar uzra kamalak nurlari yanglig' suv zarralari buluti orasida silliq badani marvaridday tovlanib, O'rxonni hayratga solgancha shiddat bilan olg'a intilardi. Suv zarralarining zangori va oppoq quyuni orasidagi Suv parisining benihoya go'zalligidan uning nafasi bo'g'ziga tiqilardi.

Ular sira so'zlashmas, faqat cheksiz ummonda bir-birlarining suv ko'piklari va zarralari ichida ko'rinmay ketgan chehralaridan baxramand bo'lish ishtiyoqida sabr-u toqatlari tugab, istaklari tobora alangalanib, taqdir ularga ravo ko'rgan makon va zamonga qachon yetarkanmiz, deya tinimsiz suzishardi...

Ammo ular o'sha makonga, o'sha zamonga sira yetolmas edilar. U yerga yetib borishning vaqt-soati yo'qqa o'xshardi...

Ko'pincha O'rxonning tushlari nihoyasiga yetmas, to'satdan uzilib qolar, bir zumda tumanday tarqab ketardi. Shunday paytlarda u garangsib, taajjubda qolardi. Bundan u chinakamiga xafa bo'lar, nimagadir koniqmaganidan, nimaningdir oxiriga yetolmaganidan uzoq vaqt ko'ngli g'ash bo'lib yurardi. Goho oradan ko'p vaqtlar o'tgan bo'lsa ham o'sha voqeani yana bir boshdan eslar, bularning hammasi nimani anglatishini jiddiy o'ylab qolar, har qalay, bularning hammasida allaqanday ma'no borligini payqar, tushida ko'rganlariga chin dildan ishonardi, bu narsalar aslida oddiy tush emasligini his etar edi. Negaki, odatdagi tushlar ba'zan eslansa ham, keyin butunlay unutilib ketardi. Bunday o'ylar haqida u boshini qotirib o'tirmasdi, chunki tushga

nimalar kirmaydi deysiz. Suv parisini esa O'rxon hech qachon unutilmas, uni hayotida ilgari uchratgan va hozir ham olamda bor mavjudot deb o'ylardi. Shuning uchun ham qariya har gal tushida Suv parisi bilan uchrashib, kutilmaganda ayrilib qolganidan chinakamiga xafa bo'lardi. Bu uchrashuv va ayriliqlarni u chindan ham yuz bergan voqealar deb bilardi.

Ayniqsa, tushi noxush nihoyalanganda u qattiq iztirob chekardi. U ana shu paytda tushining sirli nihoyasiga hech qanday izoh topolmay chuqur g'am-anduh, qayg'u-hasratga cho'mardi.

Tushida ular orzudagi manzilga yetay-yetay deb qolishar, olisda qandaydir sohil ko'zga tashlanar edi. Bu – sevgi sohili edi, ikkalasi tezroq u yerga yetib, tezroq bir-birlari bilan qovushish uchun jon-jahdlari bilan intilar edilar. Ana shu sohilga endi yetay-yetay deb qolganlarida birdan suvi tizzadan keladigan sayoz qumloq chiqib qolar va safarlari shu yerda uzilib qolardi. O'rxon o'zini o'nglab olib yon-beriga qaraganda Suv parisi jonholatda makkor sayozlikdan qutulishga urinardi. Manglayidan sovuq ter quyilayotgan O'rxon unga yordam berishga oshiqardi. Ammo yonginasidagi pariga yetib borish uchun bir umr ketadiganday tuyular, yutib borayotgan botqoqlik singari suv tubidan oyoqlarini chiqazolmay, tizzalab emaklar, ammo uvishib qolgan oyoqlari go'yo birovnikidek unga itoat etmay arang sudralardi. Suv parisi yonginasida, go'yo qo'l uzatsa yetadigan joyda bo'lsa ham unga yetolmay iztirob chekardi, nafasi bo'g'ilib, entikib, suv tubidagi yopishqoq o't-o'lanlarga o'ralashib yiqilib tushardi. Ammo go'zal Suv parisining sayozlikda shaloplab, o'zini u yoqdan-bu yoqqa urib, nafasi bo'g'ilayotganligini ko'rish yanada azob edi. Nihoyat, O'rxon bir amallab Suv parisi qoshiga yetib borib, uni ko'ksiga bosgancha boshi aylanib, gandraklab, qirg'oq tomon yaqinlashar ekan, qizning yuragi parvozda urib tushirilgan yarador qushnikiday qinidan chiqay-chiqay deyayotganini aniq sezib turardi. U parini ko'ksiga qattiq bosganicha go'yo himoyaga muhtoj zaifa go'dakni ko'tarib ketayotganday avaylab, ardoqlab borayotganida unga mehri tovlanib, rahmi kelganidan qaynoq ko'z yoshlari tomo'g'iga tiqilib qolardi. U Suv parisi oldida hayajon va nomusdan yig'lab yubormaslik uchun o'zini zo'rg'a tiyib turardi. U Suv parisiga jon-tani bilan berilib nafasini ichiga yutgancha oyoq

uchida, ohista-ohista avaylab ko'tarib borar ekan, har lahza uni o'ylardi. Suv parisi esa ko'z yosh to'kib, unga erk berishni, yana dengizga qo'yib yuborishini so'rab yalinib-yolborardi. Suv parisi nafasi bo'g'ilib, so'liy boshlar, O'rxonni keng dengizdan boshqa joyda seva olmasdi. Qizning unsiz yig'lab, dardli va iltijoli termilayotganini ko'rgan O'rxon ham bunga chidayolmasdi. U origa qaytardi-da, sayozlikdan o'tib, asta-sekin dengizning odam botar-botmas yeriga yetganda qizni avaylagancha qucho-g'idan ohista bo'shatib yuborardi.

Suv parisi dengiz ostiga suzib ketar, u esa garangsib, yolg'iz o'zi qolardi. O'rxon uning ortidan tikilganicha ho'ngrab yig'la-yotganida uyg'onib ketardi.

Qayda suzib yurasan, ey Buyuk Ona baliq?

Bu dengiz sog'inchidir, Bu suvlar – ko'zim yoshi.

*Yer esa – yolgiz boshim. Qayda suzib yurasan,
ey Buyuk Ona baliq?..*

U bu voqeani eslaganda qattiq azoblanardi, chindan ham Suv parisini ushlab quchog'iga bosganday va yana uni o'z erkiga qo'yib yuborganday bo'lardi. Nega shunday bo'larkin-a? Axir odam tushida har qanday istagiga erisha qolsa bo'lmaydimi? Bu narsa kimga bog'liq, bu qanday hikmat, nimaga yo'ysa bo'ladi uni? Bu jumboqning siriga tushuna olmagan O'rxon oxiri ko'l siltab, Suv parisini unutishga, uni o'ylamaslikka harakat qilardi.

Biroq dengiz oviga chiqishi bilan O'rxon o'zi sezmagani holda yana Suv parisini, u bilan bog'liq hamma voqealarni o'ylay boshlardi. O'sha g'aroyib tushidagi voqealarni dengizda yana qayta boshdan kechirganday bo'lar, hushyor tortib ajablangan-cha: «Nega endi hadeb Suv parisini o'ylaganim o'ylagan, aslida bo'lmagan Suv parisini qarigan chog'imda menga kim qo'yib-di?» – deb o'zini-o'zi koyirdi. O'ziga-o'zi tanbeh berarkan, u nimagadir ishonardi: agar Suv parisi bo'lmaganida allaqachon jonidan bezgan bo'lardi, axir qaridi, quvvatdan qoldi, ko'zidan nur, yuzidan chiroyi ketdi, tishlari to'kildi. Ilgari qanday shuhrat topgan bo'lsa, endi hammasi yo'qolib, tugab boryapti, bir oyog'i yerda, bir oyog'i go'rda, ammo hamon yuragida o'ti bor, dilidagi orzu-istaklari hamon avvalgiday, shuning uchun ham kishi mana shunday o'ylarga botadi, mana shunday tushlar ko'radi, chunki

faqat tushlarida va xayollaridagina odam o'zini o'lmas va erkin his qiladi. Orzusida u osmonlarga chiqadi, dengiz tublariga tushadi. Inson shuning uchun ulug'ki, u so'nggi nafasigacha hayotda nimaiki bo'lsa – hammasini o'ylaydi. Lekin ajal bular bilan hisoblashib o'tirmaydi, inson qanday yashadi, orzu-xayollarida qanday yuksaldi, qanday tushlar ko'rdi, kim bo'ldi, aqli nimalarga yetdi, qanchalik yetdi – ajalning bu narsalar bilan ishi yo'q. Nega shunaqa? Nima uchun dunyo bunday qurilgan? Mayli, Suv parisi xayol, tush ham bo'lsin, biroq koshki mana shu g'aroyib tushdan narigi dunyodayam sira ayrilmasa...

Har qalay, nima bo'lsa ham, O'rxon Suv parisiga qanchalik ishonsa, dengiz uni tinglayotganiga ham shunchalik qat'iy ishonardi. Dengizga chiqsa bo'ldi: yozilib-yayrab dam olar, emin-erkin fikrlardi. U o'zining xayollariga g'arq bo'lganicha: «Suv parisi bilan xuddi shu yerda suzayotgan emasmidik?» – deya o'z-o'zidan so'rardi.

Shunday paytlarda u munshtugiga qaytadan tamaki to'lg'izar, tutunini buruqsitib, huzur qilar edi: «Qayerda o'sarkin bu g'aroyib ko'kat, – ajablanardi u. – O'zi achchiq bo'lsayam ko'ngilga taskin beradi... Savdogarlar aytishgan edi, Manjuriyada¹ o'sadi, deb. O'sha yerdan olib kelisharkan tamakini. Juda uzoq bo'lsa kerak bu Manjuriya deganlari, ha, juda uzoq bu yer. Bizning odamlardan birontasi ham hech qachon u yoqlarga bormagan... Nahotki o'sha yerlarda tamaki o'rmondagi maysa singari o'sib yotsa. Yopiray! Nimalar bo'lmaydi deysiz bu dunyoda...»

* * *

Kun peshindan o'tdi. Shu asnoda u goh birdan ufqning allaqayeridan kelib qolgan bulutlar orasiga kirib ketardi. Go'yo xuddi o'sha yoqda havoning avzoyi buzilganga o'xshar edi. Quyosh bulut orasida yashiringan ana shunday paytda dengizning to'satdan rangi o'chib qorayib, borliq ko'ngilni g'ashlantiradigan zulmatga cho'madi. Goho esa quyosh bulutlar orasidan chiqib, yana bahorgiday saxovat bilan nur sochadi, ana shu paytda dengizda lak-lak jonli shu'lalar suzilib ko'zni qamashti-

¹ Manjuriya – hozirgi Xitoy Xalq Respublikasi (XXR)ning shimoliy-sharqiy qismining tarixiy nomi. XVII asrning I-yarmida mavjud bo'lgan Manju davlati nomidan olingan.

radi, odamning dili yana ravshan tortadi.

Kirisk dengizga xiyla o'rganib, xatto biroz zerika boshlagan bo'lishiga qaramay, dengiz yuzasining mahobatidan, poyonsizligidan hamon hayratda edi. Har qancha suzishsa ham suvning oxiri ko'rinmaydi. Dengiz har qancha katta bo'lsa ham bola qirg'oqda yurganida undan bunchalik ajablanmasdi.

Kattalar esa hech nimadan ajablanishmaydi. Ular hamma narsaga odatlanib qolishgandi. Emrayin bilan Milxun hamon ilgarigiday, eshkaklarni suvga unchalik chuqur botirmay, ravon eshib borishardi. Ular tinim bilmas, nafas rostlab olish uchun ham biror zum O'rxonni yordamga chaqirishmas, «Keyinroq, qaytishda, qayiq yukka to'lganida yordamlashasiz, hozir esa qayiqni boshqarib boravering», deyishardi. Kekirdagi bo'rtib chiqqan, uzun-bo'yin qari O'rxon esa qayiq tumshug'ida, o'ljasini poylayotgan burgutday enkayganicha o'tirardi. Ko'pincha sukut saqlar, nimalarnidir o'ylar edi.

Qayiq esa avvalgiday to'lqinlarga to'sh urib, yengil suzib borardi. To'lqinlarning qarshiligi ham avvalgiday bir maromda edi. Shamol ham avvalgiday suv yuzalab esardi. Ular shu zaylda suzishardi...

– Atkichx! Atkichx! Ana orol! Kichiksiyna! – shodlanib qichqirdi birdan Kirisk bobosining yengidan tortib.

– Qani orol? – ishonmay so'radi O'rxon kaftini peshonasiga qo'yib, olislarga qararkan. Eshkakchilar ham ajablanib, bola ko'rsatgan tomonga qarashdi.

– Orol u yoqda bo'lmasligi kerak, – g'udrandi chol, chunki bola ular kutmagan, butunlay boshqa tomonni ko'rsatayotgandi.

Bola yanglishmagandi, o'sha tomonda, olis-olislarda chin-dan ham dengizda qotib qolgan g'adir-budur qo'ng'ir-balchiqsimon yuza qimir etmay ko'rinib turardi. U xuddi suv o'rtasida turib chiqqan xarsangga o'xshardi O'rxon o'sha yoqqa uzoq boqib turdi-da:

– Yo'q, u orol emas, – dedi nihoyat qat'iy ishonch bilan. – Kichiksiynaga yetish uchun hali to'g'riga, kunbotarga qarab suzish kerak. Seni aytayotganing esa butunlay boshqa tomonda. Orol ham emas, – davom etdi chol. – Yo'q, menimcha, bu – orol emas.

– Bu suvlarda bunaqa orol yo'q edi, bunaqa orolni sira ko'r-

maganmiz, – dedi Milxun. – Kichiksiyna chap tomonda bo'ladi, bu esa, bilmadim, nima ekan?

– O'sha narsa tuman yoki bulutmi bo'lmasin yana? – so'z qotdi Emrayin. – Yoki to'lqin o'rkachlarimi desam qimir-lamayapti-ku?

– Shuni aytaman-da, nimaykin? Tuman yo bulut bo'lishi mumkin, yana kim bilsin? Juda uzoqda. Lekin orol emas, – xulo-sa qildi O'rxon. – Mabodo tuman bo'lsa yaxshilikka olib bormaydi.

– Hechqisi yo'q, faqat shamol o'zgarmasa bo'lgani, – esh-kakka zo'r berarkan dilidagini aytdi Emrayin. – Bir joyda turibdi, qimirlamasdan. Lekin u tomonda bizning qiladigan ishimiz yo'q, nima bo'lsa bo'laversin...

Kirisk, avvaliga, topgan narsasining nimaligi aniqlanma-ganidan xafa bo'ldi, ammo ko'p o'tmay bu voqeani esidan chiqardi.

Ovchilar esa yanglishmagan edilar. Tez orada chap tomonda suv yuziga chiqib turgan Kichiksiyna orolchasi ko'rinib qoldi. Endi bunga shubha yo'q edi. Orolcha chindan ham siynaga – yelinga o'xshab suv yuziga turtib chiqkan, past-balandliklardan iborat quruqlik ekan.

Orolni ko'rib hamma sevinib ketdi, ayniqsa Kiriskning og'zi qulog'ida edi. Xuddi shu payt eng qiziq voqea yuz berdi.

– Mana yetdik, – deb bolaning telpagini siypaladi O'rxon. – Olapar o'zi uyda qolsayam, bizni shu yergacha boshlab keldi. Agar u izimizdan ergashganida cho'kib ketardi, to'g'rimi?

– Bo'lmasam-chi! – tasdiqladi Kirisk cholning gapidagi hazil ohangini payqab.

– Olapar shuning uchun ham kerakki, u qirg'oqda qolib, uyimizni qo'riqlaydi. Shu bilan birga biz doim uni eslab, yo'ldan adashmay, ov joyiga yetib keldik. Qani, ayt-chi: Olapar bizga yana zarur bo'ladimi, yo'qmi?

– Yo'q, endi kerakmas! – tag'in ishonch bilan javob berdi Kirisk. – Endi qayoqqa suzish kerakligini o'zimiz bilamiz.

– Sal o'ylab ko'rsang bo'lardi! – koyiganday dedi O'rxon. – Axir shunday ziyrak bola o'ylamay gapiradimi?

Dengizdagi olis orolga yetib olishganida Olaparning endi nima hojati borligiga Kiriskning sira aqli yetmasdi.

– Olaparimizning endi nima keragi bor?

– Nima keragi bor deysanmi? Uyga qanday qaytasan? Qayoqqa suzasan, qaysi tomonga? Qani, o‘ylab ko‘r-chi? Tushundingmi endi? Orolning qaysi tomoniga keldik, orol Olaparning qaysi tomonida turibdi – shuni bilsang, qayoqqa yo‘l olish va yana qaytib kelish mumkinligini bilasan.

Kirisk indamay rozi bo‘ldi-yu, biroq izzat-nafsi yo‘l qo‘ymadi, shekilli, qizishib, cholni so‘roqqa tuta boshladi:

– Agar qorong‘i bo‘lsa-chi, a? Agar kechasi dengiz o‘rtasida qolsak, hech narsani ko‘rib bo‘lmasa-chi, a? Unda nima qilamiz?! A? Ana unda Olapar qay tomonda qolganini qayoqdan bilamiz, a?

– Nima qilibdi, o‘shanda ham bilsa bo‘ladi, – xotirjamgina javob berdi O‘rxon. – Buni osmondagi yulduzlardan bilsa bo‘ladi, yulduzlar odamlarni yanglishtirmaydi, hamisha to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishadi. Faqat o‘zing qaysi yulduz qayerda joylashganini bilsang bo‘ldi. Vaqti kelib buniyam bilib olasan. Sen Luvr o‘rdagi yulduzlar to‘pini bilasanmi?

– Bilardim, shekilli, – ikkilanib javob berdi Kirisk, otasiga qarar ekan. Emrayin o‘g‘lining qiynalib qolganini sezdi.

– Sal-pal biladi, bir paytlar ko‘rsatgandim. Lekin hali yetarli emas. Hali tuzukroq o‘rganishi kerak...

Shu asnoda suzib ular orolga yaqinlashib qolishdi. Qirg‘oqdagi ba‘zi xarsanglar va qoyalar ko‘zga chalingach, ular qaysi tomonda tyulenlar makoni bor ekan, deya orolning atrofini aylanib o‘ta boshlashdi. Kirisk diqqat bilan tikilar, tyulenlar to‘dasini birinchi bo‘lib ko‘rishni xohlardi. Biroq jonivorlarni ko‘rganda tag‘in baqirib yubormagin, deb uni ogohlantirib qo‘yishdi. O‘rxon oqsoqolning aytishicha, nerpalar – tyulenlar sohilga yaqin joydagi toshlar orasida yotisharkan – ular quyoshda toblanib, isinib olish uchun qurg‘oqlikka emaklab chiqisharkan. Nerpalarning qayerda joylashganini ko‘rib olib, so‘ng ularni cho‘chitib yubormaslik uchun qirg‘oq sari ohista, sharpasiz yaqinlashish kerak ekan. Ammo shuncha tikilsayam, Kirisk hech bir jonzotni ko‘rolmadi. Orol qirg‘oqlari kimsasiz, huvullab yotardi. Hamma yoqda davr o‘tishi bilan yemirilib ketgan, shaklshamoyilsiz yovvoyi xarsanglar sochilib yotardi. Orol atrofini biqirlab qaynab-toshayotgan oppoq ko‘pikli po‘rtanalar halqaday

o'rab olgandi. Bu oppoq halqa jimirlab, ustini muz qoplagan ayqash-uyqash toshlardan oshib o'tishga intilardi. Yo'q, Kirisk orolchada biron nimani ko'ra olmadi. Butun atrof faqat qoyatoshlardan iborat, biror jon zotidan asar yo'q edi.

Milxun jonivorlarni birinchi bo'lib payqab qoldi. Kirisk nerpalarning qayerga yashiringanligini bilib olish uchun u yoq-bu yoqqa qaragunicha, qayiq uzoqlashib ketdi. Chunki qirg'oq-dagi jonivorlar qayiqni ko'rib qolmasligi kerak edi.

Keksa O'rxon bolaning hech narsa ko'rmaganligini sezib:

– Biror narsani ko'roldingmi? – deb so'radi. Bola yolg'on aytishga ko'ngli bormadi.

– Yo'q, ko'rmadim, – tan oldi Kirisk.

– Yana yaqinroq haydanglar, – buyurdi O'rxon. – Har xil toshlar orasidagi nerpalarni ko'zing ilg'ab olsin. Aks holda sen ovchi bo'lolmaysan.

Qayiqchilar qaltis bo'lsayam yana boyagi joyga yaqinlashishdi. Nerpalardan bittasi ovchilarni payqab qolsa bo'lgani, hammasi o'zini dengizga otishi turgan gap edi. Xayriyatki, hayvonlar ovchilarni payqashmadi. Nerpalar tartibsiz, egri-bugri xarsangtoshlardan hosil bo'lgan tabiiy to'siq orqasida shundoqqina suvga yaqin joyda yotishardi.

– Huv, anavi singan tishga o'xshagan katta toshni ko'ryapsanmi? – so'radi Milxun boladan, – o'shandan sal narida qizg'ish, muzlagan do'nglik bor – shularning orasiga qaragin.

Kirisk diqqat bilan o'sha tomonga tikildi. Bu orada Milxun bilan Emrayin jadal eshkak eshib, qayiqni o'nglash bilan ovora edilar. Shu orada Kirisk dengiz hayvonlarining quyruqli katta gavdalarini ko'rdi. Hayvonlarning kulrang, olachipor, sip-silliq va yaltiroq bo'yinlari qimir etmasdi. Tajribasiz g'o'r odam olisdan ularni toshlar orasidan ajratib olishi mushkul edi.

Shu zahoti Kiriskni hayajon chulg'ab oldi. Ana endi, chinakam dengiz hayvonlariga duch kelishdi! Ana endi chinakam ov boshlanadi!

Shundan so'ng ovchilar qirg'oqqa tusha boshlashdi, bolaning vujudi jur'at va zavq-shavqqa to'lib-toshdi. Ha, u shu tobda jasur edi, chunki u hozir o'zini kuchli va qudratli odamday his etardi. Zavq-shavqqa to'lganining sababi – ovchilar mardona va abjirlik bilan harakat qilishardi: ular chaqqonlik bilan qayiqni

qirg'oqqa taqab kelishdi. Emrayin bilan O'rxon bobo qirg'oqqa to'lqin urilayotgan notinch joyda eshkaklarni pastga tirab, qayiqni to'g'rilab turishdi, Milxun qirg'oqqa, shag'al ustiga sakrab tushdi-da, o'ziga tashlangan arqonning uchini darhol yelkasiga ilib olib, qirg'oqqa yaqinlashtirdi. Otasi ham shu zahoti miltiqlarni olib, qirg'oqqa sakrab tushdi. Keyin bolaning o'zi ham to'g'ri O'rxon cholning yordamida qirg'oqqa sakrab tushdi va to'lqin urilganda oyog'ini shalabbo qilgani uchun otasidan salpal koyish eshitdi.

O'rxon bobo qayiqni to'lqinlar xurujidan saqlash uchun suv bo'yida qoldi. Emrayin, Milxun va Kirisk uchulasi esa tyulenlar yotgan joyga shoshilishdi. Ular qirg'oq yoqalab, beixtiyor egilib, o'zlarini panalab, to'siqdan to'siqqa yugurib o'tishar edi. Kirisk kattalardan orqada qolmay yugurar, yuragi qinidan chiqquday potirlar, shodlik va hayajondan joni ichiga sig'may, boshi aylanib ketar edi.

Qani endi, shu payt Kiriskni Suv parisi avlodidan bo'lgan odamlar ko'rishsa, uning hayvon oviga katta ovchilar bilan birga yugurib ketayotganiga shohid bo'lishsa! Qani endi, uni shu payt onasi ko'rsa, bo'lg'usi ulug' ovchi bilan, urug'larining rizq-ro'z keltiruvchisi bilan faxrlansa! Qani endi, shu payt qadrdon Olapar sohilidan uzoqda, po'rtana quturayotgan noma'lum sohil bo'ylab haybatli qoyalar va xarsanglar orasidan tyulenlar makoniga yugurib borayotganini Muzluk ham ko'rsa! Afsuski, endi Kirisk u bilan avvalgiday birga o'ynay olmaydi, endi Kirisk – ovchi. Miltiqlar faqat Emrayin va Milxunda bo'lsayam mayli, hechqisi yo'q: otasi, otish vaqti kelganda sengayam miltiq beramiz, deb aytgan edi-ku.

Shunday qilib, ular tyulenlar makoni tomon yaqinlashishdi, so'ng emaklab ketishdi, Kirisk ham emaklab ketdi. Qirrali toshlar va g'adir-budur muzliklar ustidan emaklab yurish qiyin edi, lekin Kirisk shunday qilmasa bo'lmasligini tushunardi.

Ular og'ir nafas olib, terga botib, gohida pisib-berkinib, gohida bo'yinlarini cho'zib, atrofni ko'zdan kechirib borishardi. Nihoyat, otish vaqti kelganda, bir yerda o'rnashib olib, nafas yutib, qotib qolishdi.

Mana shu lahzalarni, bahorning mana shu bir kunini, poyonsiz dengiz o'rtasidagi mana shu huvullab yotgan tog'-toshli orol-

ni va undagi allaqanday mo'jiza kuchi bilan chor-atrofga sochib tashlangan mana shu qora-qo'ng'ir, haybatli toshlarni, hali erishga ulgurmay yotgan mana shu yalang'och, kimsasiz yerni, uning yonginasidagi otishga shaylanib turishgan otasi bilan Milxunni, oldinda, dengizning shundoqqina yoqasida esa shamollar va po'rtanalardan yemirilib ketgan, ustini mayda giyoh qoplagan, qing'ir-qiyshiq qoyatoshlar orasida, hech narsadan xabarsiz, xotirjam yotgan tyulenlarning kichik bir podasini Kirisk umr bo'yi eslab qoladi. Bola, nazarida, odamlar uzra, tyulenlar uzra, orol va dengiz uzra go'yo birinchi o'q otilishini nafas yutib kutib turganday qotib qolgan, sal-pal xo'mraygan osmonni umr bo'yi eslab qoladi.

«Ishqilib, nishonga tegsin-da!» – o'yladi u otasi bergan miltiqni yelkasiga taqib olar ekan.

Intizorlik bilan kutilgan shu qisqa lahzalarda u o'zini mashhur, jasur ovchiday his qilib, g'ururlanib ketdi. Ammo qachon quyosh mo'ralab, nurlari bilan bizni sal-pal ilitarkin, degan maqsadda, xarsanglar orasidagi sayhonlikda tor joyga tiqilib olishgan mana shu beso'naqay, xo'ppasemiz hayvonlarning jonli bo'yinlari va yag'rinlarini qimirlatib nihoyatda panohsiz, himoyasiz, ochiq holda yotganligini ko'rib hayratlandi. Ammo boladagi bu holat uzoqqa cho'zilmadi. U o'zining ovchi ekanligini, odamlar undan o'lja kutayotganligini, tyulen go'shti va moyi bo'lmasa odamlar och-yalang'och qolishini esladi. Ayni vaqtda: «Birinchi bo'lib otib, o'zimni ko'rsatishim zarur», degan fikr miyasidan yalt etib o'tdi. U dadillanib, otasi o'rgatganiday, yirik, olachipor katta tyulenning chap qanoti ostini, to'g'risi, qanotining teparog'i va chaprog'ida joylashgan naq yuragini mo'ljalga oldi. Shu payt tyulen biron falokatni his etganday bezovtalanib qoldi. Holbuki, u ovchilarni ko'rmagandi, shamol dengiz tomondan esgani uchun odamlarning hidini olmagan edi. Mo'ljallashga nimadir, allaqanday ko'lanka halal berayotganidan Kirisk sal-pal yoniga surilishi kerak bo'lib qoldi. Juda ehtiyotkorlik bilan surilishi kerak edi. Aksiga olib, xuddi shu payt Kiriskning tirsagi ostidan bir tosh siljib ketib, boshqa toshlarga borib urildi-da, hamma yoqni larzaga keltirdi. Olachipor katta tyulen uzoqdan g'ingshiganday qisqa-qisqa ovoz chiqardi va butun tyulenlar podasi harakatga kelib, na'ra tortib,

o'kirishib, tezlik bilan birin-ketin o'zlarini suvga tashlay boshlashdi. Ammo shu payt ularning yo'lini to'sganday gumburlash eshitildi, podaning chetida borayotgan yirik tyulenni Milxun otib o'ldirgan, shu bilan boshqa ovchilarni noqulay ahvoldan qutqazgan edi. Kirisk nima qilishini bilmay, gangib qoldi.

– Otsang-chi, tezroq! – buyurdi Emrayin.

Shu zahoti bolaning yelkasida qattiq og'riq paydo bo'ldi, qulog'i tom bitdi. U mo'ljalga tegizolmaganidan mulzam bo'ldi. Axir uning aybi bilan ov barbod bo'ldi-da. Lekin otasi uning qo'liga o'q tutqazib, shoshirdi:

– O'qla, tezroq ot!

Ilgari oson ish bo'lib ko'ringan o'qlash va otish (ilgari mashq qilgan vaqtlarida qoyillatardi) hozir juda mushkul bo'lib qoldi. Miltiqni o'qlagach, dastasi o'rnidan jilmay turib oldi. Bu orada Milxun suvga tashlanayotgan tyulenlarga qarata tizzalab turib yana ikki marta o'q uzishga ulgurdi. Tyulenlarning bittasi yaralandi. Yarador hayvon suvning bo'yida gir aylanib qoldi. Ovchilar o'sha yerga yugurib borishdi. Tyulenlar podasi yashirib ulgurishgan, yarador tyulen esa jon-jahdi bilan suv tomonga intilardi. Odamlar dengiz bo'yiga yugurib kelishganida tyulen suv yuzida qonli dog' qoldirib, kurakoyoq panjalarini lapanglatib ko'kish tortib turgan dengizning tubiga botib ketdi. Tiniq suvda tyulenning qo'rquvdan olaygan ko'zlari va bo'ynidan quyrug'iga qadar och gunafsha rangdagi umurtqa yo'li aniq ko'rinib turardi. Milxun o'qlangan miltig'ini pastga tushirdi, endi uni otish foydasiz edi.

– Qo'yaver, baribir cho'kib ketadi – dedi unga Emrayin.

Kirisk esa hansiraganicha, o'zidan norozi bo'lib, xafa bo'lib turardi. U bugungi ovdan ko'p narsalarni kutgan edi, lekin bo'lmadi. Yana katta ovchi bo'larmish!

Bola jim bo'lib, shumshayib qoldi, unga shunchalik alam qilardiki, yig'lab yuborishdan o'zini arang tiyib turardi.

– Hechqisi yo'q, yanagi safar ishing o'ngidan keladi, – deb yupatdi uni Milxun keyinroq, otib o'ldirilgan tyulenning ichak-chavoqlarini olib, nimalashayotganida. – Mana endi O'rtasiy-naga boramiz, u yerda ham tyulen deganing tiqilib yotibdi.

– Juda shoshib qoldim-da, – deb so'z ochgan edi, otasi uning gapini bo'lib qo'ydi:

– O‘zingni oqlayverma. Hech kim onasining qornidan ovchi bo‘lib tushmagan. Omon bo‘l, otishni bilsang, o‘lja sendan qochib qutulolmaydi.

Kirisk jimib qoldi, lekin hech kim unga ta‘na qilmayotganidan ko‘ngli taskin topdi. Endi u: «Hech qachon otish vaqtida shoshib qolmayman, mo‘ljalga olayotganimda endi hech narsani o‘ylamayman, otam aytganiday, nafasimni chiqarmayman, ko‘zim nishonda bo‘ladi, ana shundan keyingina o‘q uzaman!» – deb o‘z-o‘ziga so‘z berdi.

Tyulenning tanasi kattagina, ancha og‘ir va xuddi tirikday badani hali iliqqina edi. Hayvonning to‘shini nimalayotgan Milxun mamnunlik bilan qo‘llarini ishqalab: «Ko‘rdilaringmi, to‘rt enli yog‘i bor, zo‘r!» – deb qo‘ydi. Kirisk endi ko‘ngli g‘ashligini unutib, qiziqib amakisiga yordam bera boshladi. Emrayin esa bu orada qayiqni yaqinroq olib kelish uchun O‘rxon bobo turgan tomonga ketdi.

Biroq u ko‘p o‘tmay, tashvishlangancha tezda qaytib keldi:

– Vaqtimiz ziq, tezroq bo‘linglar! – u hamrohlarini shunday shoshirdi-da, osmonga qarab yana o‘zicha g‘udranib qo‘shib qo‘ydi: – Negadir havoning avzoyi menga yoqmayapti...

Ovchilar shosha-pisha o‘ljani nimalab, jigari bilan yuragidan boshqa ichak-chavoqlarini tashlashdi-da, qolganini qayish bilan bog‘lab, qayiq tomon sudrab ketishdi. Kirisk ularning ortidan ikkala miltiqni olib yugurdi.

Qirg‘oqda, qayiq oldida ularni O‘rxon bobo kutib turardi. Chol o‘ljani ko‘rib sevinib ketdi.

– O, Kurng¹ egam, yetkazganingga shukur! Ovimizning boshlanishi chakki emas! – deya u o‘zining ov pichog‘ini artib, tayyor qildi. Ovdan keyin eng muhim udum – tyulenning xom jigarini shu yerning o‘zidayoq yeyish edi. O‘rxon bobo nimtalanagan nerpa to‘shi oldida cho‘nqayib o‘tirib olib, jigarni bo‘la boshladi. Ovchilar oz-moz tuz sepilgan mayin jigar burdalarini huzur qilib chapillatib yamlab yutar edilar. Jigar juda mazali – muloyim, iliq, to‘yimli edi. U odamning tilini yog‘li sharbatga botirib, og‘izda erib ketardi. Kiriskning orzusi ushaldi – haqiqiy katta kishiday ovda xom jigar yedi!

¹ Kurng – nivxlarning oliy tangrisi.

– Yutaver, ko‘proq yut, – maslahat berardi bolaga O‘rxon bobo. – Tunda sovuq kuchayadi, junjikib qolasan. Shunday vaqtda odamni isitadigan eng yaxshi narsa jigar. Tag‘in u ming bir kasalga shifo bo‘ladi.

Rosa maza qilishdi. Taom juda soz bo‘ldi-yu, darrov chanqab qolishdi-da. Qayiqdagi kichik bochkada suv bor edi.

– Hozir go‘shtni nimtalashning hojati yo‘q, – dedi Emrayin hamma to‘yib bo‘lganida va yana tashvishlanib osmonga qarab qo‘ydi.

– Keyin nimtalasayam bo‘laveradi, – ma‘qulladi O‘rxon bobo. – Choyni kechasi O‘rtasiynaga borganimizda ilitib ichamiz. Hozircha sabr qilib yuklarni orta qolaylik.

Qayiqni jildirish oldidan ovchilar yerni ham to‘ydirishni unutmadilar. Tyulen yuragini mayda-mayda bo‘laklab yerga sochib, orol egasidan keyingi ovning ham baroridan kelishini tilashdi. Shu asnoda ular yana dengizga chiqishdi.

Kichiksiyna ortda qoldi. Atrofni tund suvlar o‘rab olgan yolg‘iz orol huvullab qolgan, g‘aribona va ayanchli ko‘rinardi. O‘rta siynaga qarab yo‘l olishdi. Qosh qoraya boshladi. Eshkakchilar qorong‘i tushguncha O‘rtasiynaga yetib olib, qayiqni panaroq joyga qo‘yib, tunab qolish maqsadida jon-jahdlari bilan harakat qilishardi. Kichiksiyna go‘yo suvga cho‘kib ketganday ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi, ammo O‘rtasiyna hali-beri ko‘rinay demasdi. Yana borliqni suv qoplab oldi.

Ovchilar o‘lja payiga tushishganida dengiz sezilarli darajada o‘zgara boshlagan edi. To‘lqinlar qalinlashdi. Zichlashdi. Suvning mavji avvalgi yo‘nalishda bo‘lsa ham shamolning yo‘nalishi o‘zgargan edi. Qayiq endi avvalgidan ko‘ra kuchliroq silkinib chayqalmoqda edi. Ammo ovchilar havoning avzoyidan ko‘proq xavotirlanishardi. O‘zi nima bo‘lyapti? Odatda yilning bu faslida havo aynimas edi-ku! Allaqayoqlardan uchib kelgan g‘ubor olislardagi zulmatli o‘rmonlardan chiqqan yong‘in alangasining tutuniday, butun osmonni qoplab oldi. Tutun garchi osmonni o‘rab olgan va hech kimga hech qanday xalal bermayotgan bo‘lsa ham ovchilar g‘ashlanib qolishdi.

– Qayoqdan kelyapti bu balo? – o‘zicha g‘udrandi O‘rxon bobo atrofga noxush boqar ekan.

Endi ular hozir O‘rtasiyna ko‘rinib qoladi, deb zo‘r berib

eshkak eshar edilar – O'rtasiyna hammasidan ko'ra qulay va tinch edi-da.

Bu orada havo biroz ochildi, hatto dengizning narigi chekkasidan quyosh mo'ralab qoldi. Bu yorug'lik aql bovar qilmas mo'jizaga o'xshar, go'yo u olamning narigi chekkasidan chiqayotgandek edi. Bu quyoshga bermalol qarash mumkin edi, u ko'zni qamashtirmasdi. Quyosh qontalash tusga kirib, asta-sekin qizarib, alvonlanib, xira ufqqa bota boshladi. Osmonning chiroyi ochilgach, yana dengiz yuziga shu'la yugurdi, yana osoyishtalik hukm sura boshladi. Odamlar ham darrov xotirjam bo'la qolishdi. Ular endi orolda tinch joy topib, orom olishni xayol qila boshladilar.

– Ozgina sabr qilsang, oldinda O'rtasiyna ko'rinib qoladi, – dedi O'rxon bobo yonida o'tirgan Kiriskning yelkasiga qoqib.

Bola allaqachon chanqagan, ammo otasining taqiqlariga soddadillik bilan amal qilardi. Ovg'a chiqish oldidan otasi chuchuk suv dengiz safarida hamisha kamchil bo'lishini tushuntirgan edi. Safarda uydagiday istagan vaqtingda suv ichish mumkin emas. Hatto uchala orolda ham biror tomchi chuchuk suv yo'q. Qayiqqa esa ortiqcha yuk ortib bo'lmaydi. Hamma qachon suv ichsa, sen ham o'shanda ichasan.

To'satdan olisda quyosh ko'rinib, olam yorishgan lahzalarda bola O'rxon boboning ko'ngli yumshaganligini sezdi.

– Atkichx! Suv ichgim kelyapti, judayam! – dedi u yigitlarday kulimsirab, otasiga qarab qo'ydi.

– Shunday degin! – endi esiga tushganday miyig'ida kuldi O'rxon bobo. – Haligidaka qoyilmaqom jigardan keyin, albatta, odam chanqaydi-da! Turgan gap, chanqaydi! Axir, hammamizning suv ichgimiz kelyapti, to'g'rimi?

Emrayin bilan Milxun tasdiqlab, bosh irg'ab qo'yishdi. Kirisk sevinib ketdi, demak, bitta o'zi emas, hammaning suv ichgisi kelayotgan ekan.

– Unday bo'lsa suv bilan siylaymiz o'zimizni, keyin bir chekib olsak ham bo'ladi! – dedi O'rxon bobo boshqaruvchi eshkakning dastasini o'z holiga qo'yib, so'ng qayiqning tubidan kichik bochkani oldi, uni qulayroq joylashtirib, ichi chegalangan tunuka cho'michga bochkaning og'zidan sekin jildiratib suv quya boshladi. Suv muzdekkina, tiniq edi – Olapar qoyasining

dengizga teskari tarafidagi buloqdan olingandi. Bu o'sha, o'zlari-ning doimo ichib yurgan tip-tiniq, mazali va suyumli suvlaridan edi. Yozda chayqalgan suv o'tlari hamda zax yerning hidi kelardi undan.

Kirisk cho'michni tutib turardi. Bolaning tezroq suv ichgisi kelardi. Cho'mich yarim bo'lganida, O'rxon bobo bochkaning teshigini po'kak bilan yopdi va bolaga qarab:

– Ichaver! – dedi. – Keyin boshqalarniyam chanqog'ini qondirasan. Chayqatib, to'kvormagin tag'in, – ogohlantirib qo'ydi u.

Kirisk avvaliga yutoqib icha boshladi, so'ng sekinlashdi va oxiri suvdan bo'kkan yog'och hidi kelayotganini sezdi.

– To'ydingmi? – so'radi O'rxon bobo.

– To'ydim.

– Ko'zing aytib turibdi, to'ymabsan. Mayli, aytganing bo'lsin, senga yana ozroq quyib beray. Jigar degani juda kuchli narsa. Yerdaligimizda chelaklab ichsang ham bo'laveradi, – dedi O'rxon bobo yana jildiratib cho'michga suv quyarkan.

Bola suvga qongandan keyin kattalarning bunday paytlarda aytadigan «Ko'nglim joyiga tushdi» degan gaplarining chin ekanligini his etdi.

O'rxon bobo eshkakchilarga ham chorakam bir cho'michdan suv quyib berdi. Suvli cho'michni qayiqchilarga Kirisk uzatib turdi. O'zi suvga to'ygani uchun bola boshqalarning ham suvga qonib olishini xohlardi. O'rxon bobo boshqalarga nima uchun chorakam bir cho'michdan suv berganligining sababini tushuntira ketdi.

– Sening hali jussang kichik, ularni ko'rdingmi, qanaqa? Bularni mehnatiyam og'ir. Eshkak eshgan odam ko'proq chanqaydi.

Emrayin bilan Milxun chindan ham cho'michni bir ko'tarishda bo'shatib qo'yishdi, ularga yana ozroqdan quyishga to'g'ri keldi. O'rxon oqsoqol kattalarga ta'na qildi:

– Bu deyman, og'aynilar, ja yuho bo'p ketmanglar. Daryo bo'yida o'tirganlaringiz yo'q-ku!

Emrayin bilan Milxun faqat jilmayib qo'yishdi. Go'yo, buni o'zimiz ham bilamiz, lekin nima qilaylik, axir suv ichgimiz kelib tursa, deyishayotganday edi.

Lekin O'rxon boboning o'zi ham o'z ulushini ichib bo'lib, miyig'ida kulib, bosh chayqadi:

– Eh-h, daryo bo'yida o'tirsak, yaxshi bo'lardi. Xom jigar degani odamni rosa ko'tararkan...

So'ng chol munshtugini tamakiga to'ldirib, tutun buruqsitib, huzur qilib cheka boshladi. Chol umrida oxirgi marta shunday huzur qilayotganini hali o'zi bilmasdi...

Falokatni birinchi bo'lib Kirisk payqadi!..

* * *

Shundan sal avval borliqqa ajoyib osoyishtalik cho'kkan, odamlar chanqog'ini bosib, ko'ngillari taskin topib, o'zlarini baxtiyor his etgan edilar.

Birinchi o'ljani qo'lga kiritishdi, ko'p o'tmay, orolda biroz orom olishib, azonda yana katta ovga chiqishadi. Ovdan so'ng, ivirsilab o'tirmay darhol uyga qaytishadi. Hamma ish ko'ngildagidek edi.

Qayiq hamon avvalgiday, to'liqlarga to'sh urib bir maromda sekin suzib borardi. O'rxon bobo qayiq quyrug'ida tamakisini tutatganicha darg'alik qilib o'tirardi. Shu lahzalarda, ehtimol, Suv parisini o'ylayotgandir. Emrayin hamda Milxun asosiy ishlari – eshkak eshish bilan band, ular ortiqcha kuch sarflamay qayiqni bemalol, aniq va qoyillatib haydab borar edilar. Kirisk beixtiyor ularning ishiga mahliyo bo'lib qarab turardi. Shu lahzalarda u bolalarga xos allaqanday ichki sezgi bilan goh otasi, goh amakisiga qarab, ularning har biri to'g'risida ayricha o'y surardi. U Emrayin bilan Milxunni va O'rxon boboni butun vujudi bilan sevar, shu payt ular orasida ekanligidan g'ururlanardi.

Kirisk bu odamlarning boshqacha bo'lishini xayoliga ham keltirmasdi. Uning nazarida, O'rxon bobo butun umr xuddi hozirgiday kekirdagi turtib chiqqan, uzun bo'yinli, qo'llari o'simlik ildizlariday sertomir, hamma narsani sezuvchi, ko'zlari mudom yoshlanib turgan chol bo'lganday edi. Uni boshqacha tasavvur qilish mumkinmi axir? Bunday maslahatgo'y, hamma-ning izzat-hurmatiga sazovor bo'lgan kishilarsiz ham yashash mumkin bo'larmikin?

Onasining aytishicha, Kirisk otasiga juda o'xshab ketarkan. Katta bo'lsa quyib qo'yganday Emrayinning o'zginasi bo'ladi-

qoladi, deydi. Kiriskning ko'zlariyam otasiniki singari qo'yko'z, tishlariyam otasinikiday mustahkam, oldingi ikkita kurak tishi biroz turtib chiqqandi. Yana onasining aytishicha, katta bo'lsa Kiriskning ham otasinikiday qop-qora va dag'al qalin soqoli bo'larkan. Haytovur, otasini Sersoqol Emrayin deb bekorga aytishmaydi. Kirisk go'daklik chog'larida, anhorda yalang'och cho'milib yurgan kezlarida onasi singlisining biqiniga turtib: «Kara, qara, xuddi otasining o'zi!» – derdi. Ikkalasi nimadandir xursand bo'lib, ichaklari uzilguday qotib-qotib kulishar, quvlik bilan shivirlashardi. Onasi: «Kirisk katta bo'lsa, unga xuddi o'zinga o'xshagani duch kelsa o'sha kelin sira xafa bo'lmasdi, ko'ngli to'lardi, buni men bilib aytyapman», derdi u. «Qiziq, – o'ylardi Kirisk, – kim, nima uchun ko'ngli to'ladi? Kirisk otasiga tortgan bo'lsa, nima uchun unga tushgan xotinning ko'ngli to'ladi?»

Ana, hozir otasi qayiqning tumshuq tomonida o'tirib eshkak eshyapti. Soqoli qop-qora, tishlari oppoq. Jussador, keng yag'rinli, xotirjam, sabr-toqatli. Boshqalarga o'xshab otasi biror marta unga baqirib, do'q-po'pisa qilganligini yoki aksincha, avaylab-ardoqlab, yupatganini eslay olmaydi. Chaqnab turgan ko'zlari haqiqatan ham tip-tiniq, qo'yning ko'ziga o'xshardi.

Keyingi bir juft eshkak Milxunning qo'lida; u Kiriskning amakivachchasi, otasidan ikki yosh kichik. Emrayinning ukasiga unchalik o'xshamaydi, negaki, soqoli yo'q. Ammo uchlari osilib tushgan mo'ylovi xuddi morjnikiga o'xshaydi. O'ziyam xuddi morjga o'xshaydi. Gapni do'ndiradi, bahslashishni yaxshi ko'radi, ko'ngliga o'tirmasa, tepalashishdan ham qaytmaydi. Janjallashganda birovga haqini o'tkazmaydi. Bir marta sayyoh savdogar bilan jiqqamusht bo'lib qolishgan edi, keyin butun urug'-aymog'i bilan kechirim so'rab, tovon to'lab yurishdi. Milxunning o'zi pakana bo'yli, miqtidan kelgan bo'lsa ham hech kimga so'z bermaydi, haqiqat bo'lsin, deydi. G'irt mast edi o'shanda. Bunaqa ishga suyagi yo'q. Ko'pchilik qatori Emrayin ham uni tinchitmoqchi bo'lib rosa qiynalgan. O'ziniyam ayiqday kuchi bor-da. Kirisk uni aki-Milxun¹ deydi. Otasi bilan ular juda inoq, ovga doim birga borishadi, hech qachon bir-birini dog'da

¹ Aki – aka ma'nosida.

qoldirishmagan, ikkalasi ham uddaburon ovchilar. Milxunning o'g'li hali juda kichik – endigina atak-chechak qilyapti. Milxunning undan kattaroq ikkita qizalog'i bor. Kirisk ularni doim himoya qilib yuradi, qani birortasi ularga tegib ko'rsin-chi! Kiriskning oyisi ham Milxunning qizaloqlariga jonini beradi. Ular tez-tez Psulk bilan o'ynagani kelishadi.

Biroq ovuldagi qizlar ichida eng chiroylisi – Muzluk! Faqat shunisi chatoqki, bo'yiga yetsa uni qo'shni qishloqqa erga berib yuborisharkan. Uni uzoqqa bermay qo'ya qolishsa, qanday yaxshi bo'lardi-ya!..

Sohilda yurgan chog'larida Kirisk bunaqa narsalarni xayoli-gayam keltirmasdi. Endi esa, qadrdon uyidan uzoqda maydachuyda narsalar ham unga juda muhim va ta'sirli tuyulardi.

Kirisk nogahon uyini eslab, sog'inganidan ko'ngli allaqanday bô'lib ketdi. Olapar qoyasining ortida, daryo atrofidagi vodiysida, dengiz yoqasidagi o'rmonda joylashgan qadimiy qishloqda yashovchi nivxlar – Suv parisi avlodlarining oldiga ketgisi kelib qoldi. Oyisini shunday sog'indiki, yuragi orziqib ketdi. Lekin ular hozir qadrdon sohildan, abadiy dengiz yoqalab o'z ishi bilan abadiy yugurib ketayotgan qadrdon Olapardan juda-juda uzoqda edilar. Xuddi shundayligiga ishonch hosil qilish uchun Kirisk beixtiyor orqasiga o'girilib, atrofga olazarak qaradi-yu, birdan kutilmagan manzaraga ko'zi tushib qoldi.

Dengiz ustini, ufqning deyarli yarmini ikkita tutash tilga o'xshagan quyuq tuman pardasi asta-sekin qoplab olayotgandi. U qoramtir suv yuzasiga yopirilib kelib, go'yo butun borliqni o'z og'ushiga olmoqchiday edi. Tirik mavjudotday, ulkan maxluqday olamdagi barcha narsalarni, odamlarni ham qayiq-payig'i bilan yutib yuborgudek yovuz niyat bilan yopirilib kelardi. Tuman boya Kirisk ko'rsatgan tomondan, dengiz o'rtasida noma'lum, xira narsa muallaq turib qolgan tomondan bosib kelardi. Endi u xamirday ko'pchib, hech qanday tap tortmasdan, shamol zo'ri bilan qayiq tomonga to'xtovsiz yaqinlashib kelardi.

– Qaranglar! Qaranglar! – qo'rqqanidan qichqirib yubordi Kirisk. Hamma sarosimaga tushib qoldi. Bir lahza o'z holiga qo'yilgan qayiq to'lqinlar orasida pista po'choqday chayqala boshladi. Shu zahoti qalin tuman ortidan qudratli to'lqinning odamni seskantiruvchi gumburlashi eshitildi. Dahshatli to'lqin

quturib, ko'pirib-toshib kelardi.

– Qayiqni bur! – jon-jahdi bilan qichqirdi O'rxon. – Qayiqning tumshug'ini to'lqinga qarab bur!

Eshkakchilar qayiqni to'lqin qarshisiga arang burib ulgurishi bilan po'rtananing birinchi zarbi qayiqni ag'darib yuborishiga sal qoldi. Birinchi dahshatli po'rtana ortidan yana dengiz g'alayoni ko'tarildi va shu zahoti qalin tuman yetib keldi. Tobora yopirilib kelayotgan tumanning old qismi juda yaqin qolganda mana shu girdobli tirik zulmatning naqadar yovuz kuch bilan, naqadar mash'um niyat bilan bosib kelayotgani aniq ko'rinib turardi.

– Shamolning qaysi tomondan esayotganini eslab qolinglar! Shamolning yo'nalishini unutmanglar! – deya qichqirishga ulgurdi O'rxon.

Shu zahotiyuq ularni quyuq zulmat yutib ketdi. Tuman go'yo tog' ko'chkisiday dahshat bilan yopirilib, ularni cheksiz zulmat girdobiga g'arq qilib yubordi. Shu lahzadayuq ular bir olamdan boshqa olamga tushib qolishdi.

Hamma narsa zulmat qa'riga cho'mib ketdi. Shu lahzadan boshlab na osmon, na dengiz, na qayiq qoldi. Ular endi hatto bir-birlarining basharalarini ham ko'risholmasdi. Shu lahzadan boshlab ular o'z tinchlarini yo'qotgan edilar – dengiz quturayotgan edi. Po'rtanalar qayiqni dam balandga, dam pastga irg'itar, dam yuqoriga, dam to'lqinlar orasida hosil bo'lgan suv o'ralariga uloqtirib tashlardi. Toshqin va chayqalishlardan ovchilarning kiyimlari shalabbo bo'lib, og'irlashib ketdi. Lekin, eng yomoni, quyuq tuman ichida qolgan odamlar atrofida nimalar borligini sezishmas va ko'rishmas, dengizda nimalar bo'layotganligini, nima chora ko'rish kerakligini bilmay garang edilar! Faqat bir narsa, u ham bo'lsa tavakkaliga suzish, qayiq ag'darilib ketmasligi uchun bir amallab ko'r-ko'rona harakat qilish qolgan edi, xolos. Endi qayiqni qandaydir mo'ljalga qarab haydash to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emasdi. To'lqinlar qayiqni xohlagan ko'yiga solib, istagan tomoniga eltib tashlashi mumkin edi.

Kirisk ilgarilari ham shunday voqealar bo'lganligini eshitgandi. Ilgarilari ham ovchilar dengizda falokatga uchrashgan. Ilgarilari ham ovga ketgan odamlar izziz g'oyib bo'lishganda umumiy motam tutilgan. Ana shu motam paytida Olapar qoya-

sining yonbag'irlarida ayollar bilan bolalar bir necha kun gulxan yoqishardi – balki, yo'qolganlar to'satdan topilib qolar, deb umid qilishardi. Ana shu vaqtlarda Kirisk ochiq dengizda halok bo'lish naqadar dahshatli, vahimali bo'lishini xayoliga ham keltirmagan edi. U, aksincha, qish faslining mehmonlari bo'lgan, butun olamni sutga chayqaganday oppoq va sokin qilib yuboradigan mana shu beozor tumanlarni yaxshi ko'rardi. Butun olam sehr-langanday oppoq sukunatga cho'mib, bir tekis oqlikka o'ralgan ana shu paytlarda yer yuzidagi barcha narsalar havoga parvoz qilib, rang-ro'yi oqarib, arvoqqa aylanib serryib qolganday tuyulardi. Ana shu paytlarda bolaning yuragi orziqib ketar, allaqanday afsonaviy manzaralarni ko'radiganday, bayon qilib bo'lmaydigan qo'rquv va hayajonga cho'mar, ana shu go'zal ertakka o'xshash harir tumanlar shu qadar dahshatli kuchga aylanishini tasavvur qilolmasdi. Quturgan dengiz ustidagi bulutning dam sirg'alib eshilib, dam yoyilib va yana zichlashib qop-qora bo'lib buruqsib borishi ilonning harakatini eslatardi...

Qayiq eshkagini ikki qo'li bilan mahkam ushlab olgan Kirisk titrab-qaqshab, O'rxon boboning oyog'iga mahkam yopishib oldi.

– Sen meni ushlab ol! Qattiq ushlab ol! – deb qulog'i ostida qichqirdi O'rxon bobo va bolaga boshqa nima deyishini, qanday yordam qilishini bilmay jim qoldi.

Endi hech kim bolaning ahvolini yengillashtira olmasdi, chunki dahshatli ofat oldida hozir hamma ojiz edi. Hatto, Kirisk dod solib, ota, deb baqirib-chaqirib yig'laganida ham Emrayin joyidan jilmagan bo'lardi. Chunki otasi bilan Milxunning zo'r berib, to'liqlarning ko'tarilishi va pasayishlarini chamalab qayiqni to'g'rilab turishlari tufayligina ular cho'kmayotgan edilar.

To'liqlar esa hech narsani ilg'ab bo'lmaydigan tuman ichida qayiqni tobora jadallatib allaqayoqlarga surib ketayotgan edi. O'rxon bobo qayiq ag'darilib tushmasligi uchun bor kuchi bilan rulni to'g'rilashga harakat qilar, ammo dengiz borgan sari quturmoqda edi.

Chamasi, tun yarmidan og'di. Tuman ichida qay mahal bo'lganini bilish mushkul edi. Kech kirganini ular qorong'ilikning yanada quyuqlashganidan taxmin qilishlari mumkin edi. Oxiri ko'rinmagan, tinkani quritadigan bu tengsiz va tinimsiz

olishuvda ular ko'p vaqtlarni boy bergan edilar. Shunga qaramay, nivxlar hamon umid uzishmagandi: ehtimol, to'satdan boshlangan suv ofati yana to'satdan tinib qolar, tuman to'satdan tarqalib ketar, ana shunda qayoqqa qarab suzish kerakligini bilib olarmiz, deb o'ylashardi. Bir mahal ularning umidi ushalganday bo'ldi. Dengiz po'rtanalari sal tinchidi, tebranishlar, chayqalishlar, suv sochqilari kamaydi. Lekin havoning avzoyi avvalgiday – zimziyo zulmatda hech narsani ko'rib bo'lmazdi. Birinchi bo'lib, O'rxon bobo dengiz shovqinini bosguday baqirib gapirdi:

– Men shu yerdaman! Kirisk ham men bilan birga! Eshityapsizlarmi?

– Eshityapmiz! Biz ham o'z o'rnimizdamiz! – xirillagancha javob berdi Emrayin.

– Shamolning yo'lini kim eslab qoldi? – ovoz berdi O'rxon bobo.

– Nima foydasi bor! – jahl bilan qichqirdi Milxun.

Chol jimib qoldi. Rostdan ham shamolning qayoqdan esayotganligini bilish foydasiz edi. Shamol ularni qayoqqa surib ketgan, mo'ljal qilish mumkin bo'lgan orollar hozir ularga yaqinmi yo uzoqmi? Buni chamalash ham qiyin edi. Ehtimol, ular Siynalardan juda-juda uzoqlashib ketishayotgandir? Balki, endi ular Siynalarni sira-sira topib olishmas? O'rxon bobo holdan toydiruvchi zulmat va chayqalishlardan ezilib, jimib qoldi. Buyuk O'rxon chuqur o'ylarga botib, jimgina o'tirardi. Faqat bir narsa ularga taskin berardi – yaxshiki, taqdir taqozosi bilan ular qoyali orollarga urilib pachoqlanmay, chetlab o'tib ketishibdi. Biroq orollarsiz va yulduzlarsiz tun va tuman ichida hech qanaqa yo'lni aniqlab bo'lmazdi. O'rxon bobo biror narsa deyishga ojiz edi. Shunga qaramay, u oradan sal o'tgach yana qichqirdi:

– Tlangi-la¹ esayotgan edi! Qayig'imiz tumshug'ini po'rtanaga to'g'rilaganimizda Tlangi-la esayotgan edi!

Hech kim javob bermadi. Hamma o'z ishi bilan ovora edi. O'rxon yana jimib qoldi. Kirisk cholning oyog'iga yopishgancha titrab-qaqshab o'tirardi. Birozdan so'ng O'rxon eshkakchilarni ogohlantirdi:

– Kirisk ikkalamiz qayiqqa to'lgan suvni cho'mich bilan sepib tashlaymiz. Sizlar mahkam bo'linglar!

¹ Tlangi-la – dengizda janubi-sharqdan esadigan kuchli izg'irin shamol.

U Kirisk tomonga engashdi, qorong'ida paypaslab, bolaning eson-omon o'tirganini bilgach:

– Qo'rqma, Kirisk! Ke, qayiqdan suvni sepib tashlaymiz. Yo'qsa, ish chatoq bo'ladi. Bitta cho'michimiz bor, mana, topdim. Sen manovi kurakchani ol, har holda yaxshi bo'ladi. Ushladingmi? Kurakchani ol, deyapman... – dedi.

– Ha, atkichx, ushladim. Hali bu uzoqqa cho'ziladimi? Qo'rqib ketyapman.

– Men ham qo'rqyapman, – deb yubordi oqsoqol kutilmaganida. – Lekin biz erkaklarmiz, shuning uchun ham ishning og'iri bizning yelkamizda.

– Bunaqada cho'kib ketmaymizmi, atkichx?

– Cho'kib ketmaymiz. Agar cho'kib ketadigan bo'lsak, mayli, peshonada bori shu ekan. Ke, endi, bir qo'ling bilan meni ushlab turgin-da, ikkinchi qo'ling bilan suvni sepib tashlayver.

Yaxshisi, vaqtida O'rxonning esiga tushib qolgan ekan, o'zmoz nafasni rostlab olishgandan so'ng qayiqdagi suvni sepib tashlashdi. Suv ozayishi bilan chol qayiqdagi buyumlar orasida yotgan kichkina bochkaga nazari tushdi va uni bolaga ko'rsatdi. Kunduzi ham shu bochkadan suv ichishgan edilar.

– Kirisk, – dedi u qorong'ida bolaning qo'lidan ushlab. – Bu yerda kichkina suvli bochkamiz bor. Topdingmi? Esingda bo'lsin, har qanday mushkul vaqtda ham shu bochkachadan ayrilma. Undan ajralganimizdan ko'ra o'lganimiz yaxshiroq. Tushundingmi? Shundan boshqa hech kimga ishonmay qo'ya qol... Eshityapsanmi?

Yaxshiki, chol bu gapni bolaga aytib qo'ydi, yaxshiki, bolani vaqtida ogohlantirib qo'ydi. Tez, orada bu narsa juda-juda asqatib qoldi.

Ko'p o'tmay dengiz g'alayoni avvalgidan ham battar vahshatli tus oldi. Go'yo u tun va tuman ichida hech narsani ko'ra olmay qolgan odamlarning nochorligidan foydalanib, qayta hujumga o'tgan edi. Ilgari biroz bo'shashgan bo'lsa ham endi quturib, o'chini olmoqchiga o'xshardi. O'rxon boboning qayig'i to'lqinlar zarbidan chirpirak bo'lib, u yoqdan-bu yoqqa borib kelardi. O'rkachlangan to'lqinlar qayiqni savalagani savalagan edi. O'rxon tizzalab, emaklab cho'mich bilan har qancha harakat qilsa-da, qayiq ichiga kelib tushayotgan suvni sepib tashlashga

ulgurmasdi. Shu payt eshkakchilar birdan jon-jahdi bilan baqirib qolishdi:

– Tashlanglar hamma narsani! Cho'kyapmiz! Tashlanglar!

Kirisk qo'rqqanidan ho'ngrab yig'lab yubordi, ammo uning yig'isini hech kim eshitmas, hech kim unga e'tibor bermas edi. Bola qayiqning quyruq tomoniga tiqilib, suvli bochkaga mahkam yopishib oldi-da, uni ostiga bosib yotaverdi. U shu alpozda g'ujanak bo'lib, bochkaga biqini bilan qapishib olgancha titrab-qaqshab yig'lardi. U, nima bo'lsayam shu bochkani asrab qolish g'oyat muhim ekanligini tushunardi. U, qayiq bilan birga suvga cho'kayotganlarini angladi. Lekin, baribir, shu vaqtda ham O'rxon oqsoqol tayinlagan ishni qildi, suvli bochkachani ehtiyot qila boshladi.

Yarmisigacha cho'kib borayotgan qayiqni zudlik bilan qutqarish zarur edi. Milxun hamon aql bovar qilmas darajada eshkak eshib, uning ag'darilmasligi chorasini ko'rardi. O'rxon bilan Emrayin esa qayiqda nimaiki bo'lsa hammasini uloqtirish bilan band edilar. Bundan boshqa chora qolmagan edi. Ikkala miltiq, garpun – nayza, arqon o'ramlari va boshqa narsalar, hatto O'rxon boboning tunuka choynagi ham dengizga uloqtirildi. Tyulen tanasini uloqtirish juda mushkul bo'ldi. Suvga bo'kib, og'irlashib, shilimshiq bo'lib qolgan tyulen tanasi sira qo'lga kirmasdi. Uni oyoq tagidan ko'tarib tashlash zarur edi. Mana shu hayvonni deb ular dengiz safariga chiqishgandi, endi esa xuddi shuni tashlab yuborish zarur bo'lib qoldi. Ular baqirganlaricha so'kinib, tor joyda tiqilishib, tyulen tanasini qayiqning chetiga surib kelishga muvaffaq bo'lishdi va nihoyat uni dengizga tashlab yuborishdi. Hatto mana shu qiyomat-qoyimda, dengiz quturib turganda ham tyulen tanasidan holi bo'lgan qayiq yengillashib, o'zini biroz o'nglab olgani sezildi. Ehtimol, xuddi shuning o'zi ularni suvga g'arq bo'lishdan saqlab qolgandir...

* * *

Birinchi bo'lib O'rxon bobo hushiga keldi. U huvullab yotgan bo'shlik orasida qayerga kelib qolganlarini, butun atrofni o'rab olib, bo'zrayib toshday qotib turgan bu ruhsiz narsalar nima ekanligini dabdurustdan anglay olmadi. Bu tuman edi.

Ha, okeanning hamma yog'ini tanho o'zi o'rab, egallab

olgan va harakatsiz qotib qolgan bu sukunat Buyuk tuman edi. Buyuk tuman o'zining buyuk qatag'on davrini kechirmoqda edi...

O'rxon boboning ko'zlari biroz ko'nikkach, qorong'ilikda qayiqning chetlarini, so'ng odamlarni ko'ra boshladi. Emrayin bilan Milxun o'z joylarida, eshkaklar oldida cho'zilib qolishgandi. Ular tungi olishuvda tinkalari qurib, holdan toyib, o'likday yotishardi. Ular go'yo jangda halok bo'lgan kishilarga o'xshar edilar, faqat o'qtin-o'qtin chiqayotgan xurrak tovushidagina ularning tirik ekanligini bilish mumkin edi. Kirisk bo'lsa choling oyoq tarafida bochkaga yopishib, g'ujanak bo'lib yotardi. Bola uyqusida zax va sovuqdan qaltirardi. O'rxon bobo bolaga achinardi, ammo qo'lidan hech narsa kelmasdi.

Tungi qiyomat-qoyimdan gangib qolgan oqsoqol oppoq sochli boshini quyi solgancha qayiq quyrug'ida o'tirardi. Butun vujudi zirqirab og'rirdi. Uzun sertomir qo'llari qamchiday osilib turardi. O'rxon bobo umrida juda ko'p balo-qazolarni, falokat-larni ko'rgan, ammo u bunaqangi qiyomat-qoyim bilan birinchi marta to'qnash kelishi edi. U hozir qayerda suzib yurishganini, bo'ron ularni qayoqqa surib kelganini, yerdan qancha olislab ketishganligini, haliyam dengizda yurishibdimi yoki okeandami — sira tasavvur qilolmasdi. U hatto hozir qaysi vaqtligini ham bilolmasdi. Borliqni egallagan zim-ziyo tumanda kunduz bilan kechani ajratib bo'lmasdi. Lekin har holda dengiz g'alayoni ertalabga yaqin pasayishini hisobga olganda, hozir kunduzga o'xshardi. Ehtimol, kun qiyomga kelgandir?

O'rxon oqsoqol boshini quyi solishiga sabab bor edi. U, mo'jiza bilan tirik qolishganiga xursand bo'lsa-da, baribir, ahvol chatoqligini his qilardi. Chunki qayiqda endi bir just eshkak va ozrog'i ichilgan bir bochkachadagi suvdan boshqa hech vaqo qolmagandi. Qayiqdagi hamma narsani tashlab yuborishgan. Hatto o'tib ketayotgan savdogarlardan yuztacha mo'ynaga ayirbosh qilib olingan miltiqlar ham endi yo'q edi. Ularni oldinda nima kutayotgani ham noma'lum edi.

To'g'ri, eshkakchilar hushiga kelishlari bilan endi nima qilish kerakligini birgalashib o'ylab ko'rishadi. Lekin qay tarafga suzish kerakligini kim biladi deysiz? Bu asosiy masala. Undan keyin tunda, agar havo ochiq bo'lsa, yulduzlarga qarab yo'lni

aniqlashga urinib ko'rish kerak. Lekin qancha vaqt suzishga to'g'ri kelarkin? Qirg'oqni topguncha kuchlari, vaqtlari yetarmikin? Manzilga yetguncha bardosh berisharmikin?

Tuman-chi, bu qanaqa tuman o'zi? Dengiz ustida shu qadar qalin, shu qadar uzoq turib qolgan bu qanaqa tuman? Xuddi u bu yerda abadiy o'rnatilib olganga o'xshaydi. Nahotki hamma yoq shunday bo'lsa?.. Nahotki butun olam shunday tuman orasida qolgan bo'lsa?

Shu mahal oqsoqolning tamaki chekkisi, suv ichgisi keldi. Tamaki topiladi-yu, mayli, ho'l bo'lsayam, ammo munshtugi qayoqda qoldiykin? Suv-chi? Ovqat-chi? O'rxon bu to'g'rida o'ylashdan ham qo'rqardi. Hozircha chidasa bo'ladi, hozircha hech narsani o'ylamasa bo'ladi...

Dengiz suvi sokin jimirlar, hamma yoq tinchib, huvullab qolgandi. Qayiq turgan joyida sal-pal chayqalib turardi. Suv uni hech qayoqqa surmas, o'zi ham hech qayoqqa jilmasdi. Eshaklar o'z holiga tashlab qo'yilgandi. Emrayin bilan Milxunning ahvoli ma'lum – ular shunchalik qattiq charchashgan ediki, eshaklarni suvdan ko'tarishgayam majollari qolmay, o'likday dong qotishgandi.

Qilt etgan shamol yo'q, butun borliq g'ira-shira qorong'ilikka cho'mgan, harakatdan to'xtab qolgandi. Dengiz harakatsiz, tuman harakatsiz, qayiq harakatsiz edi... qayoqqa shoshishni ham, qayoqqa suzishni ham bilishmasdi...

Oqsoqol g'amga botganicha bukchayib uxlab qoldi. Uni birdan Kiriskning ovozi uyg'otib yubordi.

– Atkichx, atkichx! – deb yulqiladi bola uni. – Suv ichgimiz kelyapti.

O'rxon bobo seskanib ketdi, uchala qabiladoshi oqsoqoldan izn so'rab turishganini sezdi, hozir eng mushkul ish – suvni avaylab ulashish kerakligini angladi...

Tuman hamon qalin va harakatsiz edi. Dengiz hamon sukunat qo'ynida edi.

* * *

Tunning qolgan yarmini tuman ichida asta-sekin suzish bilan o'tkazishdi. Ne maqsadda va qayoqqa suzishayotganlarini o'zlari ham bilishmasdi.

Odamlar hushlariga kelib, qay ahvolga tushib qolganlarini anglashdi, endi bir joyda turib bo'lmadi.

Shuning uchun ular suzishda davom etdilar. Ehtimol, yerga yaqinlashib, ehtimol, yerdan uzoqlashib borishayotgandir?

Haytovur, bir yerda turmay suzyapmiz, harakat qilyapmizku, deb o'ylashardi.

Butun umid havoning ochilib ketishida, tumanning tarqalishida edi. Ana shunda nima qilish kerakligi oydinlashardi.

Har holda tuman tarqab ketsa, kechasi osmonda yulduzlar ko'rinardi. Bor-yo'q umid faqat yulduzlarda bo'lib qoldi.

Yana bir narsadan umid bor edi – biror orolga duch kelib qolishsa yaxshi bo'lardi-ya. O'shanda mo'ljallab yo'l topish mumkin edi.

Hozircha ular maqsadsiz suzishardi, qayoqqa suzishmasin, tumanga peshvoz borishardi.

Shunga qaramay, O'rxon oqsoqol qayiqni biroz sarishta qilib qo'yish kerakligini aytdi. Oyoq ostida suv shaloplamlasligi uchun qayiqdagi suvni oxirgi tomchisigacha tozalashdi. Chol Kiriskni qayiqning quyruq tomoniga, o'zining yoniga o'tqazdi – shunday qilsa, bola tezroq isinib, qurinib olardi. U suvni hammaga teng taqsimladi. Birinchi gal hammaga salkam chorak cho'michdan suv berdi. Bo'ronli kechadan so'ng aqalli bir marta to'yib suv ichib olish kerak edi. Ayni vaqtda O'rxon bobo ogohlantirib qo'ydi: bundan buyon faqat u aytgan paytda va qancha quysa, shuncha suv ichilishinigina uqtirdi. U shu so'zlarni aytarkan, gapining isboti uchun yarmi bo'shab qolgan bochkachani chayqatib qo'ydi.

Kutilmaganda bir narsa ularni juda xursand qilib yubordi. Suv ichish uchun bochkani olishayotganida uning tagida, qayiq quyruq'ining bir burchida qolib ketgan, qoq baliq solingan to'rvani ko'rib qolishdi. Tyulen teri to'rvani safar oldida Milxunning xotini qayiqqa solib qo'yan edi. Oziq-ovqat solingan katta to'rvani boshqa narsalar bilan dengizga uloqtirishgan, kichkina to'rva esa Kirisk avaylab saqlab o'tirgan bochka tagida yashirinib qolib ketgan ekan. To'g'ri, kichkinagina to'rvaga sho'rtang dengiz suvi to'lib qolgan, o'zi tuzlangan baliq yana beshbattar tuzlanib qolganidan og'izga olib bo'lmadi. Shunga qaramay, har holda bu oziq edi. Mabodo ichimlik chuchuk suv yetarli bo'lga-

nida, mana shu sho'r baliq ham asqatib qolardi.

Lekin hozircha sho'r baliqni hech kim yemadi, tashnalikni zo'raytiradi, deb qo'rqishdi...

Hamma bir narsani – tuman tarqalishini kutardi...

Hayhotday sukunat va sokin tuman ichida faqat eshkaklarning tirgaklari ma'yus g'ychillagani eshitilardi. Buyuk tuman ichida bu g'ychillash adashgan va horigan yo'lovchining: «Bu yer qayer? Bu yer qayer? Qayoqqa yuray?»– deb faryod solayotgan tovushini eslatardi.

Hamma bir narsani – tuman tarqalishini kutardi...

* * *

Ammo tuman tarqamas, tarqalishni xayoliga ham keltirmasdi. Tuman qilt etmasdi. Go'yo quruqlikdan tashqari, yerga aloqasi bo'lmagan, rutubatli havodan nafas oluvchi aql bovar qilmaydigan allaqanday maxluq bu yorug' dunyoni – Yerni ham, Osmonni ham, Dengizni ham yutib yuborganday edi...

Tuman og'ushida yana kech kirdi. Kech kirganini faqat atrofda qorong'ilikning yanada quyuqlashganidan sezish mumkin edi. Osmonda birorta yulduz yo'q, osmonning o'zi ko'rinmasdi.

Maqsadsiz, shunchaki qayoqqadir suzish ma'nosiz edi.

Osmonda yulduz ko'rinib qolmasmikini, deya hamma orziqib kutar va umid qilardi. Soat sayin shuni kutishardi. Shamol turib qolishini – mana shu uch qatla la'nati tumanni biror yoqqa haydab yubora oladigan shamol turib qolishini kutganidan mijja qoqishmasdi. Yulduzlarni to'sib turgan ko'kimtir gumbazning ochilishini so'rab osmon ruhiga iltijo qilishardi. Shamollar egasini – seryol, hurpaygan maxluqni uyg'ona qol, deb iltijo qilishardi.

Lekin hammasi behuda edi. Ularning iltijosiga hech kim quloq solmas, tuman ham tarqalay demasdi.

Kirisk ham yulduzlarning chiqishini kutardi. Ilgari uning uchun osmonda o'yinchoqday yaltirab turadigan yulduzlar hozir hammadan ham zarur edi. O'tgan kechasidan beri ko'rgan kulfatlari uni esankiratib, yuragini olib qo'ygandi. Axir bola qalbi nozik bo'ladi, uni bir umrga mayib va majruh qilib qo'yish mumkin. Ammo qayiqda birga bo'lgan uch erkak umumiy o'lim

xavfini, safarning xatarli oqibatini, quturgan dengiz ofatini yengishdi-ku! Shuning o'zi bolaning dilida bu gal ham najot yo'li topiladi, degan umid uyg'otardi. Osmonda yulduzlar ko'rinsa bas, boshimizga tushgan azob-uqubatlardan qutulamiz, deb ishonardi bola.

Faqat bu tashvishlar tezroq tugasaydi, tezroq o'z joylariga, yerga, Olapar qoyasiga tezroq yetib borishsaydi. Tezroq, tezroq, tezroq... Axir suvsab, och qolishdi, nihoyatda chanqashdi, nihoyatda ochiqishdi, borgan sayin battar chanqashyapti, borgan sayin ochlikdan sillalari quriyapti. Onasining yoniga, qarindoshurug'larining yoniga, uylariga, o'choqlari, jilg'alari, o'tloqlariga tezroq borish istagi kuchaygandan kuchayardi...

Falokatga uchraganlar kechasi bilan jon hovuchlab, havoning ochilishini kutib chiqishdi. Biroq hech nima o'zgarmadi, tuman joyidan siljimadi, osmonga yulduz chiqmadi, dengiz uzra zulmat tarqamadi.

Ular kechasi bilan chanqab, suvsab chiqishdi, zaxlikdan, rutubatdan, sovuqdan junjikib turishsa ham, baribir, tashnaliklari kuchayib borardi. Kirisk faqat men qattiq chanqadim, deb o'ylashi mumkin edi, lekin kattalar ham tashnalik azobini tortayotgan edilar. Ammo bola hammadan ko'ra qattiq chanqayotgan edi. Hammadan ko'ra suv ichishni ko'proq xohlaganidan xijolatga tushib battar azoblanardi.

Oxiri Kiriskning sabr-bardoshi tugab, ozgina suv so'ragan edi, O'rxon oksoqol bermadi.

– Yo'q, – dedi u qat'iy. – Hozir mumkin emas. Sabr qil.

O'rxon bobo ularni sho'r baliq qanchalik chanqatayotganligini bilsaydi: kechga yaqin Emrayin, Milxun va Kirisk ochlikdan sillalari qurib, sho'r baliqni bo'lib yeyishgan, chol esa o'zini tiygan edi. Shuning uchun tashnalikdan uchalasining bag'ri yonib ketayotgandi. Sho'r baliq orqasidan suv ichvorishgan bo'lsa ham, baribir, sal o'tmay tashnaliklari battar kuchaydi. Chol esa sho'r baliqni og'ziga ham olmadi, chidadi, suv ham ichmadi, suvni tejadi, biror tomchi og'ziga olmadi. O'sha kuni O'rxon oksoqoldan boshqalar ikki mahal suv ichishdi. Kechqurun ichganlari juda oz – cho'michga arang yuq bo'lardi. Bochkanchanig tagi esa tobora ko'rinib borardi.

Odam chanqab, suv ichgisi kelib, hadeb shuni intiqib kuta-

versa sabr-toqati battar tugab boraveradi.

Kechasi bilan shunday azob tortib chiqishdi... Tuni bilan dahshatli tuman tarqamadi. Dengiz ham qilt etmadi.

* * *

Ertalab ham jilla o'zgarish bo'lmadi. Kulrang, qo'ng'ir tusli tumanning bag'ri salgina oqardi, ko'zga tashlanib turgan masofa salgina kengaydi, xolos. Odamlarning yuz-ko'zlari ko'rinib qoldi. Qayiq atrofida bir necha chaqirimgacha simobday qilqillab turgan og'ir, vazmin tuman kumush rangida tuslanib ko'rinaradi. Bunday ko'lmak singari turib qolgan suvni Kirisk umri bino bo'lib ko'rimgandi.

Qilt etgan shabada, biron-bir o'zgarish yo'q edi.

Ammo shu kuni ertalab bola kattalarning afti angorini ko'rib, hang-u mang bo'lib qoldi. Uchalasi ham shu kunlar ichida cho'pday ozib, soqollari tikanday o'sib, ko'zlari kirtayib, o'lish xavfi ostida qolishganday edi. Har qanday qiyinchiliklarga bardosh bera oladigan otasi ham juda o'zgarib ketibdi. Faqat soqoli qolganga o'xshaydi. Lablari ko'karib, qorayib ketgan. U Kiriskka gapirmasa ham achinib boqardi. Ayniqsa, O'rxon oqsoqol o'zini oldirib qo'ygandi. U yanada bukchaygan, ranglari yanada uniqqan, kekirdagi chiqqan bo'yni yanada cho'zilgan, ko'zlari avvalgidan battarroq yoshlangan edi. Faqat ma'noli boqishlaridan uning avvalgi O'rxon oqsoqol ekanligini bilib olish mumkin edi. Uning dono nigohida faqat o'zigagina ayon va o'zigagina tushunarli bo'lgan g'oyat muhim ma'no bor edi.

Kunni eng mushkul ishdan – bir necha qultumdan suv ulashishdan boshlashdi. Suvni O'rxon oqsoqolning o'zi quydi. U bochkachani qultillatib turib, cho'michga jildiratib, oz-ozdan quyar ekan, qo'llari qaltirar edi. Cho'michni birinchi Kiriskka uzatdi. Zo'rg'a chidab turgan bolaning cho'mich chetiga tekkan tishlari takillab, suvni birpasda ichib qo'ydi. Faqat bir zungina tashnaligi qondi, xolos. Tomog'ini namlashi bilan ichidagi o'tga suv sepilganday bo'ldi-yu, lekin cho'michni qaytarib berishi bilan yana yurak-bag'ri yonib, boshi aylana boshladi. Go'yo ichidagi vahshiy hayvonning g'azabini qo'zg'atganday bo'ldi. Keyin Milxun, so'ng Emrayin ichdi. Ularning suv ichishlariga qarab, bola dahshatga tushdi. Titragan qo'llari bilan cho'michni

changallab, ichib bo'lib qaytarishar ekan, O'rxonning yuziga qarashmasdi. Go'yo suvning kam qolganiga u aybdorday edi. Oqsoqol o'ziga navbat kelganida, bir tomchiyam quymadi, indamay bochkachaning tiqinini yopib qo'ydi. Bu holdan Kirisk hang-u mang bo'lib qoldi. Agar bochkacha uning qo'lida bo'lganida edi, o'ziga cho'michni to'ldirib quyib olgan bo'lardi, ichib bo'lib yana quyardi, yana, yana ichaverardi... to yiqilib qolmaguncha ichardi. Aqalli bir marta to'yguncha ichsin. Keyin nima bo'lsa bo'lar. O'rxon oqsoqol esa o'ziga tegishli suvni ham ichmadi. Cho'michning tagida qolgan ozgina suvdan ham bosh tortdi.

– Nega unday qilding, atkichx? Hamma qatori o'zinggayam quy-da! – dedi chidab turolmagan Emrayin o'zini zo'rlab, xirillab gapirarkan. – Kechayam ichmading. Kemaga tushgan-ning joni bir, o'lsak hammamiz birga o'lamiz!

– Hechqisi yo'q, – parvo qilmadi O'rxon bobo.

– Yo'q, bunaqada bo'lmaydi! – ovozini balandlatdi Emrayin va jahl bilan qo'shib qo'ydi: – Unday bo'lsa men ham ichmayman!

– Ichadigan narsaning o'zi yo'q! Gapirishga ne hojat! – O'rxon «yosh bolamisanlar», deganday miyig'ida kulib qo'ydi. So'ng boshini sarak-sarak qilib, bochkachaning tiqinini ochdi, bir-ikki qultum suv quyib bolaga uzatdi. – Mayli, o'rninga Kirisk icha qolsin.

Bola hayron bo'lib qoldi. Hamma jim edi. O'rxon buva esa cho'michni bolaga uzatarkan:

– Ol, Kirisk, ichaver. O'ylab o'tirma! – dedi. Kirisk indamadi.

– Ichaver! – dedi Milxun.

– Ichaver, – dedi Emrayin.

– Ichaver, – dedi O'rxon bobo.

Kirisk ikkilanib qoldi. Mana shu bir necha qultum suvni shartta ichgisi kelib, ichi yonib, o'lar holga kelsayam indamadi.

– Yo'q! – dedi u bag'rini yondirayotgan tashnalik istagini arang yengib. – Yo'q, achchiq o'zingiz ichavering, – shu tobda boshi aylanib, ko'zi tinib ketdi.

Bu so'zlardan O'rxon boboning qo'llari qaltiradi, chuqur xo'rsindi. Nigohi mayinlashib, bolaga mehr bilan boqdi.

– Men umrimda juda ko‘p, oh, juda ko‘p suvlarni ichganman. Sen-chi, hali... ko‘p yashashing kerak, – u gapining oxirini ichiga yutdi. – Gaplarimni tushundingmi, Kirisk? Ichaver, ha, shunday bo‘lsin, sen ichishing kerak, mendan xavotir olma. Ma, ushla!

Bola bu gal ham bir necha qultum suvni yutib, bir zum tashnaligi qonganday, ichidagi hovuri bor oz so‘nganday, ahvoli sal yengillashganday bo‘ldi. Bu gal og‘zida suvning nordon ta‘mi qoldi. Lekin hozir buning ahamiyati yo‘q, har qalay, chuchuk suv-ku. Chuchuk suv esa tugab borardi.

– Endi nima qilamiz? – dedi O‘rxon oqsoqol qabiladoshlariga o‘g‘irilib qarar ekan. – Suzaveramizmi?

Oraga uzoq jimlik cho‘kdi. Hammalari atrofga ko‘z tashlashdi. Lekin quyuq tumanda ikki chaqirimdan narini ko‘rib bo‘lmasdi.

– Qayoqqa suzamiz? – xo‘rsinib, jimlikni buzdi Emrayin.

– Qayoqqa deganing nimasi? – negadir kutilmaganda Milxunning jahli chiqdi. – Suzaveramiz. Ha, bir joyda turib qolgandan ko‘ra suzganimiz yaxshi.

– Suzdik nima-yu, suzmadik nima! – uning so‘zini bo‘ldi Emrayin. – Bunaqa tumanda qayoqqa suzsang ham, baribir, foydasi yo‘q!

– Tupurdim tumaningga! – Battar xunobi oshdi Milxunning. – Sening tuman-pumaning bilan nima ishim bor? Tushundingmi? Suzsak suzaylik, bo‘lmasa manovi la‘nati qayig‘ingning oyog‘ini osmondan keltirib, asfalasofilinga jo‘nataylik-da, so‘ng baliqlarga yem bo‘laylik! Tushundingmi, Soqol? Suzsak suzaylik! A, to‘g‘rimi?

Kirisk g‘alati bo‘lib ketdi. U Milxun amakisining yengiltakligidan hijolatga tushdi. Milxun bunaqa baqirmasligi kerak edi, haytovur, u otasidan yosh edi. Unga bir balo bo‘lganga o‘xshaydi. Yoki bir qayiqdagi nivxlar deb atalgan to‘pga qandaydir darz ketdimi, nima balo? Hamma jim bo‘lib qoldi, hamma ezgin, hammaning ichini it tatalardi. Milxunning o‘ziyam indamay qoldi. Emrayin boshini quyi soldi. O‘rxon bobo esa chetga qaragancha o‘tirar, yuzi xuddi borliqni qurshab olgan tumanga o‘xshash sirli edi.

– O‘zingni bos, Milxun, – dedi nihoyat Emrayin. – Shuncha-

ki gap kelganda aytdim-qo'ydim-da. Bir joyda turgandan ko'ra suzgan yaxshi, albatta. To'g'ri gapirding, qani keldik...

Ular yana joylaridan qo'zg'alishdi. Yana tirgaklar g'iychilab, yana eshkaklar suvni ahutqatib, ko'tarilib tusha boshladi. Lekin, odamlarning nazarida, qayiq siljimaётganday, bir joyda turganday edi. Qayergacha auzatasa ham, borib, butun atrofnı quyuq tuman bosgan edi, go'yo sulu-juduli doiraga tushib qolgan edilar. Xuddi shu narsa Milxunning yana umobini chiqardi.

Sening manovi tumaningga tupurdim, eshityapsanmi, ey Sersoqol Emrayin! – U darg'azab bo'lib javray ketdi. – Tezroq haydaylik qayiqni! Men shuni istayapman! Tezroq qimirla, boy Soqol, uxlama, eshityapsanmi? Tupurdim tumaningga!

Milxun javray ekan, eshkakni yanada keskinroq esha boshladi.

– Qani, bo'li to'xt! Esh! Esh! deyapman! – deya qistadi u.

Emrayin bu gap Milxunning jahlini chiqarmaslik uchun indamadi. Aksincha, uning o'zaro «o'yiniga» qo'shilganday tez eshkak esha boshladi.

Qayiqning tezligi oshib boshladi. U tuman ichida tavakkaliga qolib u tomonga, qolib bu tomonga jadal suzar, ammo qayoqqa burchayotganini hech kim bilmasdi. Milxun bilan Emrayin esa chiqarib, harakat qilib, jon achchig'ida eshkak eshishar, go'yo tumanı yoritib, sulu cheksiz chegarasidan chiqib ketishga urin-ganday, shafqatsiz bir zarava bilan harakat qilishardi.

Eshkaklarning kuraklari qiyalab suv sachratib, tez-tez ko'tarilib tashar. Quyuq tashqarisida suv shovullardi: ovchilarning natijasi harqaygan, tez bosgan yuzlari goh pastga, goh balandga ko'tarilar. Ular eshkakni suvdan olayotganda yiqilguday gavdalarini oldinga tashlashar, eshkakni suvga tirashgandan keyin zo'r tarib o'tirib orqaga tashlar edilar...

Ular h-ha, deb nafas olib, h-ha, deb nafas chiqarishar edi; h-ha... H-ha... H-ha... H-ha... H-ha... H-ha... H-ha...

Oldinda – tuman, orqada – tuman, butun borliqni tuman qoplagan edi.

– Xana, xana! – ko'zlari yonib, baqirib, hammani tezlashga undardi Milxun.

Avvaliga Kirisk harakat tezlashganidan quyonib ketdi, am-

mo keyin bu harakatlarning hammasi behuda ekanligini tushunib dahshatga tushdi. Bola tahluka ostida O'rxon oqsoqolga qaradi, nazarida hozir chol bu bema'ni poygani to'xtatishi kerak edi. Ammo oqsoqol o'ychan ko'zlarini atrofga tikkanicha, hamma narsaga parvoyi falak o'tirardi. Chol yig'layaptimi yoki ko'zlari o'zi yoshlanib turadimi, bilib bo'lmas, yuzi namlangan edi. Atrofida yuz berayotgan hodisalarni his qilmayotganday, qayiq tumshug'ida miq etmay o'tirardi.

Qayiq esa tuman qo'ynida qayoqqa borayotganini ham, nima uchun borayotganini ham bilmay, sarson-sargardon turardi.

– Xana, xana! – jonholatdagi baqiriq atrofga taralardi tuman ichida. – Xana, xana!

Uzoq vaqtgacha shu ahvol davom etdi. Ammo eshkakchilar holdan toyib, qayiq sekinlasha boshladi. Ular hansirashib, bo'g'riqib, eshkaklarni o'z holiga tashlab qo'yishdi. Milxun boshini ko'tarolmadi.

Achchiq haqiqatni shu taxlit anglab yetishdi. Ular tumandan o'zib ketisholmadi, tuman chegarasidan chiqib ketisholmadi; hamma narsa avvalgiday: hamon ovchilar avvalgiday xavfli, omonat dengiz to'lqinlarida yurishibdi, hamon oldinda nima kutayotgani noaniq, hamon borliqni quyuq zulmat chulg'ab olgan. Faqat shiddat bilan ketayotgan qayiq yana allaqancha joygacha suzib bordi-da, oxiri bir yerda aylanib to'xtab qoldi...

Shunaqa oshiqib haydashning nima keragi bor edi? Bu bilan biron narsaga erishishdimi? Nima foyda ko'rishdi? Mabodo bir joyda turishganida nima bo'lardi? Albatta, hech narsa bo'lmasdi.

Qayiqdagi har bitta odam chamasi shular haqida o'ylar edi. Shu payt O'rxon oqsoqol tilga kirdi:

– Endi quloq solinglar, – dedi u vazminlik bilan, chamasi o'zini koyitmaslikka harakat qilib, chunki u ikki kundan beri hech nima yemadi ham, ichmadi ham. – Ehtimol, bu tuman hali-beri tarqamas. Odatda shunday yillar, shunday voqealar bo'lib turadi. Buni o'zlaringiz ham bilasiz, dengiz ustida tuman sakkiz kunlab, ba'zida o'n kunlab turib qoladi. Muddati kelmaguncha kasal tuzalmas, deganlariday tuman dengiz ustidan jilmay qoladi. Bu muddat qachon keladi, buni hech kim bilolmaydi. Agar bu tuman ham shuning singari tez orada tarqamaydiganlaridan bo'lsa, unda holimiz ne kechadi? Qoq baliq ham juda oz qoldi,

suv bo'lmagandan keyin, uning kinga ham hojati bor. Suvimiz bo'lsa, mana! – chol shunday deb, bochkachani chayqatdi. Chamasi, bochkacha tagida bir, bir yarim hovuch suv qolgan edi, xolos.

Hech kimdan sado chiqmadi. Chol ham jimib qoldi. Uning nima demoqchi ekanligini hamma tushunib turardi: bundan bu yog'iga kuniga faqat bir marta, o'shandayam cho'michning yuqini ichish kerak. Shunday qilganda iloji boricha uzoq chidash, tuman balosini yengish, unga bardosh berish mumkin, deb o'ylashardi. Havo ochilib, yulduzlar chiqib yo quyosh charaqlab ketsa, marra bizniki, deb o'ylashardi. Zora, baxtlari chopib, havo ochilib ketsa, zora yergacha yetib olishsa!

Aslida ham shunday qilmasa bo'lmadi. Boshqa ilojlari yo'q edi ham! Lekin aytishga oson – odam qachongacha chidashi mumkin? Goho uydagi gap ko'chaga to'g'ri kelmaydi, xayol boshqa, hayot boshqa deganday. Azobda qolgan barcha odamlar hoziroq suv ichishni, cho'mich yuqidamas, to'yib, qonib ichishni xohlar edilar.

Bu mudhish ahvoldan qutulish mushkulligini O'rxon bobo tushunardi va shuning uchun ham u boshqalardan ko'ra ko'proq iztirob chekardi. Chol hammaning ko'zi oldida qurib, so'lib borardi. Ichki bir dardning zo'rligidan qat-qat ajin bosgan yuzi qorayib, battar burishib borardi.

Yoshlanib turgan ko'zlarida zo'riqish va sarosimalik alomatlari aks etardi – bunday iztiroblarga bardosh berish chol uchun juda og'ir edi. Lekin qurib qolgan daraxtni faqat tomiri zo'rg'a tutib turganday chol o'zini oxirigacha mardona tutardi. Ammo bu hol uzoq davom etishi mumkin emasdi. Odamlarning falokatdan qutulib qolishi uchun zarracha ahamiyatli bo'lgan gapni ham aytib qolish kerak edi.

– O'ylashimcha, – so'zida davom etdi O'rxon oqsoqol. – Har lahza diqqat bilan atrofga nazar tashlab, havodan ko'z uzmay turish kerak – to'satdan agukuk¹ o'tib qolishi mumkin. Bunday tuman paytida dengiz ustidan faqat agukuk uchib o'ta oladi. Mabodo biz biror orol bilan yerning oralig'ida qolgan bo'lsak, qushning uchishidan yo'lni bilib olishimiz mumkin. Qanday

¹ Agukuk – qutb boyqushi.

qush bo'lsa ham dengiz ustidan faqat to'g'riga qarab uchadi. Agukuk ham xuddi shunday.

– Mabodo biz orol bilan yerning oralig'ida bo'lmasak-chi? – g'amgin so'radi Milxun, hamon boshini quyi solganicha.

– Unda yerni ko'rolmaymiz, – dedi bosiqlik bilan O'rxon bobo. Kirisk aniqlashga intildi. Nega endi agukuk dengiz tepasidan uchadi?

Bunaqa olis joydan uchish qushga zarur kelibdimi? Ammo undan avval xuddi shu fikrni Milxun aytib qoldi.

– Mabodo agukuk bizning tepamizdan uchib o'tishni unutilib, boshqa tomondan uchib o'tishni xohlab qolgan bo'lsa-chi, atkichx? Unda nima qilamiz? – dedi u ma'yuslanib, istehzo bilan.

– Unda yerni ko'rolmaymiz, – dedi yana bamaylixotir O'rxon bobo.

– Demak, ko'rolmaymiz! – hayron bo'lib g'azablendi Milxun. – Unaqasigayam, bunaqasigayam ko'rolmas ekanmiz-da! Unday bo'lsa biz bu yerda nega o'tiribmiz? – g'azabi toshib jo'ldiradi u va birdan qah-kah urib kulib yubordi, so'ng yana dami ichiga tushib ketdi. Hammaning yuragi orqasiga tortib ketdi. Nima qilishni bilmay, sukut saqlar edilar.

Shu orada Milxunning boshiga bir fikr kelib qoldi. U kafti bilan eshkakning tagiga bir urib, tirgagidan chiqarib yubordi. Keyin nima uchundir qayiqning burniga chiqib, qaddini g'oz tutib, eshkakni langar qilib turib oldi. Hech kim unga hech narsa demadi. U ham hech kimga e'tibor bermadi.

– Ey, qanjiq! – g'azab bilan baqirdi u eshkakni ko'targanicha tuman zulmati tomonga tahdid solib. – Ey, shamollar Shomoni! Eshityapsanmi? Agar sen qanjiq itning o'ligi bo'lmay, shamollarning egasi bo'lsang, qani sening shamollaring! Yoki iningda o'lib qoldingmi, qanjiq?! Yo seni har tarafdin ayg'irlar o'rab olgan bo'lsa, qay biriga orqa o'girishni bilmay qoldingmi? Yo hammasiga bir-bir orqa o'girib, chaqishib qoldingmi? Shuning uchun ham shamol ko'tarishga qurbing yetmayaptimi? Yoki biz bu yerda, o'raning ichiga tushib qolgandek tuman ichida, halokat ostida qolib ketganimizni bilmaysanmi, qanjiq? Yo oramizda yosh bola borligini bilmaysanmi? Bolaning suv ichgisi kelyapti, suv, tushunyapsanmi?! Senga aytyapman, oramizda yosh bola bor, u birinchi marta dengizga chiqqan! – Sen-chi, sen

bo'lsang bizlardan qasdingni olyapsan. Axir, bu nomardlik-ku! Agar sen tyulen tezagi bo'lmay, shamollar egasi bo'lsang, javob ber! Shamollaringni yubor! Eshityapsanmi?! Tumanlarni dumingga qistirib olib ket! Eshityapsanmi aytganlarimni? Bo'roningni yubor, qanjiq, eng dahshatli bo'roningni yubor! Tlangilani yubor, qanjiq, senga aytyapman! Mayli, bo'ron qayig'imizni ag'darsin, to'lqinlarga g'arq bo'lib ketaylik, iflos, qanjiq! Eshityapsanmi, senga aytyapman! Tuf senga, ablah! Paxmoq soqolingga tupurdim! Agar shamollarning egasi bo'lsang, bo'roningni yubor, bizni dengizga cho'ktir, agar shunday qilmasang, g'irt qanjiq ekansan! Men ham ayg'irman, yana bitta ayg'ir. Faqat men seni... istamayman, mana senga, mana senga, mana, mana, kesib ol, mana, kesib ol deya pman, ol!

Milxun shamollar Shomonini mana shunday shaloq so'zlar bilan so'ka boshladi.

Allaqayoqlarga berkinib olgan Shomon o'zining qo'l ostidagi shamollarini qayoqlargadir berkitib tashlaganga o'xshardi. Milxun shu tarzda yana ancha mahalgacha tomog'i xirillab, holdan toyguncha shamollar xo'jasini ham tahqirlab, ham haqoratlab, yana yalinib qichqirardi.

So'ng u eshkakni zarb bilan dengizga uloqtirib yubordi, o'zining doimiy o'rniga kelib o'tirdi va yuzini qo'llari bilan to'sib, ho'ngrab, o'kirib yig'lab yubordi. Hamma chorasiz jim qotgan edi, Milxun bo'lsa hiqillab yig'lab, kenjatoylarining nomini aytib baqirardi. Erkak kishining yig'laganini ilgari ko'rmagan va qo'rquvdan titrab-qaqshab o'tirgan Kirisk esa ko'zlarida yosh O'rxon boboga murojaat qildi:

– Atkichx! O, atkichx!.. U nega bunday qiladi? Nega yig'layapti?

– Qo'rqma, – tasalli berdi chol bolaning qo'llarini mahkam qisib. – Hozir o'tib ketadi. Hozir bas qiladi. Sen buni o'ylama. Buning senga daxli yo'q. Hozir o'tib ketadi.

Chindan ham Milxun asta-sekin tinchib qoldi. Lekin hamon qo'llarini yuzidan olmas, hamon yelkalari silkinib, xo'rsinib-xo'rsinib qo'yardi. Emrayin qayiqni suvda qalqib yurgan eshkak tomon ohista yaqinlashtirdi, uni olib, yana joyiga, tirgagiga o'rnatib qo'ydi.

– O‘zingni bos, uka, – dedi u Milxunni yupatib. – Gaping to‘g‘ri, tumanda azob tortgandan bo‘ronda qolgan afzal. Lekin hali biroz sabr qilib turaylik. Balki, havo ochilib ketar. Ilojimiz qancha...

Milxun javob bermadi, uning boshi tobora egilib borar, oldiga qarashga qo‘rqadigan jinniday bukchayib olgandi.

Tuman esa hamon pinagini buzmas, okean uzra muallaq turib qolgan, olam dong qotib qolgan buyuk bir zulmat ichida yo‘qolgan edi. Qilt etgan shamol, biron-bir o‘zgarish yo‘q edi. Milxun shamollar Shomoniga qanchalar yalinib-yolvorib, uni qanchalar qarg‘ab, haqorat qilgan bo‘lsa ham u parvo qilmas, go‘yo ko‘r va karday edi. Shamollar egasining jahliyam chiqmas, qimir ham etmas, bo‘ronniyam chaqirmas edi...

Emrayin bir joyda turib qolmaslik uchun o‘zining oldidagi bir juft eshkakni eshib turar, qayiq sirpanganday, sezilar-sezilmaz jilib borardi. O‘rxon indamas, u o‘z o‘ylariga g‘arq bo‘lgandi, ehtimol, u yana, ehtimol, oxirgi marta o‘zining Suv parisini o‘ylayotgandir?

Qariyaning noxush o‘ylarini Kirisk bo‘lib yubordi.

– Atkichx, atkichx, agukuklar nega orollarga qarab uchishadi? – ohista so‘radi u.

– Darvoqe, shuni aytish esimdand chiqibdi. Bunday qalin tuman tushgan vaqtlarda dengiz ustida faqat agukuklar ucha olishadi. U orollarga o‘lja axtarib boradi, goho tyulenning jajji bo‘lasini olib qochadi. Agukuklarning ko‘zi shunaqangi o‘tkirki, u tundayam, yarim kechadayam xuddi kunduzgiday ko‘raveradi. Shuning uchun ham uni boyo‘g‘li deyishadi-da. Agukuk boy-qushlarning eng kuchlisi va eng kattasi bo‘ladi.

– Qaniydi, meniham ko‘zim o‘shanaqa bo‘lsa, – lablari quruqshab shivirladi Kirisk. – Hozir, shu topda qaysi tarafga suzish kerakligini bilib olardim, keyin yerga tezda yetib olardik-da, rosa suv ichardik, ichaverardik... Meniham shunaqangi ko‘zim bo‘lganidaydi...

– Eh, – xo‘rsindi bobo, – har kimsaning faqat o‘z ko‘zi bor.

Yana oraga jimlik cho‘kdi. Ancha vaqtdan keyin O‘rxon oqsoqol haligi suhbatni davom ettirganday, bolaning yuziga qarab gapirdi:

– Hammadan ham senga qiyin bo‘ldi, to‘g‘rimi? Lekin sen

sabr qil. Shu qiyinchilikka bardosh bersang, ulug' ovchi bo'lasan. Sabr qil, qarog'im, suvni o'ylama, boshqa narsalarni o'ylagin. Suvni o'ylama.

Kirisk bu gapga ko'nib, suvni o'ylamaslikka tirishdi. Biroq foydasi bo'lmadi. U harchand suvni o'ylamaslikka urinsayam, battar tashnaligi kuchayib borardi. Ochlik ham qiynardi. Ochlikdan ko'ngli ozib, ko'zi tina boshladi. Ko'ngli ozganidan, u ham Milxunga o'xshab, dunyoni boshiga ko'tarib baqirgisi kelardi.

Bu kun shu tariqa o'tdi. Har lahza havo ochilishini kutishdi, olisdan to'liqlar shovqini eshitilib, shabada qo'zg'alib, tumanni olamning narigi chekkasiga haydab ketarmikin, yo'limiz ochilmikin, deb har doim umidvor bo'lishdi. Ammo dengiz uzra odamni yutib yuborgudek jimjitlik, balo-qazoday sukunat hukmron edi. Har zamon, har lahza cheksiz tashnalik kuchayganidan odamlarning ko'zlari tinib, boshlari aylana boshladi. Bu juda dahshatli edi: cheksiz okean o'rtasida turib, bir tomchi suvga zor edilar.

Kech kirganda Milxunning ahvoli yana og'irlashdi. U butunlay gapirmas, ko'zlarida hech qanday ma'no yo'q edi. Tomog'ini ho'llab olsin deb unga jindakkina suv quyib berishdi. Kiriskning cho'michga qarab mo'ltirab turganini ko'rib, O'rxon bobo ungayam ozgina suv quyib berishdan o'zini tiyolmadi. Keyin Emrayingayam. quyishga to'g'ri keldi. O'zi esa biror tomchi ichmadi. O'rxon bobo ozgina suvi qolgan bochkachani o'rindiq ostiga qo'ygach, uzoq vaqtgacha qimir etmay o'tirib qoldi. Bu safar uning boqishlari o'tkir va tiniq, endi bu dunyoning iker-chikirlariga aloqasi bo'lmagan yuksak o'ylarga sho'ng'iganicha o'tirardi; hech qanaqa tashnalikni, hech qanaqa boshqa biror narsani sezmas, o'ylamas edi. Go'yo yolg'iz lochin qoyada qo'nib turganday, u qayiq oldida jim, viqor bilan o'tirardi. U bundan buyon nima qilishini bilar, shuning uchun oxirgi lahzalarda, umrida qiladigan oxirgi ishi oldidan qolgan bor kuchini, irodasini jamlab olgandi. Avji shu tobda tamaki trubkasi yetishmasdi. Chol oxirgi marta Suv parisi to'g'risida o'ylab, tamaki tutatmoqchi edi...

Qayda suzib yurasan, ey, Buyuk Ona baliq?

O'rxon o'zining kimligini bilar, so'nggi bo'sag'a oldida o'zining qanchalik kuch-quvvatga, qadr-qimmatga ega ekanligi-

ni yaxshi his qilardi. Faqat birgina narsa, u ham bo'lsa sovuqdan ko'karib ketgan Kiriskning keyingi kunlarda hadeb cholning pinjiga yopishib olib, uning himoyasiga, g'amxo'rlikiga muhtojligi O'rxonning o'ylagan xayollarini amalga oshirishdan tiyib turardi. U bolaga ich-ichidan achinardi. Ammo xuddi faqat bola uchungina shunday qilishi zarur edi...

O'rxon oqsoqol umrining juda uzoqqa cho'zilgan, g'am-g'ussaga to'lib-toshgan oxirgi ko'ngilsiz kuni shunday o'tdi...

Oqshom cho'kdi. Yana bir tun boshlandi.

Lekin bu tun ham ob-havo zarracha o'zgarmadi. Dengiz ustidagi tuman avvalgiday parvoyi falak, dong qotib qolgandi. Borliqni yana bo'g'iq oqshom zulmati bosdi. Ketidan aql bovar qilmaydigan darajada uzun, chidab bo'lmas darajada qorong'i, dahshatli tun boshlandi. Lekin qaniydi, tun oraliq'ida shamol tursa, mayli, bo'ron tursa, to'fon bo'lsa ham mayliydi, ishqilib, havo ochilib, osmonda yulduzlar ko'rina qolsa! Lekin tunda zarracha o'zgarish alomati, suvda birorta to'lqin, havoda birorta epkin yo'q edi – borliq cheksiz sukunatga, cheksiz zulmatga chulg'angan edi. Cheksiz zulmat qo'ynida adashib qolgan yolg'iz qayiq va undagi azob-uqubatdan, ochlikdan, tashnalikdan tinka-madori qurigan odamlar tuman ichida pista po'chog'iday bir joyda aylanishar, noma'lum qismat va umidsizlik changalidan chiqolmas edilar...

Kirisk qachon uxlab qolganini eslay olmadi. Ammo uyqu elitguncha chidab bo'lmas tashnalikdan ko'ngli ozib, uzoq azoblandi. Nazarida, uni tirik o'lik ahvoliga solib qo'ygan tashnalik azoblarining so'ngi yo'q edi. Faqat suv bo'lsa bas – boshqa hech narsa kerak emas! Ochlik azobi borgan sari ich-ichiga singib, xiralashib, yo'qolib, sezilmay ketgandi, tashnalik azobi esa, aksincha, tobora yurak-bag'rini o'rtab, tobora kuchayib borardi. Tashnalik azobini hech narsa bilan yengib bo'lmasdi.

Kirisk go'daklik chog'larida bir marta og'ir kasal bo'lib, isitmadan kuyib-yonib yotganida ham shunaqa ahvolga tushgani, ichi yonib, suv so'ragani yodiga tushdi. Onasi qoshidan bir qadam ham jilmay, parvona bo'lib, yonib turgan peshonasiga ho'l latta bosib, hech kimga bildirmay yig'lab olar va allanimalar deb shivirlar edi. Shamchiroqning g'ira-shira shu'lasida onasi-ning tashvishli yuzi arang ko'rinardi. Otasi yo'q, u dengizga,

ovga ketgandi. O'shanda Kirisk faqat suv ichishni va otasining tezroq kelishini xohlardi. Ammo ikkala istagi ham amalga oshmasdi. Otasi uzoqda edi, onasi bo'lsa suv ichirmasdi. Suv ichishing aslo mumkin emas, deyardi u. Onasi bolaning qaqragan lablariga ho'l latta bosar, ammo bu tashnalikni faqat bir lahzaga qondirardi, xolos. Sal o'tmay, yana tashnalik kuchayib, chidab bo'lmas qiynoqqa solardi.

Onasi yalinib-yolvorib, uni suv ichishdan tiyar edi. Tashnalikka chidasang, kasallik sendan qochadi, deb tushuntirardi.

— Chidab tur, jonim! — derdi u. — Ertalabgacha yaxshi bo'lib qolasan. Ichingda: «*Ko'k sichqoncha, suv bergin*», deb qaytaraver. Ana, o'zing ko'rasan yaxshi bo'lib qolganingni. So'ra, jonim, ko'k sichqondan suv so'ra, sichqon, albatta, yugurib keladi, albatta, senga suv beradi... Faqat yaxshilab so'ra...

Shu kecha, bola tashnalik bilan olishib, duo o'qib chiqdi, ko'k sichqon yugurib kelishini, suv keltirishini kutdi. U tinmay shivirlab, ko'k sichqonga yalinib-yolvorardi: «*Ko'k sichqon, suv bergin! Ko'k sichqon, suv bergin!*» Butun tun alangayi otash bo'lib alaxsirab chiqdi. Hamon: «*Ko'k sichqoncha, suv bergin!*» — deb yalinardi. Ko'k sichqon tezda kela qolmasdi. U ham: «*Ko'k sichqoncha, suv bergin!*» — deb yig'lab, yolvorishini qo'ymasdi. Nihoyat, ko'k sichqon yugurib keldi. Ko'k sichqon salqin o'rmonda jilg'a uzra choshgoh paytida g'ir-g'ir esadigan sarin yelday yoqimli va elas-elas ko'rinaridi. Uni ko'rish qiyin, u tiniq osmonday ko'm-ko'k, kapalakday uchqur, tutqich bermas edi. Ko'k sichqon kapalakday uchib, yumshoq yungini bolaning yuziga, bo'yniga, badanlariga tegizib, huzur baxsh etardi. Ch-amasi, ko'k sichqon Kiriskka suv berdi, shekilli, u huzur qilib, uzoq vaqt, to'yguncha ichaverdi; suv esa kelaverdi, kelaverdi, vaqirlab toshdi, uni boshigacha ko'mib yubordi...

U ertasiga ertalab joni orom topib, garchi o'zini ancha oldirib qo'ygan bo'lsa ham ruhi ancha tetik bo'lib turdi. Shundan keyin bola suv beruvchi sichqonni, o'sha kechasi, jon talvasasida yotganda suv keltirib uni sog'aytirgan ko'k sichqonni uzoq vaqtgacha xotiridan chiqarmadi...

Mana, hozir ham, bola qayiqda tashnalikdan ichi kuyib-yonib borarkan, o'sha ko'k sichqonni esladi. Qaniydi, o'sha ko'k sichqon yana paydo bo'lib qolsa! Shu zahoti bola yurakni

zirqirativchi bir sog'inch va dard bilan onasini esladi, og'ir damlarda joniga ora kirib, tashnalikdan xalos etuvchi o'sha ko'k sichqonni yodiga solgan onasini esladi. U ahvoli og'irlashib, nafas ololmay qolgan paytida qoshida tonggacha o'tirib chiqqan onasini eslab o'kindi. O'sha paytda bola atrofida parvona bo'lib jon-u jahonini berishga tayyor turgan onasining qalbi qanchalar mehr-muhabbatga va dard-alamga to'lib-toshganligini aytmay-sizmi. Hozir onasining ahvoli ne kechdiykin? Dengiz bo'yiga kelib, ularni kutayotgandir, yig'lab, bo'zlayotgandir?.. Dengiz esa, baribir, unga hech narsa aytolmaydi. Hech kim unga yordam berolmaydi, hech kim dardini aritolmaydi. Faqat ayollar bilan bolalargina hanuzgacha Olapar qoyasining yonbag'irlarida gulxan yoqib, onasiga dalda berishayotgandir? Shoyad, to'satdan baxt kulib boqsa, shoyad dengizda dom-daraksiz ketganlar birdaniga qirg'oqda paydo bo'lib qolishsa, deb onasini yupatishayotgandir?

Bular esa qayiqda zim-ziyo zulmat ichida giryon kezishar, tungi tuman qo'ynidan xalos bo'lishga intilib, so'nggi umidlari ham asta-sekin tugab borardi. Yo'q, bu olishuvda kuchlar aslo teng emasdi – bir yoqda mangu zulmat, olam yaralganidan beri mavjud bo'lgan, Quyosh yaralishidan ham avval mavjud bo'lgan mangu zulmat: ikkinchi yoqda – shalog'i chiqqan qayiqda tuman qurshovida qolgan to'rt odam... Okean o'rtasida suvsiz; oziqsiz, yo'lehi yulduzlarsiz, zim-ziyo zulmatda qolgan to'rt odam...

Kirisk umri bino bo'lib, bunaqa zim-ziyo zulmatni ko'rma-gandi, tashnalik azobi shunchalik ayovsiz bo'lishini tasavvur qilmagandi. Hushini yo'qotib qo'ymaslik uchun u suv keltiruvchi ko'k sichqon to'g'risida, qachonlardir suv berib, shifo berib uni o'limdan qutqazib qolgan ko'k sichqon haqida o'ylay boshladi...

«Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!» – onasi o'rgatgan mana shu ajoyib so'zni bola tinmay takrorlay boshladi: «Ko'k sichqon, suvingdan ber! Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!» Garchi hech qanday mo'jiza yuz bermasa ham, bola hadeb yalinib-yolvorib ko'k sichqonni chaqiraverdi. Endi bu – bolaning umid-ishonchi va tashnalikka qarshi birdan bir chorasi bo'lib qoldi...

Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!

Kirisk hadeb shu so'zlarni takrorlar ekan, tashnaligini o'yla-

maslikka urinib goh mudrar, goh uyg'onib ketardi. Shu vaqt bola bexosdan O'rxon bobo bilan Emrayinning uzuq-yuluq gaplarini eshitib, uyg'onib ketdi. Ular nimanidir shivirlashib, uzoq muhokama qilishardi. Bola cholning biqiniga qapishib o'tirgani uchun uning gaplarini aniqroq eshitardi. Otasining gaplari esa unchalik qulog'iga chalinmasdi – u nariroqda, eshkaklari oldida o'tirardi. O'rxon bobo og'ir nafas olib, tomog'i xirillagancha zo'rg'a gapirar edi.

– Mening senga aql o'rgatadigan joyim yo'q, lekin o'zing o'ylab ko'r, atkichx, – dedi qizg'in shivirlab Emrayin, boshqalar eshitmasin deganday. – O'zing aqlli odamsan-ku.

– O'yladim, obdan o'yladim, shuni ma'qul ko'rdim, – javob berdi O'rxon bobo, chamasi, o'zining gapini ma'qullab.

Ular bir nafas jim qolishdi. So'ng Emrayin gap boshladi:

– Kemaga tushganning joni bir, hammamizning taqdirimiz bir.

– Taqdir, taqdir, – alam bilan g'o'ldiradi O'rxon bobo. – Taqdirdan qochib qutulib bo'lmaydi, bilaman buni, – nafasi qisilib, xirillagancha gapirdi chol. – Shuning uchun ham uni taqdir deyishadi-da. Xohlaysanmi, xohlamaysanmi, taqdirning bu bilan ishi yo'q. Oqibati shunday bo'lgach, taqdir bilan bahslashishning nima keragi bor. Hech bo'lmasa, birontamiz omon qolaylik. O'zing o'yla, birdan yo'llar ochilib ketsa, yer xam ko'rinib qolsa, manzilni ko'zlab jon-jahding bilan borayotganingda, bir-ikki tomchi suv yetmagani uchun hamma halok bo'lsa – alam qilmaydimi?

Emrayin bunga javoban nimadir dedi, yana jimib qolishdi. Kirisk uxlashga urinib, hadeb ko'k sichqonini chaqiraverdi. Nazarida, u uxlab qolsa ko'k sichqon keladiganday edi... Biroq uyqusi kelmadi... Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!

– Milxunning ahvoli qalay? – so'radi O'rxon bobo.

– Avvalgiday, hushsiz yotibdi, – javob berdi Emrayin.

– Yotibdi degin, – biroz jimlikdan so'ng yana davom etdi O'rxon ota. – Hushiga kelgandan so'ng – unga aytib qo'yarsan...

– Yaxshi, atkichx, aytaman, – Emrayinning ovozi titrab chiqdi, buni bildirmaslik uchun zo'r bilan yo'talib qo'ydi. – Aytganingday bo'ladi, hamma gaplaringni yetkazaman.

– Uni juda hurmat qilishimni aytib qo'y. U katta ovchi, ham

yaxshi odam. Men uni hammavaqt hurmat qilganman.

Yana jimib qolishdi.

Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!

Keyin Emrayin nimadir dedi, Kirisk uning so'zini aniqlash olmasdi. O'rxon bobo unga javoban dedi:

– Yo'q, baribir, kutolmayman. Ko'rmayapsanmi, madorim qolmasdi. Yaxshi it o'ligini ko'rsatmas, deganlar. Men anoyi odam emasman! Buni o'zim bilaman. Tushimda doim Suv parisini ko'rardim. Sening bunga aqling yetmaydi... Men o'shaning makoniga ketishni xohlayman...

Ular yana allanimalar haqida gaplashishdi. Kirisk suv ruhi – ko'k sichqonni chaqira-chaqira uxlab qoldi: *Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!*

Bolaning oxirgi eshitgani Emrayinning gapi bo'ldi. U O'rxon boboga yaqinroq surilib, bunday dedi:

– Esingdami, atkichx, bir yili savdogarlar bug'ular qo'shilgan chanalar-da kelishib, boltalar va har xil buyumlarni mo'ynaga almashtirib ketishardi. Anovi barzangi, malla savdogar aytgandi, allaqaysi olis bir yurtida ulug' odam bor ekan, dengizda piyoda yurarkan. Shunday odamlar ham bor-a, bu dunyoda...

– Demak, o'sha odam juda ulug' odam ekan, ulug'larning ham ulug'i ekan, – javob berdi O'rxon bobo. – Bizning eng ulug' odamimiz esa – Suv parisi...

Kirisk uxlab qolgan, ammo uyqusidayam allaqanday uzuq-yuluq gaplar shuuriga yetib borardi:

– Shoshma, ota, biroz o'ylab ko'r...

– Bo'ldi. Endi yoshimni yashab bo'ldim... Yo'limdan qaytarma. Madorim qolmasdi, chiday olmayman...

– Shunday qorong'ida-ya...

– Baribir emasmi?...

– Senga aytadigan gaplarim bor hali...

– Gap hech qachon tugamaydi. Bizlardan keyin ham tugamaydi.

– Shunday qorong'ida-ya.

– Yo'limni to'sma. Ilojim yo'q, majolim quriyapti. Kuchim borida o'zim...

– Shunday zulmatda-ya...

– Sizlar bardosh qilinglar, bochkachaning tagida oz-moz suv

qolgan... Kimningdir katta, g'adir-budur va yapaloq kafti qaltiragancha bolaning boshini asta siypadi. Kirisk mudroq ichida bo'lsayam bu O'rxon boboning qo'li ekanligini sezdi. Bu iliq va og'ir kaft ancha vaqtgacha uning boshida turib qoldi, chol kafti bilan bolani balo-qazolardan himoya qilmoqchiday, bolaning boshini so'nggi marta eslab qolmoqchiday edi.

***

Kirisk tushida dengiz yuzasidan odimlab ketayotgan emish. Yer bor deb o'ylagan tarafga borayotganmish, o'sha yerda miriqib suv ichaman, deb borayotganmish. Suv yuzida yiqilmay, cho'kmay odim otib ketayotganmish. Tevarak-atrofdagi g'aroyib va g'alati manzaralar bor edi. Qayoqqa qaramasin, ko'z yetguncha tip-tiniq, yaraqlagan dengiz yastanib yotardi. Dengiz va dengiz suvidan boshqa hech vaqo yo'q edi. Faqat dengiz va faqat suv bor edi. Bola suv yuzida xuddi yer yuzida yurgandek yurib borardi. Quyosh nurlari tushgan hamma yerda, hamma tomonda to'lqinlar ravon edi. To'lqinlar qayerdan paydo bo'lib, qayoqqa ketayotganini bilib bo'lmadi.

U dengiz ustidan yolg'iz o'zi yurib borardi. Dastlab unga O'rxon bobo, Emrayin va Milxunlarning oldiga tushib, qanday bo'lsin tezroq suvi bor yerni topib va ularni ham chaqirish uchun zir yugurib yurganday tuyuldi. Ammo keyin bu yerda yolg'iz bir o'zi qolganligini fahmladi. U qichqirar, odamlarning otini aytib chaqirar, lekin hech kim ovoz bermasdi. Na biron jon, na biron tovush va na biron sharpa bor, edi... Sheriklari qayoqqa g'oyib bo'lganini bilmasdi. Bundan bola dahshatga tushdi. Ovozi chiqmay qoldi. Hech qayoqda, hech joyda yer ko'rinmasdi. U nafasi og'ziga tiqilib, holdan toygunicha dengiz ustidan yugurib ketdi. Ammo u hech qayoqqa jilolmay, bir joyning o'zida turib qolgandi. Toqatsizlanib, ichi yonib, nuqul suv ichgisi kelaverardi. Shunda u tepasidan uchib o'tayotgan qushni ko'rib qoldi. Bu Luvr o'rdak edi. O'rdak qichqirib uya qurish uchun joy axtarib, dengiz uzra uchib yurardi. Ammo hech qayerda bir parcha quruq yer topa olmasdi. Chor atrofdagi hadsiz-hududsiz to'lqinlar shovullardi. Luvr o'rdak zorlanib, nola qilar va betoqat bo'lardi.

– O'rdakjon! – dedi unga Kirisk. – Yer qayerda? Qaysi tomonda? Suv ichgim kelyapti!

– Olamda yerning o‘zi yo‘q, hech qayerda yo‘q! – javob berdi Luvr o‘rdak. – Atrofda to‘lqinlar bor, xolos.

– Qolgan odamlar qayoqda? – bola g‘oyib bo‘lgan odamlarni so‘radi.

– Odamlar yo‘q, ularni izlab ovora bo‘lmay qo‘ya qol. Ular hech yerda yo‘q! – deb javob qaytardi Luvr o‘rdak.

Kiriskni ta‘riflab bo‘lmaydigan dahshatli yolg‘izlik va qayg‘u-alam tuyg‘usi chulg‘ab oldi. U bu joydan boshi oqqan tarafga qochib ketgisi kelar, biroq boradigan joyning o‘zi yo‘q edi, hamma tomonini faqat suv va to‘lqinlar o‘rab olgan edi. O‘rdak qora nuqtaga aylanib, tobora uzoqlasha bordi.

– O‘rdakjon, meni o‘zing bilan olib ket, yolg‘iz qoldirma! Suv ichgim kelyapti axir! – yolvorardi bola.

Ammo o‘rdak ovoz bermasdi, u hali dunyoga kelmagan yerni qidira-qidira, butunlay ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Quyosh bo‘lsa charaqlab, ko‘zni qamashtirardi.

Kirisk ko‘zlarida yosh bilan uyg‘ondi, u hamon entikib yig‘lar, najotsiz g‘am-alam va qo‘rquv uni yelkasidan bosib turardi. U yoshli ko‘zlarini asta ochib, tush ko‘rganligini fahmladi. Qayiq suvda ohista chayqalib turardi. Kulrang tus olib borayotgan g‘ira-shira tuman borliqni burkab, qurshab olgandi. Demak, tun o‘tibdi, tong yaqinlashyapti. U qimirlab qo‘ydi.

– Atkichx, suv ichgim kelyapti, men tush ko‘rdim, – pichirladi u ko‘lini O‘rxon bobo tomon uzatib. Ammo qo‘liga hech narsa ilinmadi. Qayiq quyrug‘idagi O‘rxonning joyi bo‘mbo‘sh edi.

– Atkichx! – chaqirdi Kirisk. Hech kim javob bermadi. Bola boshini ko‘tarib tipirchiladi.

– Atkichx, atkichx, qayerdasan?

– Qichqirma! – bir surilib bolaga yaqinlashdi Emrayin. U o‘g‘lini quchoqlab, mahkam bag‘riga bosdi. – Qichqirma, atkichxing yo‘q endi! Chaqirma uni! U Suv parisi makoniga ketdi.

Ammo Kirisk quloq solmadi:

– Qani mening atkichxim? Qani? Qani mening atkichxim?

– Bo‘ldi, yig‘lama. Tinchlan, Kirisk, u endi yo‘q, – ota bolasini ovutishga tutindi. – Sen faqat yig‘lama. U o‘g‘lingga suv ber, deb menga tayinladi. Ozgina suvimiz bor hali. Yig‘ini bas qilsang, suv beraman, ichib olasan. Yig‘lamasang bo‘lgani. Qa-

rab turgin, hademay tuman tarqaladi, ana shunda ko'rasan...

Kirisk yulqinib, otasining quchog'idan otilib chiqishga talpinardi. Uning harakatlaridan qayiq chayqaldi. Emrayin nima qilishini bilmasdi.

– Mana, hozir bu yerdan ketamiz. Mana, qara, suzyapmiz. Ey, Milxun, tur o'rningdan, tur. Senga aytyapman! Qani ketdik!

Milxun eshkak esha boshladi. Qayiq suvda ohista sirpan-ganday suzib ketdi. Ular yorug' olamni hamon oppoq sutdek qoplab olgan tuman uzra yana tayinsiz tarafga maqsadsiz suzib ketishdi.

Yangi tunni ular shunday qarshi olishdi. Endi qayiqda uch kishi qoldi.

Ko'k sichqoncha, suvingdan ber!

Kirisk biroz o'ziga kelganidan so'ng Emrayin eshkaklar yoniga o'tib oldi, ular to'rt eshkak bilan yana o'sha tayinsiz tomonga maqsadsiz suzib ketishdi. Endi qayiq to'rt eshkakning ta'sirida tezroq suza boshladi.

Kirisk bo'lsa, O'rxon boboning g'oyib bo'lganligidan larza-ga tushib, kemanding quyrug'ida g'aribona mung'ayib o'tirgan-cha hamon entikib-xo'rsinib yig'lar edi. Otasi bilan Milxun ham nihoyatda ezilib ketishgandi. Ular na o'zlariga, na Kiriskka biror ko'mak bera olishardi. O'ylab topganlari eshkak eshish bo'ldi. Ishqilib, qayiq yurib tursa bo'lgani. Oppoq tuman ichida ularning basharalari qorayib ko'rinardi. Hammalari daf qilib bo'lmay-digan shafqatsiz ofat – tashnalikka hamda ochlikka mahkum etilgandilar.

Ular jim, churq etmay borishardi. Gapirishga qo'rqishardi ham. Faqat birozdan so'ng Milxun eshkakni tashladi.

– Suvni bo'! – dedi u Emrayinga g'amgin boqib.

Emrayin bochkachaga yopishib olib, har bir odamga cho'-michning tubida bir necha qultumdan sirqitib suv quydi. Suvdan noxush qo'lansa hid kelar, ta'mi buzilgandi. Ammo shu ham juda oz qolibdi. Yana ko'pi bilan uch-to'rt marta ichishga yetardi, xolos. Hech kim suvga qonmadi, suv ichib hech kimning ruhi yengillashmadi ham.

Yana og'ir, aqlni ozdiruvchi kutish onlari boshlandi: ob-havo o'zgaradimi yoki yo'qmi? Endi hech kimda hech qanday umidbaxsh taxminlar qolmagandi. Ular majolsizlanib, holdan

toyib, beixtiyor loqayd bo'lib qoldilar. Tahlikali tuman ichida qayiqda maqsadsiz aylanib, itoat bilan o'z qismatlarini kutishardi. Taqdirga tan berishdan o'zga chora qolmagandi. Tuman odamlarni ezib, irodalarini bo'shashtirib qo'ygandi. Faqat bir gal Milxun qattiq so'kinib, nafrat to'la titroq ovoz bilan g'o'ldiradi:

– Tuman chekinsa, o'limimga ham rozi bo'lardim! O'zimni suvga tashlardim. Yorug' olamning bir chetini ko'rsam bo'ldiydi!

Emrayin indamadi, hatto o'girilib ham qaramadi. Nima ham deya olardi? Endi u qayiqda qolganlarning yoshi ulug'i edi-da. Indamay o'tirishdan boshqa iloj qolmagandi. Qayoqqa ham suzishardi!

Vaqt o'tib borardi. Qayiq o'zidan o'zi to'xtab, goh muallaq turib qolar, goh yana joyidan qo'zg'alardi.

Soat o'tgan sari o'lim xavfi orta borardi – qonmagan tashnalik yoniga jon-tanni yemiruvchi shafqatsiz ochlik ham qo'shildi. Darmonlari qurib, majolsizlanib borishardi.

Kirisk ko'zlari qisilib, kemanding quyrug'ida yotardi. Boshi aylanib, ko'ngli aynirdi, och qorinda og'riq turib, nafas olishi mushkullashardi. Tobora tashnaligi oshib, judayam suv ichgisi kelaverdi.

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Bola suvga qondiradigan ko'k sichqonchani yalinib-yolvorib chaqirar ekan, endi hamma narsani unutishga urinar, Olapar-ning etagidagi uzoq-uzoqlarda qolgan va endi ertakka aylangan hayotini eslab, najot kutardi.

«*Ko'k sichqoncha, suv bergin!*» – deb shivirlardi u boshi aylanib. O't-o'larga chulg'angan tepalikda o'ynab, xuddi g'o'ladek pastga dumalab tushganlarida ham boshi shunday aylanishini ko'z oldiga keltirdi. Eh, juda qiziq, ajoyib o'yin edi-da. Bu o'yinda Kirisk hammadan abjir va chidamli bo'lib chiqardi. Tik tepalikka chopib chiqasan-da, u yerdan yonbag'irlab pastga qo'yib yuborilgan po'stloqsiz g'o'ladek, aylanib dumalaysan. Qo'llaringni ikki yoningga mahkam qapishtirib olasan. Joyingdan qo'zg'alish uchun avval o'zingga-o'zing ko'mak berasan. Bir, ikki, uch marta o'mbaloq oshganingdan so'ng u yog'iga yumalab ketaverasan, o'zingni to'xtatib qololmaysan. Mazza qilganingdan rosa xaxolab kulasan, osmon esa goh u, goh bu

chekkasi bilan to'ntariladi, bulutlar aylanib, ko'z o'ngingdan lip-lip o'tadi, daraxtlar aylanib ag'anaydi, hamma narsa oyog'i osmondan bo'lib ketadi, ko'kdagi quyoshning esa kulaverib ichagi uziladi. Bolalarning shovqini, qiyqiriqlarini aytmay sizmi! Pastga qarab shitob bilan yumalab tushaverasan, tushaverasan, shunda ortingdan yugurib kelayotgan bolalarning goh cho'ziq yuzlari, goh bukilgan oyoqlari ko'z oldingdan lip-lip o'taveradi, nihoyat, to'xtab qolasan. Eh! Shunda quloqlaring shang'illab ketadi. Shundan so'ng eng qiziq, eng nozik joyi keladi. Bir, ikki, uch deyilganda o'rningdan sakrab turib olib, boshing gir-gir aylanishiga qaramay, yiqilib tushmasliging kerak. Odatda birinchi marta hammayam yiqiladi. Ana kulgi-yu mana kulgi! Hamma kuladi, o'zing ham kulasan. Oyoqda mahkam turmoqchi bo'lasan-u oyog'ing ostidagi yer ag'darilib ketayotgandek bo'ladi. Kirisk esa yiqilmasdi. Oyoqda mustahkam turib olardi. Shunga intilardi. Axir, Muzluk doim shu yerda bo'lardi-da! Uning oldida bo'sh-bayov bolaga o'xshab yiqilishni o'ziga ep ko'rmasdi.

Ayniqsa, Muzluk bilan tepalikdan kim o'zarga dumalashganida rosa huzur qilishardi, rosa kulishardi. Qizlar ham tepadan dumalayverardi. Faqat ular qo'rqqoq bo'lishadi, kokillari doim biror narsaga ilashib qoladi. Ammo bu hisob emas. Bunaqa quvnoq o'yinda, albatta, biror joying lat yeyishi turgan gap.

Muzluk bilan ular pastga dumalaganlarida, Kirisk bildirmay tirsaklarini ataylab keng yozardi-da, undan o'zib ketmaslik uchun to'xtab qolardi. Ular atrofdagilarning qichqirishlari va xaxolab kulishlarini eshitib, bir vaqtning o'zida pastga dumalab tushishar va «uch», deb sanalguncha baravar sakrab oyoqqa turib olishardi. Shunda Muzlukka oyoqda mahkam turib olishga yordam berish, qizni suyab qolish nechog'liq zavqli ekanligini hech kim fahmlamasdi. Ular bir-birlariga madad berib, beixtiyor quchoqlashib olishardi. Muzluk xursandligidan rosa kular, uning kulgidan cho'chchaygan lablari bolaning ham kulgusini qistatardi; Kirisk ushlab qolsin deb Muzluk hamisha shunday qilar, o'zini go'yo yiqilib ketayotgandek qilib ko'rsatar, Kirisk bo'lsa uni ushlab qolib, quchoqlab, oyoqda mahkam turib olishiga ko'maklashardi. Ana shunda ular allaqanday sirli masrurlik va hurkak bir muhabbat onlarini boshdan kechirayotganliklarini hech kim bilmasdi. Qizchanning yupqa ko'ylakchasi ostida yuragi

dukurlab urar, ularning badanlari dam-badam bir-birlariga tegib ketar va Kirisk qizning endigina tug'ilib kelayotgan va taranglashgan siynalariga qo'li tegib ketganini, shunda qizcha titrab, tezgina uning pinjiga kirib olganini, boshi aylanib ketganidan xumor ko'zlari sirli bir chaqnaganini sezib qolardi. Butun olam – yer va osmondagi jamiki narsalar – ular bilan birga qo'shilib aylanar, tinimsiz kulgi-yu baxtiyorliklariga, cheksiz quvonchga to'lar edi. Bu naqadar ajoyib saodat ekanligini hech kim xayoliga keltirmasdi!

Faqat bir gal buni o'zidan biroz kattaroq, yomon ko'rib yuradigan qabiladoshi sezib qoldi va u ahmoq boshi aylanganidan go'yo o'zini oyoqda tutib tura olmayotganday yopirilib kelib Muzlukka yopishmoqchi bo'ldi. Muzluk chap bergancha undan o'zini olib ochar, u bo'lsa boshi aylanib o'zini yiqilayotgan qilib ko'rsatib, qizning izidan yana yetib olar va uning ustiga o'zini tashlamoqchi bo'lardi. Kirisk u bilan mushtlashib qoldi. U bola gavdaliroq bo'lganidan bir necha bor Kiriskni urib yiqitdi. Lekin har holda kurash durang bilan tugadi – Kirisk bo'sh kelmadi va qiz bolaning himoya qilishiga ham ruxsat bermadi. Lekin bu voqea boshqa takrorlanmadi...

Ular o'ynab-o'ynab, terga botib, qizib-yonib, ariqdan suv ichgani yugurib ketishardi. Naqadar masrur lahzalar edi!

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Oh, ko'k sichqoncha, suv bergin!

Anhor sal nariroqdan o'tardi. U o'rmondan oqib kelib, bolalar o'ynaydigan joydan chiqardi. Buloq suvi toshdan toshga urilib oqib, moviy o'rmon salqinini o'zi bilan birga olib kelardi. Qalin o'sgan o't-o'lanlar sho'x jilg'a sohillarini ko'pchitib, bir-biriga yaqinlashtirib qo'yganday, eng yaqin va g'ovlab o'sgan o't-o'lanlarning egilib turgan shoxchalaridagi yaproqlari esa suv oqimida yulqinib turardi. Buloq suvi goh oftobda tovlanib, goh qovoq solib osilib turgan qirg'oq ostiga sho'ng'ib, goh o't-o'lanlarning va tol chiviqklarining orasiga yashirinib, hech narsani pisand qilmay, dengiz tomon tinim bilmay shoshilardi.

Bolalar bir zumda anhorgacha chopib borib, zum o'tmay, o't-o'lanlarni ikki tomonga surib tashlab, o'zlarini suvga tashlashardi. Qo'llarini yuvib, hovuchlab ichishga sabrlari ham chidamay, boshlarini engashtirib, yuzlarini bilqillayotgan, mayin

qitiqlayotgan suvga chayib, kiyiklar singari suv ichishardi. Eh, naqadar lazzatli damlar edi!

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Oh, ko'k sichqoncha, suv bergin!..

Ular suvga engashib, ariq bo'yida yotishardi. Yelkalari bir-biriga tegib, sho'x oqimga tutib turgan qo'llari, go'yo bir odamnikiday yaqinlashib, qo'shilib ketardi. Ular lablari bilan suvni ilib olgancha ichishar, og'izlarida qultillatib o'ynab, mazza qilib, to'yib-to'yib ichishardi. Ular bu yerdan aslo ketgilari kelmas, boshlarini top-toza suvdan ko'targilari kelmasdi. Tezoqar suvda ular o'zlarining xira akslarini tomosha qilishar: bir-birovlarining suvdagi kulgili, g'alati basharalariga nazar tashlab kulishardi.

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Oh, ko'k sichqoncha, suv bergin!

Muzluk shu yotishda buloqdan boshini ko'tarmay, qisiq ko'zlarining qiri bilan qarar, Kirisk ham xuddi unga shu tarzda quvlik bilan jilmayardi. Muzluk o'zidan chetlatgan bo'lib, uni yelkasi bilan turtar, u ham bo'sh kelmasdi. Shunda Muzluk og'ziga suv to'latib olib, uning yuziga purkardi. Kirisk ham xuddi shunday qilardi: og'ziga yana ham ko'proq suv olib, bor kuchi bilan Muzlukning yuziga puflab separdi. Tiyaqsiz sho'xlik va yugur-yugurlar shunday boshlanib ketardi. Ular suvda quvishib, bir-birlarini istaganlaricha shalabbo qilib, qiyqirib, xaxolashib jilg'ani boshiga ko'targanlaricha u yoqdan-bu yoqqa chopishardi...

Ko'k sichqoncha, suv bergin!

Shu yurish-turishlarini eslar ekan, endi u davrlarning hech qachon qaytib kelmasligini anglab Kirisk azoblanardi. Nafas olishi tobora qiyinlashar, tez-tez qorni sanchib og'rirdi. U og'riqdan tirishib, unsiz yig'lar ekan, hamon:

Ko'k sichqoncha, suv bergin! – deb yolverardi.

U shunday o'y-xayollar bilan o'zini chalg'itishga harakat qilardi. Atrofda hech narsa o'zgarmasdi. Oppoq tuman qatlami avvalgidek qilt etmay borliqni o'rab olgandi.

Ovchilar, har biri o'z o'rnida, qayiqda chalajon bo'lib, cho'zilib yotishardi. Ularni oldinda nima kutayotgani avvalgidek noma'lum edi. Shunda birdan qayiq kuchli chayqaldi va Kirisk otasining qo'rqinchli xitobini eshitdi:

– Milxun! Milxun! Nima qilyapsan? To'xta!

Kirisk boshini ko'tarib, hang-mang bo'lib qoldi. Milxun qayiqning chetidan engashib, dengiz suvini cho'michlab olib ichardi.

– Bas qil! – unga tashlandi Emrayin cho'michni tortib olmoqchi bo'lib. Lekin Milxun xezlanib, tahdid qildi:

– Yaqinlashma, Soqol! O'ldiraman!

U og'izga olib bo'lmaydigan bu achchiq namakob suvni ichar, ko'kragi va yenglari suvga botib, kiyimlari jiqqa ho'l bo'lib ketgan, tomog'iga tiqilib qolsayam o'zini zo'rlab, titroq qo'llari bilan cho'michdan og'zini olmay ichar edi. Yuzlarining tuklari hayvonlarnikiga o'xshab tikkayib ketgandi.

Keyin u ichib-ichib cho'michni qayiqning ostiga tashlab, chalqancha yotib oldi. U xirillab, bazo'r nafas olardi. U shu ahvolda yotar va hech kim unga hech qanday yordam bera olmasdi. Kirisk qo'rqib ketganidan g'ujanak bo'lib yotib oldi, tashnaligi battar ortib, qorni burab og'riy boshlaganini sezdi. Boshi quyi solingan Emrayin yana eshkakni qo'liga olib, tuman-da qayiqni ohista allaqayoqqa jildirib ketdi. Uning boshqa iloji ham yo'q edi.

Milxun goh tinchib qolar, goh yana talvasaga tushib titrar, xirillar, chanqoqlik xurujidan tamom bo'layotgan edi. Biroq oradan ma'lum vaqt o'tgandan so'ng yana boshini ko'tardi:

– Yonyapman, ichim yonyapti! – deb u kiyimining yoqasini yirta boshladi.

– Ayt, nima qilaylik? Qanday yordam beraylik? Anavinda hali bor, – Emrayin bochkachaga imo qildi. – Ozgina quyib beraymi?

– Yo'q, – rad qildi Milxun. – Endi hojati yo'q. Tungacha sabr qilib, keyin rahmatli atkichximiz orqasidan... Ammo sabrim chidamadi. Mayli. Yaxshiki, boshqa nojo'ya ish qilib qo'ymadim. Suvning borini ichib qo'yganimdan nima foyda bor edi. Paymonam to'lganga o'xshaydi. Endi men ham ketaman. Bas, hammasi tamom. O'zim, kuchim borida...

Kimsasiz dengiz o'rtasida, na boshi, na oxiri tayinsiz, na qachon halok qilishi tayinsiz tuman ichida o'zini asta-sekin o'limga mahkum etgan odamning so'zlarini eshitish dahshatli edi. Emrayin do'sti va inisi Milxunni bir navi tinchlantirmoqchi, nimadir demoqchi bo'ldi-yu, ammo Milxun eshitishni istamas edi. U oshiqardi, o'z azoblariga bir yo'la chek qo'yishga intilardi.

– Sen, Emrayin, gapirib ovora bo'lma, bo'lar ish bo'ldi! – Milxun telbalardek g'udurladi:

– O'zim, o'zim ketaman. Sizlar, ota-bola bilganingizni qilinglar. Shunisi tuzuk. Bu ishim uchun kechiringlar. Sizlar ota-bola, qolinglar, hali ozgina suv bor... Men hozir oshib o'taman.

– Milxun shu so'zlarni aytib, o'rnidan turdi, qayiqning chekkasini ushlab engashdi. Gandiraklab, bor kuchini jamlar ekan, Milxun Emrayinga yer ostidan qarab dedi:

– Menga xalaqit berma, Soqol! Shunisi tuzuk. Menga xalaqit berma. Yaxshi qolinglar. Ehtimol, qirg'oqqa yetib olarsiz. Men esa hozir... Sen qayiqni darrov haydab ket. Darrov, tushundingmi? Kutib o'tirma. Yaqinlashsang, ag'darib yuboraman. Endi hayda. Soqol, tezroq hayda. Eshityapsanmi, yo'qsa ag'darib yuboraman..

Emrayin uchun Milxunning do'qlari va yolvorishlariga bo'ysunishdan boshqa iloj qolmagandi. Qayiq sassiz tuman va sassiz suvni kesib, to'g'riga suzib ketdi. Kiriskning yuragi qaqshab, yig'lab yubordi:

– Aki-Milxun! Aki-Milxun! Unday qilma!

Xuddi shu daqiqada Milxun qayiqdan dadil o'zini tashladi. Qayiq qiyshayib qalqib ketdi va yana o'z holiga keldi.

– Nariroq! Nariroq ketinglar! – baqirdi Milxun muzdek suvda shaloplar ekan.

Tuman darhol uni ko'zdan yashirdi. Hamma yoq jimib qoldi, keyin sukunatda suvga g'arq bo'layotgan odamning yangroq ovozi, so'nggi xitobi eshitildi. Shunda Emrayin o'zini tutolmadi.

– Milxun! Milxun! – xitob qildi u va ho'ngrab, qayiqni orqaga burdi. Ular darrov orqaga qaytishdi, ammo allaqachon Milxun g'oyib bo'lgandi. Suv yuzasi go'yo hech narsa yuz bermagandek bo'm-bo'sh va osoyishta edi. Odam cho'kkan joy qayerdaligini aniqlash mushkul edi.

Shundan keyin ular hech qayoqqa bormasdan, kuni bilan shu yerda qayiqda suzib borishardi. Ularning ikkalasi ham falokatdan qayg'u-hasratga to'lib yig'lashardi. Kirisk otasining yig'lashini umrida birinchi marta ko'rishi edi. Otasi sira bunday ahvolga tushmagandi.

– Ana endi yolg'iz o'zimiz qoldik, – pichirladi Emrayin, soqoliga tushgan ko'z yoshlarini artib, o'zini qo'yarga joy topmay, – Milxun, eh, qadrdonim Milxunim! – shivirlardi u hiqillab.

Kun tugab bormoqda edi. Ularga shunday tuyuldi. Agar qayerdadir quyosh bo'lsa, agar u osmon uzra, dengizlar, tumanlar uzra suzib yurgan bo'lsa, demak, hozir u o'z yotog'iga xotirjam bosh qo'yayotgan bo'lsa kerak. G'ira-shira qorong'ilik asta-sekin zulmatga aylanib borayotgan qalin tuman ichida esa dengizda bedarak yo'qolgan yolg'iz bir qayiq aylanib yurar, unda endi faqat ikki kishi: ota-yu bola qolgan edilar.

Bundan oldin, kech tushmasdan sal avval, Emrayin nihoyat suv ichish payti bo'ldi, degan qarorga kelgandi. Kirisk buni zoriqib kutayotganligi, o'zini tiyib, lom-mim demay, tashnalik va ochlikka nechog'liq bardosh berayotganligi sezilib turar edi. Milxunning halokatidan keyin suv ham eslaridan chiqqan edi. Lekin asta-sekin tashnalik yana kuchini ko'rsata boshladi, endi hozirgi tashnalikka boyagi unutilgan tashnalik ham qo'shilib ayovsiz azob berardi.

Emrayin biror tomchini ham behuda to'kib yubormaslik uchun juda ehtiyotlik bilan aynigan suvni avval Kiriskka sirqitib quydi. Bola cho'michga yopishib, telbalardek bir zunda o'z ulushini yutib bo'ldi. Keyin Emrayin o'zi uchun suv quyarkan, endi suv bochkachaning tubidagina qolganligini ko'rdi. Otasi-ning qo'lidagi bochkachaning egilishiga qarab. Kirisk ham buni fahmladi. Emrayin shunday bo'lishi lozimligini avvaldan bilgan bo'lsa ham hayron qolib, rangi quv o'chdi. Endi Emrayin o'z ulushini ichishga shoshilmadi. U qo'qqisdan miyasiga urgan fikrdan larzaga kelib, cho'michni ushlagancha o'ylanib qoldi. Chanqoqni bosish bu fikr oldida hech gap bo'lmay qoldi.

– Ma, ushlab tur, – bunday qilishga hojat bo'lmasa-da, u cho'michni o'g'liga uzatdi. Bola uchun suvli cho'michni qo'lda ushlab, uni ichishga botinolmaslik – ayni qiynoqning o'zi edi.

Emrayin qo'llarini bo'shatib, tiqinini mahkam o'rnatirtirdi-da, deyarli bo'sh bochkachani o'z joyiga qo'yib qo'ydi.

– Ich, – dedi u o'g'liga.

– Sen-chi? – hayron bo'ldi Kirisk.

– Men keyin ichaman. Hech narsani o'ylama, ichaver, – dedi xotirjamlik bilan otasi.

Kirisk darhol yana sassiq suvning bu qultumini ham yutdi. Chanqog'i unchalik bosilmagan bo'lsa-da, har holda biroz tetiklandi.

– Xo'sh, qalay bo'ldi? – so'radi otasi.

– Biroz tuzuk, – minnatdor bo'lib shivirladi bola.

– Sen qo'rqma. Esingda tut, odam og'ziga hatto bir tomchi suv olmasa ham, ikki-uch kun yashay oladi. Qiyomat-qoyim bo'lsa ham qo'rqma.

– Sen shuning uchun ichmadingmi? – Kirisk uning gapini bo'ldi. Emrayin, bu savoldan o'zini yo'qotib qo'ydi. So'ng o'ylab turib, qisqa javob berdi:

– Ha...

– Odam ovqatsiz qancha yashay oladi? Biz qachondan beri ovqat yemayapmiz-ku?

– Suv bo'lsa bo'lgani. Lekin sen buni o'ylama. Ke, yaxshisi, picha suzaylik. Ikkalamiz gaplashib olishimiz kerak.

Emrayin eshkaklarni g'ijirlatdi va ular go'yo turgan joylarida gaplasha olmaydigandek tuman ichida dengizda asta-sekin suzib ketishdi. Ota o'zini bosib olishi zarur edi. Shunday qilsa, fikrlarini bir joyga to'plashi, muhim suhbatga tayyorlanishi osonroq ko'chadiganga o'xshardi. Shuni o'ylashi bilanoq a'zoyi badani muzlab ketardi. U o'zi eshkak eshibgina qolmay, o'g'liga ham eshkak yoniga o'tirishni buyurdi. Qayoqqadir suzishning hojati yo'qligidan, bolaning o'tirishidan ham hojat yo'q edi. Bola zilday va ancha katta bo'lgan dengiz eshkaklarini qiynalib eshar edi. U bitta eshkakni eplay olishi mumkin edi, ammo bir juft eshkakni aylantirish hali og'irlik qilardi. Ustiga-ustak, Emrayinning o'zi ham, bolasi ham ancha madordan qolgandi. Xuddi shuning uchun ham ota ishni tezlatishga majbur edi. Vaqt o'tib borar, vaqt tugab borardi.

Kirisk indamas, og'ir eshkaklarning birini bog'dan, birini tog'dan qilib aylantirar, ularga qaramasdi ham. Ammo Emrayin

bunga e'tibor bermas, uni boshqa narsa qiynardi. O'g'liga, mana shu mushfiq go'daklarcha nimjon, himoyasiz jussaga razm solarkan, yuragi qonga to'lganini hozirgina his etdi. Boshqa iloji bo'lmasa-da, gap boshlashga ham jazm qilolmasdi...

Tuman borgan sari quyuqlashib borar edi. Emrayin og'ir o'yga botib, hamon qayiq haydar, uning chindan ham vaqt-soati yaqinlashib qolgan edi. U o'ziga-o'zi qancha dalda bermasin, tabiatan qanchalik baquvvat bo'lmasin, baribir, tashnalik hamda ochlik uning sillasini quritib, yemirib borardi. U ko'ngilsiz gapni aytish uchun o'g'lini tayyorlashga ulgurishi, kuchdan ketib qolmasdan, irodasi hali o'z qo'lida ekanligida bolasiga shu gapni tushuntirib qo'yishi zarur edi.

O'rxon hamda Milxunlardan so'ng u ham qayiqni tark etishga majbur ekanligini sezib o'tirardi. O'g'lining hayotini saqlab qololmagan taqdirda ham, har holda, umrini salga bo'lsayam uzaytirishi mumkin edi. Bochkacha tubidagi suv qanchaga yetsa, o'g'lining umrini shunchaga uzaytirishning birdan bir iloji shu ekanligini Emrayin tushunardi.

Tuman shu bugun kechasimi yo ertaga tarqaladimi, taxmin qilolmas, mabodo ertami-kechmi ob-havo jo'nashib ketgan taqdirda ham o'g'lining holi ne kechadi, u dengizda yolg'iz o'zi qolib ketib, jon saqlab najot topa oladimi, yo'qmi – buni mutlaqo bilmasdi. Bu savolga javob yo'q edi. Agar dengizda havo ochilib ketgudek bo'lsa, oq tanli odamlarning katta qayig'i tasodifan uchrab qolarmikin, deb umid bog'lar edi. Ammo shunday bo'ladi, deb o'zini-o'zi ishontirishga har qancha urinsa-da, baribir, bu – umuman, amalga oshmaydigan umid edi. Aytishlaricha, oq tanli kishilar qirg'oqlardan ancha olislardagi okean orqali suzib o'tishib, shu suvlarda ahyon-ahyonda paydo bo'lib qolisharkan. O'zlarining qandaydir ishlari bilan allaqanday olis yurtlardan yana allaqanday olis yurtlarga suzib borishar ekan. Buni Emrayin bilardi. O'zi ular bilan hech qachon uchrashmagan bo'lsa-da, bu haqda bilimdon savdogarlardan eshitgandi. Ularning ba'zilari esa go'yoki oq tanlilarning tog'dek ulkan qayiqlarida suzishgan ham emishlar. Mo'jiza yuz berib, yo'llar to'qnashib, oq tanli odamlar okeandagi mo'jizagina o'yma qayiqni ko'rib qolsalar kosHKiydi! Buning amalga oshishiga deyarli umid qilib bo'lmasdi. Biroq shunday bo'lsa-da, umidsiz shayton degandek, birgina shu fikr

ularga tasalli berib turardi, xolos.

Emrayin o'g'lini tashlab ketishdan avval unga xuddi shu haqda gapirmoqchi edi. Kiriskni shu gapga ishontirish kerak, toki bola so'nggi nafasigacha, aql-hushdan ayrilmaguncha qayiqda qolsin. Agar suv tugab, ajali yetgudek bo'lsa, u qayiqda o'lsin, toki O'rxon oqsoqol, Milxun va endi shaylangan otasi kabi dengizga o'zini tashlashga majbur bo'lmasin. Boshqa yo'l qolmagandi. Shafqatsiz taqdirga tan berishdan boshqa iloji yo'q edi... Ammo o'n bir yashar bola quyuq tuman ichida, hadsiz-hududsiz dengizda butun olam bilan yuzma-yuz qolib, tashnalik va ochlikdan asta-sekin o'lib ketishini o'ylaganida Emrayinning yuragi orqasiga tortib ketardi. Mana shunisiga u aslo rozi bo'lolmas, hammadan ham shunisi ezib yuborardi. Shunda u: «O'g'limni yolg'iz qoldirib ketolmayman, u bilan birga o'lganim ma'qul», – degan fikrga ham borganligini payqab qolardi...

Tez orada hamma yoqni yana zim-ziyo zulmat qopladi. Tumanli tunning qop-qora zulmati dengizni yana qamrab oldi. Kunduzi tuman ichida biror yoqqa suzishdan ma'ni chiqmaganidek, tunda suzish bundan ham bema'niroq ish edi. Qayiq bir joyda ohista chayqalib turardi. Havo o'zgarishidan darak beruvchi hech qanday alomat ko'rinmasdi. Hayhotday huvullagan dengizdan boshqa hech narsa yo'q edi.

Ota-bola kechasi qayiqning tubida joylashib olib, bir-biriga mahkam yopishib yotishardi. Tashnalik va ochlikdan azob chekib, har biri endi nima bo'lishini o'ylardi...

Kirisk otasi bilan yonma-yon yotarkan, otasi shu kunlarda juda ozib, holdan toyganini, jussasi kichrayib, zaiflashib qolganligini sezdi. Faqat uning soqoli avvalgidek qattiq botardi.

Otasiga yopishib, unga achinib, ko'z yoshlarini tiyolmay hiqillab yotgan bola ilgari o'ziga ma'lum bo'lmagan azaliy farzandlik mehrini tuydi. U ana shu his-tuyg'ularni so'z bilan ifoda eta olmasdi – bular uning qalbiga, qon-qoniga, yurak tepishiga singib ketgandi. Avvallari Kirisk hamisha otasiga o'xshashligi bilan faxrlanar, unga taqlid qilar, otasidek bo'lishni ko'ngliga tugib qo'ygandi. Endi esa bola shuni anglab oldiki, otasi – uning o'zi, uning ibtidosi, o'zi esa otasining davomi ekan. Shu boisdan ham u azob chekar, otasiga xuddi o'ziga achin-gandek achinar edi. Shuning uchun ham u ko'k sichqonchani

chaqirib, o'ziga ham otasiga suv keltirib berishini o'tinib so'rardi:

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!

Chidab bo'lmaydigan darajadagi tashnalik azobi soat sari ortayotgan bo'lsa ham ota o'zi uchun suv tashvishini chekmasdi. Yurak-bag'ri yonib ichiga o't tushganday to'lg'anaverdi. Boshi g'uvullab, ko'zi tinib, endi u Milxunning so'nggi lahzalarda qanchalik azob chekkanini fahmladi. Biroq u bu haqda o'ylamasdi. Suvni o'ylashning, to'yib suv ichish istagining endi ma'nosi yo'q edi. Agar o'g'li bo'lmaganida, agar mana shu oxirgi zim-ziyo tunda pinjiga kirib olgan o'g'lini tashlab ketishga o'zini majbur etolganida edi, u allaqachon so'ngsiz uqubatlarga chek qo'ygan bo'lardi. Mayli, o'g'lining najot topishiga hech qanday umidi bo'lmas-da, har holda o'g'lining omon qolishi yo'lidagi oxirgi chora deb, uning umri oz bo'lsa-da, uzaysin deb, o'ziyam sezmagan holda shunga intilardi, uning oxirgi umidi, istagi va niyati shu edi. Xuddi shu maqsadda Emrayin qayiqni tezroq tark etishi zarur edi. Biroq yana o'g'lini deb bu ishga jazm etolmas, o'g'lini taqdir ixtiyoriga tashlab ketishga yuragi dov bermasdi. Imillash, ishni orqaga cho'zish esa undan ham xatarli edi. Negaki o'z-o'ziga dalda berishi uchun zarur bo'lgan so'nggi majoli ham qirqilib bormoqda edi.

Otasining umri tugab borardi...

Buni u o'g'liga qay yo'sinda, qanday so'zlar bilan tushuntirsa ekan? Sen tirik qolishing uchun tark etyapman seni, deb qanday ayta oladi?

— Ota! — birdan shivirladi Kirisk go'yo uning nimalarni o'ylab o'tirganini payqagandek va otasiga yana ham mahkamroq yopishib, ko'k sichqonchaga yolvordi:

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!

Emrayin tishini-tishiga bosib, alamdian ingrab yubordi-yu, ammo hech narsa deya olmadi. U fikran o'g'li bilan vidolashar, vidolashgan sari so'nggi qadamga jazm etishga qiynalardi. Uning boshidan kechirgan butun hayoti bugungi kechaga muqaddima ekanligini Emrayin endi anglab yetgan edi.

Nazarida, o'z umrini o'g'li orqali uzaytirish uchungina dun-

yoga kelgan va xuddi shu boisdan ham halok bo'layotgan edi. U o'g'li bilan unsiz vidolasharkan, shu haqda o'ylardi. Emrayin o'zi uchun shuni kashf etdiki, u so'nggi lahzalargacha umrini o'g'lida davom ettirish uchun yashapti. Agar u ilgari bu haqda o'ylamagan ekan, demak, o'ylashga sabab ham bo'lmagandir.

Avvallari ham shu fikr yashin kabi miyasidan lip etib o'tib qolardi. Hozir shu fikr bilan bog'liq bir voqea yodiga tushdi va bu fikrning ma'nisiga endi tushundi. O'shanda rahmatli Milxun va boshqa qabiladoshlari bilan birga o'rmonda azim bir daraxtni kesishayotgan edilar. Daraxt qulay boshladi, xuddi shu payt u tasodifan ulkan daraxt ag'darilayotgan tomonda turgan edi. Azamat daraxt yon-beridagi jamiki narsalarni bosib-yanchib ag'darilayotgan edi. Shunda hamma baravariga baqirib yubordi:

– Qoch!

Emrayin kutilmaganda o'zini yo'qotib qo'ydi, ammo endi kech edi: naq osmon-u falakdan qasir-qusur etib shovullagancha yam-yashil o'rmonning bir bo'lagini yuqoridan uzib olib ag'ana-yotgan daraxt asta-sekin naq uning ustiga yopirilib tushayotganini ko'rdi. U shu damda ham faqat birgina narsa – farzandi Kiriskni o'ylardi. Bolasi o'sha kezlari hali norasida, peshonasiga bitgan yolg'iz farzandi edi. Qizi Psulk hali dunyoga kelmagan edi, u shu lahzada ham shubhasiz o'lim ostonasida faqat birgina narsani, o'zidan keyin olamda qoladigan farzandi Kirisk ekanini o'yladi. Boshqa narsalar to'g'risida o'ylashga ulgurmadi ham. Daraxt yaprog'i chang-to'zon ko'tarib uning yonginasida dahshat solib quladi. Shunda hamma yengil tortib, qiyqirib yubordi. Emrayinning hech yeri shikastlanmay omon qolgan edi.

Hozir Emrayin shu voqeani eslab, o'g'lining dunyoga keli-shi tufayli ham o'zining shunday odam bo'lib yetishganini, hayotidagi eng ezgu va eng kuchli tuyg'u xuddi shu otalik tuyg'usi ekanligini angladi. Buning uchun u farzandlaridan va, avvalo, Kiriskdan minnatdor edi. Emrayin Kiriskka xuddi shu haqda so'zlab bermoqchi edi, lekin o'g'lini bezovta qilgisi kelmadi.

Busiz ham bolaning ahvoli og'ir edi...

Otasining umri oxirlab qolgan edi...

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!..

Ko'k sichqoncha, bizga suv bergin!..

Otaning umri oxirlab qolgan edi.

Uning ko'zi qiymayotgan yana bir-ikki totli xotiralari qolgan edi, u bulardan umidini uzolmasdi. Garchi vaqt siquvga olayotgan bo'lsa-da, shularni yodiga tushirmasdan turib ajal quchog'iga o'zini tashlashi qiyin bo'ldi. Endi u doimo yodida saqlab yurgan xotiralari bilan vidolasharkan, qayiqni tark etish vaqti kelganligini unutmadi...

U xotiniga dastlabki kunlardanoq mehr qo'ygandi. Ajablanarlisi shunda ediki, xotini uyda o'tirib o'ylagan narsalarni u ham dengizga chiqqan paytda o'ylagan bo'lardi. Ular birga yashayotgan dastlabki kunlardanoq shunday edi, U dengizga chiqqan vaqtida o'ylagan narsalarni xotini ham o'ylagan bo'lib chiqar, xotinining nima haqda o'ylaganini esa u ham bilardi... Olisdan bir-birlarining fikrlaridan bunday xabardorlikni ular sir tutishar, bu boshqalarga sir bo'lgan yaqinlik baxti edi.

Kirisk hali tug'ilmagan, ammo gumonining dastlabki alomatlari ko'rinib qolgandi. Bu alomatlar tasdiqlanishi ham, tasdiqlanmasligi ham mumkin edi. Emrayin dengizdan qaytib kelgan zahotiyoy xotinidan:

– O'g'il bo'ladimi? – deb so'radi.

– Sekinroq, kinrlar eshitib qolishadi! – dedi qo'rqib ketgan xotini va shu zahotiyoy ko'zlari xushbaxtlikdan porladi. – Qayoqdan bila qolding?

– O'zing bugun shuni o'ylagansan. O'g'il bo'lishini judayam xohlaysan, to'g'rimi?

– O'zing-chi?

– Sen nimani o'ylagan bo'lsang, men ham shuni o'ylashimni yaxshi bilasan-ku! Men ham xuddi shuni o'ylovdim.

– Sen shuni o'ylaganing uchun men ham shu haqda o'ylaganman, o'zing ham o'g'il bo'lishini judayam xohlaysan-ku, to'g'rimi?...

Shunday bo'ldi. O'ylaganlari to'g'ri chiqdi... Kirisk hali tug'ilmagandi, biroq xotinining oy-kuni yaqinlashib qolgan edi. Yaqin orada xotinining ko'zi yorib qolishi mumkin edi. O'sha kunlari xotini uning eskirib, ming yamoq bo'lib ketgan charm sholvorini kiyib yurardi. «Sen ovga ketganingda, – derdi u, – erkak ruhi doim uyda bo'lsin deb shunday qilyapman, yo'qsa, yangi mehmon yaxshi o'smay qoladi». O'sha kezlari eski charm sholvorini kiyib yurgan xotini uning ko'ziga juda chiroyli va juda

jozibali ko‘rinardi. Dunyoda eng chiroyli va eng jozibali ayol edi, uning nazarida.

Ularni ota-ona qiladigan odam farzand edi-da. Farzandni o‘ylashib yurgan kunlari ajoyib, tashvishli hamda masrur kunlar edi!

Nihoyat Kirisk tug‘ildi...

Endi shu farzandi bilan, unga aloqador jamiki narsalar bilan vidolashuv payti keldi.

Yana esladi: Kirisk katta bo‘lib qolganida, bir kuni onasi-ning jahli chiqib, «Sen yo‘qligingda bunchalik qiynalmasdim», dedi.

Bola juda xafa bo‘lib ketdi.

Otasi dengizdan qaytib kelganida:

– Men tug‘ilmaganimda qayerdaydim? – deb so‘radi u xarxasha qilib. Rosa kulgi bo‘ldi... Er-xotin indashmasdi-yu, faqat ko‘zlari kulib turardi. Ayniqsa, Emrayin javob berolmaganidan, nima qilishni bilmay dovdirab qolganidan, bola yo‘qligida qayerda ekanligini tushuntirib berolmaganidan xotini mazza qilib kulardi.

Endi esa ota o‘g‘liga: hali olamga kelmaganingda sen menda, mening qonimda, belimda eding, shu qon belimdan onangga oqib o‘tdi va sen menga o‘xshash bo‘lib dunyoga kelding va hozir g‘oyib bo‘larkanman, senda qolaman, bolalaringning bolalarida qayta-qayta tug‘ilaman, deb aytib bergan bo‘larmidi...

Ha, u shunday degan bo‘lardi, o‘limi oldidan xuddi shuni aytib ketsa, baxtiyor bo‘lardi. Ammo endi hammasi tugayotgandi. Uning urug‘i dunyoda qolmayotgandi. Farzandining ko‘pi bilan yana bir-ikki kunlik (bundan ortiq emas), umri qolganligini ota yaxshi bilardi. Uning nazarida, eng dahshatli falokat va eng dahshatli baxtsizlik xuddi shunda edi – o‘g‘lini deb qayiqni tark etishida emas...

Emrayin pirovardida: «Umringning qolgan kunlari O‘rxon bobo va aki-Milxunlarni minnatdor bo‘lib yodga olib turgin», deb o‘g‘liga tayinlagisi ham kelardi. Endi bu odamlar yo‘q, birorta odam ularni eslaydimi-yo‘qmi – ularga buning endi farqi yo‘q, ammo sen o‘zing uchun ularni dilingda saqlashing lozim. Hatto o‘lim oldidagi so‘nggi daqiqalarda ham o‘zing uchun ularni dilingda saqlashing kerak. O‘layotganingda ham yana shu

odamlarni o'zing uchun yodlab o'lish kerak.

Ammo o'ylab-o'ylab, nihoyat, «bularga ehtimol, o'g'limning aqli yetar», degan qarorga keldi...

* * *

Kirisk uyg'onganida, o'tgan tunlardagiga ko'ra uncha sovqotmay uxlaganini sezdi. Ustiga otasining kamzuli yopib qo'yilgandi. Bola ko'zini ochib, boshini ko'tardi – qayiqda otasi yo'q edi. U qayiqni ko'zdan kechirib, birdan seskanib tushdi-da, dahshat bilan o'kirib yig'lab yubordi, tumanli dengizning kimsasiz sahrosini alamli qayg'uga to'ldirdi. Uning umidsizlik va dard-alamga to'la faryodi uzoq vaqtgacha tinmadi. U holdan toyguncha rosa yig'ladi, keyin xirillab, qayiq tubiga yiqildi va boshini qayiq devoriga ura boshladi. Bu faryod uning otalar oldidagi qarzi, uning mehr-muhabbati, uning qayg'usi va marsiyasi edi.

Bola qayiqning tubida boshini ko'tarmay, ko'zlarini ochmay yotardi. Endi uning uchun umidvor bo'ladigan hech narsa qolmagan, o'zini qo'yarga ham joy topolmasdi. Atrofni avvalgidek g'ira-shira tuman qoplab olgan va faqat bu gal dengiz qayiqni turgan joyida u yoqdan-bu yoqqa tebratib turardi.

Kirisk o'zining uxlab qolganidan o'kinib ho'ngrab yig'lardi, uxlab qolmaganida otasiga tish-tirnog'n bilan yopishib olib, uni qo'yib yubormagan bo'lardi, ular birga o'lib ketganlari, tashnalik va ochlik azobidan tezroq birga o'lib ketganlari yaxshi bo'lardi. Shunda u bu dahshatli cheksizlikda tanho o'zi qolib ketmagan bo'lardi. U kechasi qo'qqisidan qayiq qattiq silkinib ketganini sezmay qolgani uchun, uyg'onmagani, o'rnidan sakrab turib, qichqirmagani uchun o'kinib-o'kinib yig'lardi. Otasining dengizga o'zini tashlashiga yo'l qo'yarmidi? Undan ko'ra, otasi bilan birga mana shu zim-ziyo girdobga o'zini otsa bo'lmasmidi!

Bola xo'rsinib-xo'rsinib yig'lab, a'zoyi badani zir qaqshab, sekin-asta mudray boshladi. Og'ir musibat qarshisida chekinib turgan tashnalik endi alamini olgandek yana yangi kuch bilan xuruj qila boshladi. U hatto tushida ham suvsizlikdan sillasi kurib, azob chekayotganini sezib yotardi. Tashnalik uni holdan toydirib azoblab, bo'g'ib tashlayotgan edi. Shunda u uyqusiraganicha bochkacha tomon sudralib borib, unga ko'l uzatganda tiqinning bo'shroq turganini va yonida cho'mich ham borligini

ko'rib qoldi. U cho'michga suv quyib, hech narsani o'ylamasdan qimtingan lablarini ochib, qarab ketgan tomoqlariga tiqilguncha sipqara boshladi. Suvdan yana quyib, yana ichgisi keldi, biroq o'ylanib turib, o'zini tuga oldi. Suv oz-ozdan yana ikki marta ichishga yetardi, xolos...

Keyin u g'anga botganicha, otasi uni nega indamay tashlab ketgani haqida o'ylay boshladi. Otasi bilan birga cho'kib ketish unga osonroq bo'lardi. Endi yolg'izlik va dahshat uning qo'l-oyoqlarini bog'lab, chirmab tashlagan qayiqdan o'zini suvga otishga yuragi betlamaydi... Baribir, u kuchini yig'ib olgach, o'zini suvga tashlashga ahd qildi...

Kun yarimlab qolgan bo'lsa kerak, ehtimol, peshindan oshgandir. Tumanning ochilib borayotgan tusiga qarab, Kirisk shunday xulosaga keldi. Demak, quyosh tikkaga kelgan bo'lsa kerak. Biroq okean uzra muallaq turib qolgan Buyuk tuman qatlamini hali quyosh nurlari yorib o'tolmasdi. Tuman siyraklashib, qurigan o'tin tutuniga o'xshab, ko'kish rangga kirib bormoqda edi. Ammo, baribir, yigirma-o'ttiz chaqirim narida, atro-fida chayqalib turgan qop-qora suvdan boshqa hech vaqoni ko'rib bo'lmasdi.

Suzib boradigan joyning o'zi yo'q edi, eshkaklarni ishga solishga ham quvvati yetmasdi. U otasi hamda Milxunning qayiq yondoriga batartib o'matib qo'yilgan eshkaklariga ma'yus nazar soldi. Qayiq endi tumanda o'z holicha, noma'lum yo'nalishda harakat qilib qalqib turardi. Hamma tomondan bolani yolg'izlik qurshab olgan, atrofdagi yurakni muzlatib yuboruvchi mudhish bir dahshat hukmron edi.

Kechga borib yana hadeb suv ichgisi kelaverdi. Uning ochlik va zaiflikdan boshi aylanardi. Qimirlagisi ham, atrofiga o'girilib qaragisi ham kelmasdi. Qayoqqa ham qarardi, nimani ham ko'rardi. Hatto bochkacha yoniga yetib olish ham malol kelardi. U tizzalari bilan sal emakladi-da, holdan toyib to'xtab qoldi. Kirisk hademay butunlay harakatsiz qolishiga ko'zi yetdi. U qo'lini yuziga yaqin olib keldi-yu, qo'rqib ketdi: qo'li burundiq bolasining qurigan terisidek ozib, kichrayib ketgandi.

Bu gal u keragidan ortiqroq suv ichdi. Endi bochkachaning eng tubidagina suv qolgandi, yana bir marta ichsa bo'ldi, tugaydi. Suvdan bir qultum ham qolmaydi. Lekin endi baribir emasmi.

Ammo yana suv ichgisi, qonib-qonib suv ichgisi kelardi. Ochlik azobiga ko'nikdi-yu, qornidagi og'riq bosilmadi, aksincha tinchlik bermay sirqirab og'riy boshladi.

Bola necha bor hushidan ketib, necha bor o'ziga keldi. Qayiq o'z holicha, u yerdan-bu yerga ko'chib, jonlanib qolgan oqimlarga ergashib, tumanda suza boshladi.

Bir payt u o'zini dengizga tashlashga jiddiy qaror qildi. Ammo madori yetmadi. Tizzalab turib, qayiqning chetiga osilib qoldi. Qo'llarini qayiqdan nariga cho'zdi, ammo o'z tanasini qayiqdan uloqtirishga qurbi yetmay, osilganicha qoldi. Keyin esa shunchalik toliqdiki, bochkada qolgan suvni ichishga ham urinmay qo'ya qoldi.

U qayiq ichida qapishib yotgancha suv beruvchi sichqonchasini chaqirib unsiz yig'lardi:

Ko'k sichqoncha, menga suv bergin!..

Biroq ko'k sichqondan darak yo'q, u bo'lsa battar suv ichgisi kelaverdi. Shunda yana ariqda yalang'och bo'lib cho'milishgan o'sha kezlar yodiga tushdi. O'shanda u yetti yoshlardan oshmagandi. O'sha yili yoz issiq keldi. O'rmon yoqasida rosa kun qizdirardi. Bolalar o'rmonda meva terishar, cho'milishardi. Onasi ham, singlisi ham cho'milishardi. Ular boladan unchalik uyalishmasdi. Ikkovlari yechinishdi, bug'doymag'iz sonlari bilan suvni to'ldirib, sachratib, kaftlarini siynalariga qo'ygan-cha buloqqa seskanib-seskanib tushishdi. Ular bir-biriga suv sepishib allaqanday baqirib-chaqirishardi. U esa ariq bo'ylab chopib, balandlikdan o'zini suvga tashlaganida ular, ayniqsa onasi rosa kulishgandi. «Qara, qara, – derdi onasi singlisiga, – judayam o'xshaydi-ya, xuddi o'zi-ya!» Ular sho'x-shodon pichirlashib, xandon otib kulishib, yana allanimalar deyishardi... Adog'i yo'q jilg'a suvi shitob bilan oqardi, undan to'yib-to'yib ichish va istagancha cho'milish mumkin edi...

Ko'k sichqoncha, menga suv bergin!

U o'zini yana o'sha ariq bo'yida turgandek his qildi. Go'yo u yana saraton jazirasida cho'milayotganmish. Mana, u qirg'oq bo'ylab yugurib keldi-da, oqimga o'zini tashladi, ammo oqimning salqinligini sezmad, U suv emas, qandaydir bir noma'lum narsa, suv desang suvga o'xshamaydi, xuddi tuman-ning o'zi. U tumanda cho'milyapti. Bunaqa suvda eti jimirlashib

ketyapti. Onasi bo'lsa kulmaydi, aksincha, yig'layapti, «Qara, qara, u judayam o'xshaydi unga», – deydi u kimgadir va yana yig'laydi, o'ksinib yig'laydi. Uning sho'rtam ko'z yoshlari bolaning yuziga oqib tushayotir...

* * *

Tunda Kirisk to'liqlarning chayqalishi va shovqinidan uyg'onib ketdi. Bola zaif chinqirib yubordi, u osmonga qarab, yulduzlarni ko'rdi! Shuncha kundan buyon birinchi marta yulduzlarni ko'rishi. Ular zim-ziyo osmonda, balandda, dengiz ustidan suzib o'tayotgan bulutlar orasida porlab turardi. Hatto bir necha bor bulutlar orasidan shitob bilan suzib o'tgan oyni ham ko'rdi.

Bola o'zini yo'qotib qo'ydi: yulduzlar, oy, shamol, to'liqlar – hayot, jonlanish boshlandi. Garchand tuman pardasi hali shundoq turgan bo'lsa-da, qayiq shunday qalin tuman orasidan o'tganda hamma yoq yana g'ira-shira zulmatga cho'ksa-da, bu hol uzoq davom etmadi. Buyuk tuman qo'zg'alib, junbisha kelib, shamol va to'liqlardan chekinib, olamga tarqab, yoyilib borardi.

Bola ko'zlarida yosh bilan yulduzlarga boqardi. Eshkaklarni qo'lga olishga madori yetmasdi, yulduzlarga qarab yo'l topishni, qay tomonga qarab suzishni ham bilmasdi, qayerdaligini va kelajakda uni nima kutayotganini ham bilmasdi. Lekin u, baribir, yugurik to'liqlarning shovqinini eshitayotganidan, shamol turib, qayiq to'liqlar uzra suzib borayotganidan xursand edi.

U sevinch va qayg'udan, olam yorishganidan, dengiz jonlanib qolganidan yig'lar, ichishga suvi va biron-bir yemishi bo'lganda edi, ehtimol, u yana hayotni sevib qolgan bo'lardi. Ammo u, endi o'rnidan turolmasligini, kuni bitganini, hademay tashnalikdan o'lib ketishini sezib turardi...

Qayiq bo'lsa to'liqlar yuzalab tobora ildamroq suzib borardi. Qayiq rulsiz va eshkaklarsiz, oqim bo'ylab suzib borardi. Dengiz uzra ufq arang ko'rinar, tun qorong'iligi asta-sekin chekinib, tuman to'dalari borgan sari kamayib borardi. Shuningdek, yo'l-yo'lakay u yer-bu yerda to'planib qolgan tuman to'dalari ham siyraklasha boshladi. Endi avvalgiday sukunat hukm surmayotgan bo'lsa-da, qorong'ilik bolani zeriktira boshlagan edi.

Endi tuman ichida qandaydir xayoliy mavjudotlar sassiz uchib yurganday tuyuldi unga. Ular paydo bo'lib, yana shamolda izsiz yo'qolar, tumanni chok-chokidan so'kib, har tomonga tarqatib borardi.

Bulutlar orasida oy paydo bo'lishi bilanoq dengiz yuzasi bir zum jimirlab, yarqirab ketar, so'ng yana so'nib, yana jonlanardi. Bola ohista nur sochayotgan yulduzlarga boqib, o'ylay boshladi:

«Ularning qay biri qo'riqchi yulduz ekan? Qay biri atkichx O'rxonning, qaysi biri aki-Milxunning, qaysi biri otam – Emrayinning yulduzi ekan? Sizlar mutlaqo ko'rinmadingiz. Siz, yulduzlar ham, bizlarni tumanda ko'rolmasdingiz. Endi yakka o'zim qoldim, qayoqqa suzib borayotganimni ham bilmayman. Ammo endi men qo'rqmayman, negaki osmonda hammalaringizni ko'rib turibman. Faqat kimning yulduzi qayerdaligini bilmayman. Biroq bunday bo'lishiga sizlar aybdor emassizlar. Axir, siz bizni dengizda ko'rmagansiz. Buyuk tuman bizni yashirib turgan edi. Endi yolg'iz o'zimman. Ular bo'lsa suzib ketib qolishdi. Uchovlari ham ketib qolishdi. Ular sizni judayam yaxshi ko'rishardi. Sizni judayam kutishdi, qirg'oqqa yo'l topib borish uchun sizlarni ko'rishga judayam mushtoq bo'ldilar. Yulduzlar hech qachon aldamaydi deb atkichx O'rxon aytardi, u menga yulduzlarga qarab yo'l topishni o'rgatmoqchi edi... Biroq bunday bo'lishiga sizlar aybdor emassizlar. Mening ham kunim bitay deb qoldi, suvim ham qolmadi, tinka-madorim qurib, qayoqqa suzib borayotganimni ham bilmayman... Mening ozgina, judayam ozgina suvim qoldi, men uni hozir ichaman, endi chidolmayman, quvvatim qolmadi. Bugun qoq baliq solinadigan xaltamning bir bo'lagini chaynab ko'rdim. U tyulen terisidan tikilgan. Boshqa chidayolmayman, ko'nglim aynib, ichim ag'dar-to'ntar bo'lib ketyapti... Men hozir oxirgi suvni ichaman. Mabodo boshqa ko'rishish nasib bo'lmasa, yulduzlar, sizlarga bir gap aytay – atkichx O'rxon, aki-Milxun, otam Emrayin sizlarni juda yaxshi ko'rishardi. Mabodo ertalabgacha omon qolsam, keyin vidolashaman...»

Tez orada qayiq yana kalin tuman qatlami orasiga tushib qoldi. Yana hamma narsa ko'zdan g'oyib bo'lib qoldi. Biroq qayiq avvalgiday shamolning kuchi bilan ilgarilab borardi. Kirisk uchun endi hech narsaning ahamiyati yo'q edi. U butunlay

aynib, sasib ketgan suvning so'ngi qultumini ichdi-yu, o'sha joyda, bo'm-bo'sh bochka yonida, qayiq quyruq'ida, odatda O'rxon bobo o'tiradigan yerda yotib qoldi. U o'linga choglangani uchun endi tumandan ham qo'rqmasdi. Faqat yulduzlar ko'rinmay qolgandi-da, ular bilan vidolashishga, ehtimol, ulgurolmasam kerak, deb afsuslanardi... Ahvoli yomonlashgandan yomonlashib borardi.

U hushsizlanib, alaxsirab yotar, oradan qancha vaqt o'tganini bilmasdi. Ehtimol, tun yarimlab qolgandir, ehtimol, tong otib qolgandir? Bir nima deyish mushkul. Dengiz ustini shamolda uchgan tutun singari g'ira-shira tuman qoplab olgan edi.

Peshonada bori bo'ladi. Bola shu payt qushning ovozi eshitishi ham, eshitmasligi ham mumkin edi. Lekin u eshitdi. Birdan boshi ustida nimadir vizillab, qanotlarini shapillatib tumanda qayiqning ustidan pastlab uchib o'tib ketganini sezib qoldi. Bola birdan sapchib tushdi va bir zumda bu – qush, qanotlarini keng yoyib uchayotgan katta kuchli bir qush ekanini ko'rishga ulgurildi.

– Agukuk! – qichqirdi u. – Agukuk! – u qutb boyqushi qayoqqa uchib borayotganini ko'rishga ulgurdi, shamolning qayoqqa esayotganini eslab qolishga ulgurdi. Shamol chapdan, gardanining so'l tarafidan, chap qulog'ining biroz orqarog'idan esardi!

– Agukuk! – qichqirdi u qush uchib ketgan tomonga qarab qayiqni burgancha.

Kirisk rul eshkagiga mahkam yopishib olib, zo'r berib tirishar, qolgan-qutgan kuchini arang jamlab, boshqa hech narsaga e'tibor bermay faqat shamolning yo'nalishini va qushning uchib ketgan tomonini yodda tutardi. Qutb boyqushi qayerdan qayoqqa uchayotganligi noma'lum edi. Orol dan qit'agami yoki qit'adan birorta orolgami – bilib bo'lmasdi. Ammo Kirisk O'rxon boboning hikoyasini esdan chiqarmagandi – bu qush dengiz ustidan faqat to'g'riga qarab uchadi. Agukuk – tunda va tumanda uchadigan eng kuchli qush. Endi Kirisk shu qush izidan borayotgan edi.

Qayiq bo'lsa to'lqindan to'lqinga oshib o'tardi. Shamol birday esmoqda edi. Tuman siyraklashib, tarqalib borar, osmonning chetlari biroz yorishib bormoqda edi. Oldinda shundoqqina

to'g'risida esa lojuvard osmoni falakda yagona nurli bir yulduz balqib turardi. Kirisk yulduzning xuddi qayiq borayotgan tomondan turganligini payqadi. U yulduzni mo'ljalga olib, o'sha tarafga qarab borish lozimligini fahmladi, chunki agukuk xuddi shu tarafga qarab uchib ketgandi. Bola bu yulduzning nomini bilmasa ham, endi u shu yulduzdan ko'zini uzmas va shamolning yo'nalishini, uning kuchi va epkinini bilib turardi.

«Shamol, esaver, ketib qolma. Noming nima, bilmayman, atkichx O'rxon bo'lganida nomingni aytib berardi. Ammo sen menga aka bo'l. Ketib qolma, shamol, o'zingni boshqa yoqqa olib qochma. Axir, sen qancha xohlasang, shuncha uzoq esaverasan-ku. Shamol, menga madad ber, ketib qolma. Men nomingni, albatta, bilib olaman, so'ng otingni aytib chaqiraman. Xohlasang, men seni O'rxon deb chaqirayin. Atkichxim – O'rxonning nomi bilan chaqirayin. Endi seni hamisha O'rxon shamol deb atayman. Sen ham meni tanib olasan...»

U hamroh shamolni ana shunday ardoqlab, to'g'ri yo'lga boshla, dilimga umid va ishonch ber, deb yalinib-yolvorardi. Ko'zlarini esa o'zi intilayotgan yo'lchi yulduzdan uzmasdi: «Seni yaxshi ko'raman, yulduzim, – derdi u yulduzga. – Sen juda baland va uzoqdasan. Sen oldindagi eng katta va go'zal yulduzsan. Yolvoraman, ketib qolma, bir joyda to'xtab tur, hech so'nma. Sen tarafga suzib ketyapman. Sen tomonga agukuk uchib o'tdi. U orol tomonga uchdimi yo qirg'oq tomonga uchdimi, bilmadim. Orolga uchgan bo'lsa ham mayli, orolda o'la qolay. Ketma, so'nib qolma ey yulduz! Nomingni bilmayman, mendan xafa bo'lma! Nomingni bilishga ulgurolmadim. Nomingni menga otam Emrayin aytib bera olardi. Agar xohlasang, seni otamning nomi bilan atayman, seni Emrayin yulduzi deymen. Osmonda paydo bo'lganingda sen bilan salomlashib, nomingni shivirlab aytaman. Sen esa menga madad ber, Emrayin yulduzi, barvaqt ketib, so'nib qolma, bulut orasiga birdan yashirinib olma...»

U o'zining yo'lchi yulduziga shu so'zlar bilan murojaat qilardi. U yana to'lqinlarga yolvordi: «To'lqinlar, siz qayig'imni haydab boryapsiz, siz hozir qanday yaxshisiz. Men sizlarni aki-Milxun to'lqinlari, deb atayman. Siz agukuk uchgan tomonga ketyapsiz. Siz xohlagan tarafingizga yumalab keta olasiz-ku,

axir. Aki-Milxun to'liqlari, ketib qolmang, yo'ldan adashmang. Men eshkak eshib suzib ketar edim-ku-ya, lekin butunlay holdan toyganman-da. Ko'rib turibsiz-ku, siz qayoqqa xohlasangiz, o'sha yoqqa suzib ketyapman. Agar omon bo'lsam, hamisha yodimda tutaman: siz O'rxon shamoli esgan yoqqa, Emrayin yulduzi tomoniga suzyapsiz, aki-Milxunlar dengizda faqat yaxshilik qilishadi, deb hammaga aytaman! Menga madad bering, aki-milxunlar! Ketib qolmang, meni tashlab ketmang...»

* * *

Hamma yulduzlar orasida eng uzoq charaqlab turgani Emrayin yulduzi bo'ldi. Tongga yaqin u osmon-u falakda yolg'iz o'zi qoldi. Tongga yaqin u kuchli, sof bir nur bilan lovullab yonib turdi va subhidamning simobrang havosida asta-sekin so'nib, yana ancha vaqtgacha osmonda nafis, oppoq nurday bo'lib turdi.

Mana shu zaylda tong ham otdi. Keyin dengiz uzra oftob chiqdi. Kirisk ham quvonib, ham qo'rqib ketdi. Quyoshning chiqishidan quvonib ketgan bo'lsa, dengizning bepoyonligidan qo'rqib ketdi. Oftob nurlarida jivirlab, moviy tovlanayotgan dengiz deyarli qop-qora tusga kirib, cheksizligidan ko'z ilg'amas holga keldi. Bola rul eshkagiga jon-jahdi bilan yepishib olib, o'zi eslab qolgan tomonga, shamolning yo'nalishiga qarab suzishga harakat qilardi. Bu juda-juda mushkul edi... U boshi aylanib, ko'zi tinib, hamma narsa chirpirak bo'lib ketganini eslay oldi, xolos...

Qayiq endi o'z holicha suzib borardi...

* * *

Bola esini yig'ib o'ziga kelganida, quyosh osmonning narigi chetiga siljib ketgan edi.

Kirisk titroq qo'llarini olg'a cho'zib, suyanganicha qayiqning quyrug'idan bazo'r qo'zg'aldi, boshi aylanishi o'tib ketishini kutib, ko'zlarini yumganicha joyida qotib turdi. Keyin ko'zini ochdi. Qayiq to'liqlar osha suzib borardi. Dengiz yuzasidagi chayqalib turgan betinim suv tangachalari ko'z ilg'agan joygacha jimirlab turardi. Kirisk oldinga nazar tashlab, ko'zlarini uqaladi va hang-u mang bo'lib qoldi. Dengizning quyuq yashil o'rkachida qarshidan unga qarab Olapar chopib kelardi! Buyuk Olapar!

Dengiz chetida kulrang – zangori tusdagi qoya shundoqqina

ko'zga tashlanib turardi. Ammo quloqlari-yu tepalarigacha oppoq bo'lib turadigan Olapar boshqa hamma qoyalardan ko'ra baland bo'lib, uning etagidagi mudom borib-kelib, chayqalib turadigan to'liqlar ham aniq ko'rina boshladi. Havoda qirg'oq bo'ylab uchib yuradigan oqchorloqlarning tovushi xam quloqqa chalinardi. Eng avval bolani oqchorloqlar payqab qolishdi. Adashganlarga yo'l ko'rsatish uchun tepalikning eng yuqorisida tunda yoqilgan o'tning tutuni o'rlab turardi...

*Sohil bo'ylab chopayotgan Olapar,
Yakka-yolg'iz qaytmoqdaman yoningga –
Bobojonim O'rxonsiz,
Otajonim Emrayinsiz,
Og'ajonim Milxunsiz,
Ular qayda qoldi, so'ragil mendan,
Faqat avval suv bergil, o, suv...*

Bu Kiriskning o'zi to'qigan qo'shiqning dastlabki satrlari edi. Bu endi uning umrining oxirigacha aytadigan qo'shiq bo'ladi...

* * *

... Dengiz to'liqlari zulmat qo'ynida guvullab, o'kirib, shiddat bilan qoyalarga kelib urilib, parchalanib ketardi. Dengiz hamlalarini qaytaraverib, tosh-metin bo'lib ketgan qirg'oq xo'rsinib, uf tortardi.

Olam olam bo'lib yaralgandan buyon, kun tundan tug'ilgan, tun kundan tug'ilgan zamonlardan buyon ahvol shu – ikki qudratli kuch o'rtasidagi olishuv davom etadi: bundan buyon ham, kun-u tun, tun-u kun, toki yer bilan suv bor ekan, ular abadulabad shunday kurashaveradi...

Kun-u tun, tun-u kun...

* * *

... Shunday kechalardanyana biri o'tdi...

Dengiz uzra O'rxon shamoli shovqin solar, dengizda aki-Milxun to'liqlari suzib yurar va yorishib kelayotgan osmoni falakning bir chetida Emrayinning nurli yulduzi charaqlab turardi.

... Yana yangi bir kun boshlanmoqda edi...

*Poytug qishlog'i. 1976-yilning dekabri –1977-yilning
yanvari*

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

Chingiz AYTMATOV

SOHIL BO'YLAB CHOPAYOTGAN OLAPAR **(qissa)**

Tarjimon:
Asil RASHIDOV

Nashrga tayyorlovchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Mas'ul muharrir:
Lolaxon QO'ZIBOYEVA

Qo'shimcha izoh va iqtiboslarni kirituvchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Musahhih:
Lolaxon QO'ZIBOYEVA

Kompyuterda sahifalovchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Litsenziya raqami AI № 274, 15.07.2015. da berilgan.

Bosishga 202.08.11. yilda ruxsat etildi. Bichimi – 84x108 1/32

Bosma tabog'i – 2.5. Garnitura – «Times New Roman».

Qog'oz – ofset bosma. Adadi – 1200 nusxa. Buyurtma raqami – 42.

Bahosi kelishilgan narxda.

“ADAD-PLYUS” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent, “Bunyodkor” shoh ko'chasi 28-uy. 100097

Chingiz
AYTMATOV

**Sohil bo'ylab
chopayotgan olapar**

Atoqli Qirg'iz adibi Chingiz Aytmatovning «Sohil bo'ylab chopayotgan Olapar» qissasining mazmuni juda teran va serqirra. Asar yer yuzining hamma tarafini suv qoplab olgan, hali biror parcha quruqlik bo'lmagan zamonlar to'g'risidagi rivo-yatdan boshlanadi.

Qissada shimolda yashovchi nivxlarning bir necha avlodi taqdiri haqida gap boradi. Nivxlar bir qayiqda cheksiz ummonda dahshatli zulmat qo'ynida qolib ketishadi va hayot-mamot olishuvi boshlanadi. Hurmatli o'quvchi, bu olishuv nima bilan tugashini asarni o'qib bilib olasiz.

ISBN 978-9943-5770-6-0

9 789943 577060